

Političke
PERSPEKTIVE

Vol. 12, No. 1

(2022)

POLITIČKE PERSPEKTIVE / POLITICAL PERSPECTIVES

Časopis za istraživanje politike

~

Izlazi dva puta godišnje

~

MEĐUNARODNI SAV(J)ET / INTERNATIONAL ADVISORY BOARD

Florian Bieber (University of Graz), Xavier Bougarel (CNRS, Paris), Valerie Bunce (Cornell University), Nenad Dimitrijević (Central European University, Budapest), Jasna Dragović-Soso (Goldsmiths, University of London), Chip Gagnon (Ithaca College, NY), Eric Gordy (University College London), Stef Jansen (University of Manchester), Denisa Kostovicova (London School of Economics), Kevin Deegan Krause (Wayne State University), Keichi Kubo (Waseda University, Tokyo)

REGIONALNI SAV(J)ET / REGIONAL ADVISORY BOARD

Damir Grubiša, Vukašin Pavlović, Zdravko Petak, Milan Podunavac, Zvonko Posavec, Žarko Puhovski, Milorad Stupar, Ilija Vujačić, Nenad Zakošek

REDAKCIJA / EDITORIAL BOARD

Dušan Spasojević (glavni urednik), Ana Petek (zamjenica urednika), Đana Luša, Dušan Vučićević, Dario Čepo, Nikola Beljinac

IZDAVAČI / PUBLISHERS

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu i Udruženje za političke nauke Srbije

ZA IZDAVAČA / OFFICIAL REPRESENTATIVES

Dragan R. Simić, dekan, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd
Andrija Henjak, dekan, Fakultet političkih znanosti, Zagreb

ADRESE / CONTACTS

Fakultet političkih nauka u Beogradu, Jove Ilića 165, Beograd
e-mail perspektive@fpn.bg.ac.rs
Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, Lepušićeva 6, Zagreb
e-mail perspektive@fpzg.hr

~

Olivera Veličković (srpski) (lektura i korektura), Olivera Tešanović (grafičko oblikovanje).
Štampano u štampariji: Čigoja štampa.

Tiraž: 50

~

© Sva prava zadržana.

ISSN 2217-561X

DOI: 10.20901/pp

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

303.1

POLITIČKE perspektive : časopis za istraživanje politike / glavni urednik Dušan Spasojević. - 2011, br. 1- . - Beograd : Fakultet političkih nauka : Udruženje za političke nauke Srbije ; Zagreb : Fakultet političkih znanosti, 2011- (Beograd : Čigoja štampa). - 30 cm

Polugodišnje. - Tekst na srp., hrv. i engl. jeziku. -

Drugo izdanje na drugom medijumu: Političke perspektive (Online) = ISSN 2335-027X

ISSN 2217-561X = Političke perspektive

COBISS.SR-ID 183446540

SADRŽAJ

[ČLANCI I STUDIJE]

Aleksandra Krstić

Pogled odozgo: vizuelno predstavljanje građana Srbije
na Instagram profilu predsednika Aleksandra Vučića

7

Ivor Chipkin

The Dark Side of Democracy – Popular Sovereignty,
Decolonisation and Dictatorship

35

Viktor Stamenković

Proporcionalni izborni sistem sa jednom izbornom
jedinicom i teritorijalna reprezentativnost parlamenta –
primer Srbije, Holandije i Izraela

53

Jovana Čolić

Sekuritizacija pandemije tokom predizborne kampanje u
Srbiji 2020. godine

83

[PRIKAZI]

Tihomir Cipek

Rudi Rizman, *Družba in politika v času retrotopije*,
Teme iz politične sociologije Filozofska fakulteta
Univerze v Ljubljani, 2020.

111

~

UPUTE SURADNICIMA (HRVATSKA REDAKCIJA)

117

UPUTSTVO SARADNICIMA (SRPSKA REDAKCIJA)

119

ČLANCI I STUDIJE

POGLED ODOZGO: VIZUELNO PREDSTAVLJANJE GRAĐANA SRBIJE NA INSTAGRAM PROFILU PREDSEDNIKA ALEKSANDRA VUČIĆA¹

Aleksandra Krstić

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

APSTRAKT

Veliki broj političara koristi vizuelni medijski sadržaj za potrebe lične promocije, predizbornih kampanja i za komunikaciju sa biračima. Pored televizijskih snimaka i fotografija u štampanim medijima, političari sve više koriste vizuelno-centrične digitalne platforme, poput Instagrama, Jutjuba, Snepčeta i TikToka, kako bi doprli do šire javnosti i obezbedili veću podršku. Jedan broj političara redovno koristi Instagram kao mrežu koja beleži ogroman rast u odnosu na druge poznate društvene mreže. Instagram je svojom vizuelnošću omogućio političku hiperindividualizaciju, pa se čini da su inače distancirani predsednici, premijeri i drugi političari sve „običniji” i bliži građanima. Jedan od njih je i predsednik Srbije Aleksandar Vučić, čiji je zvanični Instagram profil @buducnostsrbijeav poslednjih godina postao važan izvor informacija mejnstrim medijima u Srbiji, pa i Javnom medijskom servisu. Imajući u vidu ovaj kontekst, u radu se istražuje kako se na Instagram profilu predsednika Srbije vizuelno reprezentuju građani Srbije i kao objekat i kao izvor politike. Na osnovu kvantitativne i kvalitativne analize fotografija i video snimaka objavljenih u toku 2019. i 2021. godine, identifikuju se glavni vizuelni okviri u kojima se predstavljaju građani Srbije, kao i vizuelne strategije na osnovu kojih Aleksandar Vučić stupa u interakciju sa običnim ljudi-

Kontakt autorke:

Aleksandra Krstić, vanredna profesorka na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu.

E-mail: aleksandra.krstic@fpn.bg.ac.rs; ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0003-0090-9911>

¹ Rezultati ovog istraživanja predstavljeni su na godišnjoj međunarodnoj konferenciji Udruženja za političke nauke Srbije – Sabor politikologa – „Građani u doba dezinformacija”, održanoj na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 25–26. septembra 2021. godine.

ma, uspostavlja odnose sa pojedinim društvenim i profesionalnim grupama, a istovremeno šalje određene političke poruke.

KLJUČNE REČI: vizuelni okviri, Instagram, predsednik, Srbija, mediji, građani

UVOD

Fotografije u novinama, video snimci na televiziji ili kratki video formati na društvenim mrežama imaju važnu ulogu u predstavljanju političara i politike uopšte. Vizuelni sadržaj u medijima može da utiče i na percepcije građana o određenoj političkoj stranci, političkom lideru, kampanji itd. Na primer, dok gledamo televiziju, vrlo je verovatno da će na nas uticati „vizuelni znakovi koji se relativno automatski procesuiraju u odnosu na verbalne znakove koji zahtevaju dodatni kognitivni napor” (Patterson et al. 1992, 241). Situacije u kojima se gledaoci mnogo više oslanjaju na vizuelne medijske poruke i pamte ih duže od verbalnih nazivaju se efektom „superiornosti slike” (‘picture superiority’) ili „vizuelnog prvenstva” (‘visual primacy’) (Lee 2016; Paivio and Csapo, 1973) i dobro se reflektuju i u vizuelnom reprezentovanju politike i političkih kandidata, odnosno konstrukciji njihovog imidža u javnosti. Zbog toga političari i njihovi medijski savetnici skoro nikad ne odbijaju priliku za fotografisanje u medijima i često diskutuju o tome kako će odabrane slike i snimke da upotrebe na različitim medijskim platformama (Wood et al. 2016), od zvaničnih veb sajtova političkih stranaka i kandidata, preko tradicionalnih štampanih medija i televizija, do digitalnih medija i društvenih mreža, koje su poslednjih godina prepoznate kao sve važnije platforme na kojima se vode predizborne kampanje i politička komunikacija uopšte.

U poslednje vreme, osim vizuelne reprezentacije političara u tradicionalnim medijima, istraživače interesuje i kako se vizuelni sadržaj koristi i distribuira u političkom komuniciranju u onlajn sferi u različitim političkim i društvenim kontekstima. Jedan od tih aspekata se odnosi i na način vizuelnog predstavljanja građana na društvenim mrežama političkih kandidata i lidera, koji se često pojavljuju na njihovim fotografijama ili snimcima sa događaja. Taj aspekt je u poslednjih nekoliko godina postao zanimljiv istraživačima u međunarodnoj akademskoj zajednici (Mendonça and Caetano 2020; Salojarvi 2019; Demčičák and Fraštková 2019; Freistein and Gadinger 2020; Gimenez and Schwarz 2016), dok u Srbiji i ovom regionu, u kontekstu istraživanja vizuelne reprezentacije politike, još uvek nije dovoljno razvijen. Zbog toga ovaj rad analizira način na koji se na zvaničnom Instagram profilu predsednika Srbije Aleksandra Vučića @buducnostsrbiyev predstavljaju građani Srbije. Poseban fokus istraživanja obuhvataju kategorije vizuelnog predstavljanja građana, vizuelnih okvira Vučićeve samorepresentacije u interakciji sa narodom, prostorne kompo-

zicije slike i značenja vizuelnog sadržaja, vizuelnih poruka i simbola. Ovaj rad takođe želi da doprinese vizuelnoj analizi politike uopšte tako što kombinuje kvantitativne i kvalitativne istraživačke metode, imajući pre svega u vidu da se vizuelni materijali ređe koriste kao predmet analize sadržaja zato što ih je teže „uhvatiti” istraživačkim instrumentima (Krstić et al. 2020).

VIZUELNO PREDSTAVLJANJE POLITIČARA U TRADICIONALNIM I ONLAJN MEDIJIMA

Savremena teorijska i empirijska istraživanja vizuelne političke komunikacije obuhvataju različite periode i kontekste političkog života lidera, kandidata, visokih zvaničnika i drugih aktera i institucija politike. Na primer, istraživače zanima kako se predsednici tokom jednog mandata predstavljaju u novinskim fotografijama ili na zvaničnim veb-sajtovima (Lee 2016) ili kako se vizuelni narativi određenih svetskih lidera grade kroz istoriju (Krogstad and Storvik 2010). Vizuelna istraživanja politike mnogo su češća u kontekstu predizbornih kampanja u tradicionalnim i društvenim medijima. Tako je zanimljivo videti na koji način se proučavaju Fejsbuk fotografije kandidata za opšte izbore u Sjedinjenim Američkim Državama (Goodnow 2013), ili šta govore Fejsbuk slike rumunskih kandidata za izbore za Evropski parlament (Cmeci 2014), po čemu se u vizuelnoj predizornoj komunikaciji razlikuju Nikola Sarkozy u Francuskoj i Angela Merkel u Nemačkoj i šta to znači za politiku uopšte (Flicker 2013; Krogstad and Storvik 2010), kako švedski političari koriste Instagram za vođenje kampanje (Ekman and Widholm 2017; Russmann and Svensson 2017), a kako austrijski kandidati za predsednika koriste vizuelni storitelling na Instagramu (Liebhart and Bernhardt 2017) itd. Istraživanja se nekad fokusiraju na pojedinačne događaje, kao što je analiza legendarne fotografije Baraka Obame u sobi za vanredne situacije (McFarlan 2016) ili na pojedinačne koncepte, poput vizuelne pismenosti (Edwards 2012; Messaris 1997) i „selebriti” politiku (Wheeler 2013).

Poslednjih godina ima sve više autora koji istražuju kako političari dobijaju podršku birača u medijatizovanom dobu (Marsh et al. 2010; Marshall 1997; Street 2004, 2012), posebno na vizuelno-centričnim mrežama kao što su Jutjub (YouTube), Instagram, Tumblr, Pinterest i Snepčet (Snapchat). Ove platforme su prepoznate kao „nove avenije za samoreprezentaciju i upravljanje imidžom” (Muñoz and Towner, 2017, 2), što naročito dolazi do izražaja u onome što Koldri i Hep (Couldry and Hepp, 2017, 146, 157) nazivaju dobom duboke medijatizacije, „u kome se od sopstva traži da *upravljaju sobom* u onlajn svetu... i gde se svako ja suočava sa novom vrstom rizika i mogućnosti”. Tako izmenjena infrastruktura samoreprezentacije i upravljanja sopstvenim imidžom u digitalnoj sferi očigledna

je i u polju savremene politike. Takve promene u politici očitavaju se u sve više personalizovanoj i medijski posredovanoj političkoj komunikaciji, naročito u promeni medijskog fokusa sa političkih partija ka političarima kao pojedincima, odnosno sve većoj medijskoj „individualizaciji” i „privatizaciji” političara (Van Aelst et al. 2011, 205). Pre dvadesetak godina, personalizovano vođstvo je, prema Macoleniju (Mazzoleni 2000, 327), veoma uticalo na novu vizuelnost i vidljivost tadašnjih popularnih lidera, poput Berlusconija u Italiji, Blera u Britaniji i Hajdera u Austriji. Decenijama kasnije, ta personalizovana politička arena (Mazzoleni 2000) promenila je medijsko utočište i iz tradicionalnih medija prešla u onlajn sferu i platforme društvenih mreža, koje su omogućile još veću individualizaciju politike, odnosno hiperindividualizaciju i novu personalizaciju političke komunikacije (Lalancette et al. 2014; Russmann and Svensson, 2016). Vizuelno-centrične onlajn platforme i društvene mreže su dosta doprinele promenama u savremenom „postdemokratskom” (Crouch, 2004) političkom komuniciranju ili dobu „democratainment“-a (Turner, 2004) i selebritizacije politike (Street 2004; Wheeler, 2013). Osim toga, razvoj direktnog marketinga na Instagramu i drugim vizuelnim platformama je donekle prepoznat i kao „deo aktuelne borbe sa reporterima i urednicima oko uokvirivanja vesti i slike lidera” (Marland 2012, 217), s obzirom na to da urednici u medijima određuju koji sadržaj ide u etar i mogu da imaju kontrolu nad konačnom slikom pojedinačnih lidera ili partija.

Jedna od najpopularnijih tema je i vizuelno uokvirivanje (frejming) (Entman 2004) političkih kandidata tokom predizbornih kampanja. Među pojavama koje intrigiraju akademsku zajednicu jeste i takozvani „paradoks demokratskog lidera” (Kane and Patapan 2012), odnosno situacije u kojima se politički lideri istovremeno pojavljuju kao da su „iznad nas (odnosno kao državnici) tako da smo im poverili da nas predvode, i kao da su kao mi (odnosno „normalni” ljudi) tako da mogu da tvrde da nas predstavljaju” (Wood et al. 2016). U tom smislu, na osnovu vizuelnih medijskih okvira, koji se definišu kao „selekcija i isticanje pojedinih aspekata prihvaćene stvarnosti uz pomoć vizuelnih podsticaja” (Brantner et al. 2011, 525), možemo da vidimo koji su to dominantni okviri u kojima se predstavljaju političari. Na primer, fotografije Džimija Kartera u džinsu i Bila Klintonu dok svira saksofon predstavljaju vizuelni medijski okvir običnog čoveka (Schill 2012), a Reganovo osmehivanje i mahanje ljudima i kamerama reprezentuju najčešće korišćeni okvir „drago-mi-je-što-vas-vidim” (Schill 2012, 128). Identifikovani su i okviri dinamičnih govornika koji komanduju podijumom, ili voljenih vođa (Glassman and Kenney 1994) kojima se stalno aplaudira i skandira na masovnim skupovima (Schill 2009), ili državnika kao jakih sportista koji igraju fudbal i golf, love životinje, zatim kao medijskih zvezda, očinskih i porodičnih figura itd. Na primer, Obama se u vizuelnom smislu u medijima

predstavljao kao predsednik koji ima ogromnu moć, ali koji je imao poteškoće da vizuelno reprezentuje tu moć (Gleason and Hansen 2016).

Vizuelni simboli su važni za razumevanje određenih političkih i medijskih konteksta i u tom smislu mogu da imaju različite funkcije (Schill, 2012). Slike političara mogu da posluže kao dobar argument za ubeđivanje, u čemu im pomažu vizuelni prikazi gestikulacije i izraza lica, kao i način na koji politički kandidati koriste mase da „argumentuju” svoju popularnost. Takođe, vizuelni simboli mogu da podstaknu jake emocije kod gledalaca. Slike, fotografije i snimci imaju i moć identifikovanja publike sa političkim kandidatima, ali i moć dokumentovanja autentičnih događaja iz prošlosti koji su važni za imidž političara (Schill 2012, 130). Sa druge strane, vizuelni sadržaj može da bude i ambivalentan, odnosno da prenosi negativnu poruku sa ciljem da napadne političkog protivnika.

U istraživanju televizijskog izveštavanja o američkim predsedničkim kampanjama između 1992. i 2004. godine (Grabe and Bucy 2009, 2011) definisani su karakteri predsedničkih kandidata s obzirom na to kako su oni vizuelno uokvireni u informativnim medijima u SAD. Prema njima, ti karakteri mogu da budu „idealni kandidat”, „populistički vođa kampanje” i „siguran gubitnik”. Idealni kandidat se vizuelno pojavljuje u dve kategorije: kategoriji državištva, na primer najčešće na slikama koje pokazuju „moć, kontrolu i aktivno vođstvo”, i u kategoriji saosećanja, na primer na slikama koje pokazuju toplinu i ljubavnost (Grabe and Bucy 2009, 102). Okvir populističkog vođe se, prema ovim autorima, iskazuje u kategorijama „masovnog dopadanja” i običnosti, odnosno svakodnevnosti kojom se pokazuje kao „običan građanin” (Grabe and Bucy 2011, 216). Jedan broj autora (e.g. Cmeciu 2014; Goodnow 2013; Lee 2016; Muñoz and Towner 2017) je primenio ovu kategorizaciju (Grabe and Bucy 2009, 2011) u istraživanjima vizuelne političke kampanje. Tako je jedno komparativno istraživanje (Lee 2016) pokazalo da se bivši južnokorejski predsednik na zvaničnim onlajn fotografijama pojavljuje kao moćan, međunarodno priznat vođa, dok se bivši američki predsednik Obama predstavlja više u okviru saosećanja u bliskim interakcijama sa običnim ljudima i neformalnom odnosu sa članovima porodice. Drugo istraživanje, koje je u fokusu imalo Instagram postove sedam predsedničkih kandidata na izborima 2016. godine (Muñoz and Towner 2017), pokazalo je da se kandidati pretežno oslanjaju na okvir idealnog kandidata, sa tim što su Klintonova, Tramp i Sanders pokazali bolje poznavanje te mreže i uopšte sofisticiranije korišćenje društvenih mreža i marketinga na Instagramu.

Ovi i drugi političari se u literaturi nazivaju „selebri političarima” zato što su, između ostalog, izuzetno uspešni u „prikupljanju podrške u 'medijatizovanom' dobu” (Wood et al. 2016, 582). Ili kako Viler (Wheeler 2013, 8–9) navodi, političari se pojavljuju sve više kao „upakovana” roba koja

„treba da se proda biračima”. Osim toga, autori koji se bave ovom temom prepoznaju da su se u postdemokratskom kontekstu, u kojem je selebritizacija politike postala „nova normalnost”, politički kandidati okrenuli od sopstvene „opsednutosti entertejmentom” i glamuroznim pojavljivanjem na crvenom tepihu sa filmskim i televizijskim zvezdama prema mnogo običnijem, „nesavršenom, svakodnevnom i normalnom” okruženju (Wood et al. 2016, 582). U skladu sa ovim kontekstom, Vud i saradnici (Wood et al. 2016) definišu strategije kojima se političari vizuelno koriste da postignu političku slavu i na osnovu toga klasifikuju političare kao „superstar” i „svakodnevne” političke selebritije. Tri glavne dimenzije u kojima se ove kategorije očitavaju u vizuelnom smislu su medijska platforma, marketinška tehnika i performativna uloga. Tako ovi autori argumentuju da se „superstar selebriti političar” najviše pojavljuje na televiziji i tradicionalnim medijima u okviru pažljivo osmišljenog i unapred strukturiranog okruženja, a ponaša se kao izuzetan i harizmatični lider, „supermen” koji iskazuje jako liderstvo i tradicionalnu „muškost”. Nasuprot tome, „svakodnevni selebriti političar” više koristi društvene medije, mreže i rijaliti TV platforme, a tipično se pojavljuje u spontanom i autentičnom okruženju, na primer kod kuće sa porodicom ili u vizuelnom sadržaju koji prikazuje njegove mane, emotivne naboje ili čak i emocionalne krize (Wood et al. 2016, 585–589).

Poslednjih godina se za vizuelno političko komuniciranje sve više koristi Instagram, šesta najpopularnija društvena mreža na svetu sa preko pola milijarde naloga aktivnih na svakodnevnom nivou (Omnicores 2019). Zbog toga se političari i njihovi timovi sve više okreću Instagramu kako bi privukli birače do kojih ne mogu da dođu na tradicionalan način. Na primer, u Americi političari „uskaču u popularnost Instagrama u nadi da će osvojiti podršku milenijalaca upućenih u društvene mreže” (Murphy and Sevastopulo 2019), dok se u Velikoj Britaniji veruje da je Instagram, za razliku od „ismevačkog” Tvitera i problematičnih grupa na Fejsbuku, ostao „prijateljska” platforma za političare i „jedan od retkih prostora u kojima poslanici parlamenta još uvek dozvoljavaju sebi da se igraju” (Hinsliff 2019). Na poslednjim izborima za Evropski parlament 2019. godine Instagram je bio prilično iznenađujuća platforma za političku kampanju glavnih nemačkih partija (Rogers 2019), a u Španiji su kandidati koristili tehničke prednosti ove mreže kako bi lično komunicirali sa velikim brojem glasača (Turnbull-Dugarte 2019).

Istovremeno, mali broj studija istražuje kako političari u kampanji i van kampanje zapravo koriste Instagram za samoreprezentaciju. Neke od njih pokazuju da, recimo, švedski političari koriste Instagram kao „virtuelnu oglasnu tablu” (Filimonov et al. 2016), slovenački predsednik koristi ovu mrežu za imidž „selfi-predsednika” (Podjed and Pretnar 2018), a kanadski

premijer više za prikazivanje profesionalnih aktivnosti u parlamentu nego za slike iz privatnog života (Lalancette and Raynauld 2017). Ove i slične studije potvrđuju da je Instagram korisna platforma za vizuelno komuniciranje i slanje političkih poruka glasačima, kao i za vođenje personalizovane političke kampanje. Istovremeno, platforma omogućava političarima „više kontrole nad uglom, uokviravanjem i retorikom” slike i poruke (Enli and Rosenberg 2018, 4) nego što im je to, na primer, omogućeno u medijskim intervjuima gde se političari mnogo češće brane nego što promovišu svoju ličnost i svoj program. U literaturi se zato sve više priča o „sadržaju koji generišu političari” (‘Politician-Generated Content’ ili PGC), koji se odnosi pre svega na stalno kontrolisanje političke reprezentacije u javnoj sferi (McNamara 2011).

Ipak, Instagram je u političkom komuniciranju i dalje mreža koja se koristi mnogo više za emitovanje političkih poruka nego za političku mobilizaciju (Filimonov et al. 2016). Iz ugla digitalne arhitekture društvenih mreža, Instagram ima razne mogućnosti za filterisanje i prilagođavanje fotografija, čak i za malo komplikovaniji vizuelni sadržaj, ali je istovremeno ograničen dužinom video zapisa i prostorom za tekstualne poruke koje idu uz video sadržaj (Bossetta 2018, 484).

VIZUELNO PREDSTAVLJANJE GRAĐANA NA DRUŠTVENIM MREŽAMA POLITIČARA

Pored istraživanja vizuelne reprezentacije političara u tradicionalnim medijima i na društvenim mrežama, jedan manji broj novijih studija se bavi i novim formama medijatizovane interakcije između političara i građana (Moffitt 2018) koji su omogućeni putem Instagrama, Fejsbuka, Jutjuba i drugih platformi. Na primer, pojedini autori razmatraju ovaj odnos između građana i političkih lidera kroz istraživanje vizuelne reprezentacije populizma, gde se tela populističkih lidera koriste kao simboli kojima se personifikuje veza između samoreprezentacije lidera i reprezentacije naroda (Casullo 2018). Tako se identifikuju i tri glavne dimenzije koje se nalaze u središtu vizuelnog populističkog predstavljanja: običnost, izuzetnost i moć (Casullo 2018) lidera u odnosu na građane.

Konkretnije, istraživanja koja ispituju populizam kao parodiju u kontekstu Brazila analiziraju samoreprezentaciju političkog vođe i njegovu interakciju sa običnim narodom (Mendonça and Caetano 2020). Tako ovi autori otkrivaju da samoreprezentacija Bolsonara na Instagramu u 52,1% analiziranih slika na ovoj mreži zapravo oslikava same građane, odnosno slika u kojima je lider „ogledalo” naroda, dok u 22,6% slučajeva predstavlja svojevrsno distanciranje od „drugih” (Mendonça and Caetano 2020). U metodološkom smislu, zanimljivo je da su ovi autori analizirali dimenziju „ogledalo građana” u smislu reflektovanja građana kroz sliku lidera,

i to u dve kategorije: kad je u pitanju reprezentacija masa u kojima jedno telo dodiruje drugo telo, ili u odnosu prema svakodnevnim aktivnostima predsednika u kojima se pojavljuje kao domaćin, član porodice, kad kuva ili se igra sa decom itd. Druga dimenzija, koja se odnosi na „distanciranje od drugih”, je u tom istraživanju identifikovana putem slika u kojima se Bolsonaro ponaša kao izuzetniji od naroda, fizički udaljen ili se pokazuje da je iznad građana i nedostupan za komunikaciju, za dodir.

U južnoameričkom političkom kontekstu studije o vizuelnoj komunikaciji Čaveza u Venecueli (Salojarvi 2019) pokazuju da je odnos ovog državnika prema građanima vizuelno konstruisan pomoću ugla kamere, najčešće na fotografijama koje pokazuju Čaveza kako gleda nadole ili se naginje prema građanima. Ovakva istraživanja su korisna jer potvrđuju značaj ugla kamere za reprezentaciju učesnika u politici – naročito donji rakurs u kome je političar predstavljen u odnosu na građane, što znači da se on predstavlja kao moćniji i dominantniji u odnosu na druge. Tako vizuelno predstavljanje mase na Instagram slikama predsednika Čaveza služi kao obrazac po kome on želi da se predstavlja kao lider koji je jednak sa građanima i koji u svom vođstvu oslikava različite društvene klase u Venecueli (Salojarvi 2019). Jedan od najnovijih trendova u proučavanju vizuelne komunikacije populističkih lidera je takozvani „gastropopulizam” (Demuru 2021), odnosno strateške poruke koje populistički lideri šalju građanima putem fotografija hrane na profilima svojih društvenih mreža i raznim slikama jela, ishrane, ručkova i drugih situacija u koje je uključena hrana, čime hoće da se približe „običnim” ljudima.

Pored toga, autori zapažaju da se građani na društvenim profilima političara predstavljaju istovremeno i kao objekat i kao izvor politike, što zapravo znači da političari više nisu samo predstavnici naroda, nego sve više postaju advokati za one građane koje nazivaju „svojim” (Demčišák & Fraščíková 2019). Tako se u vizuelnim političkim kampanjama u Evropi i drugim delovima sveta odnos političara prema građanima konstruiše sve više u ogledalu populizma, prvenstveno tipičnih karakteristika populizma poput političkog orijentisanja na nižu i srednju klasu protiv establišmenta i institucija, ili poput jednostavnih crno-belih slika i jednostavnih formata, ili slika zajedničkih, vidljivih i nevidljivih, neprijatelja (Demčišák & Fraščíková 2019). To se možda najbolje vidi u vizuelnim analizama reprezentacije građana na društvenim profilima desničarskih partija u Evropi (Freistein and Gadinger 2020; Gimenez and Schwarz 2016), u kojima se prepoznaju tri glavne dimenzije odnosa prema običnim građanima: biti sa narodom, obraćati se narodu i reprezentovati narod. Konkretnije, to znači da se u desničarskom populizmu Evrope na društvenim mrežama građani portretišu u odnosu prema političarima i vođama partija najčešće u domenu zabave sa porodicom i prijateljima, na koncertima, ručkovima, ili

nekim popularnim događajima, ili u odnosima koji se konstruišu nasuprot neki nepoželjni društvenoj grupi, poput migranata i izbeglica, ili onoga što se u tim političkim programima najčešće osuđuje, kao što je korumpirana elita (Gimenez and Schwarz 2016). U takvoj vizuelnoj konstrukciji često se identitet naroda određuje kroz „proces negacije”, odnosno afirmisanje identiteta „svojih građana” kao „dobrog naroda” nasuprot onom koji to nije (Gimenez and Schwarz 2016, 239).

U vizuelnim analizama populizma levice, naročito kroz ženske političke figure na Instagramu i ispitivanje korišćenja Instagrama za privatni i profesionalni odnos prema građanima, rezultati pokazuju da političarke koriste ovu mrežu za emocionalnu samoreprezentaciju i uspostavljanje „zajedničkog jezika” sa pratiocima koji ih podržavaju (Santamaria 2021). Glavne strategije koje koriste američke političarke za komunikaciju sa biračima putem Instagrama obuhvataju autentičan, intiman odnos sa pratiocima da bi se postigao efekat otvorenosti, dostupnosti i transparentnosti. Osim toga, zanimljivo je da se efekat otvorenosti prema građanima vizuelno pojačava i korišćenjem posebnog prostora za pitanja i odgovore, uživo javljanja i žive komunikacije sa biračima na Instagramu. Autorka ovog istraživanja čak navodi da američke političarke levog populizma grade otvoren odnos sa građanima dajući im mogućnost da pitaju bilo šta što ih zanima i ostavljajući broj telefona i imejl za dalji kontakt. Santamaria (2021, 37) argumentuje da se u tom terminu „bilo šta” u ostavljanju prostora da građani pitaju i komentarišu upravo pokazuje ekstremna otvorenost partije koju zastupa određena političarka, što dalje „zamagljuje granice između javnih i političkih tema za debatu, sa jedne strane, i najprivatnijeg i najintimnijeg prostora, sa druge”.

Vizuelni narativi postera u kampanjama desnog populizma u Velikoj Britaniji pokazuju da se građani često prikazuju kao da su pod pretnjom nekog spoljašnjeg neprijatelja ili spoljašnje sile poput Evropske unije, kapitalizma ili migranata (Freistein and Gadinger 2020). Naročito se „pravi” narod stavlja nasuprot „pretnji” nepoželjnih društvenih grupa, na primer migranata posle velike migrantske krize 2015. godine, u kojoj se vizuelni prikaz migranata kojima je potrebna zaštita, gubi u dominantnom političkom diskursu pretnje i sveopšte krize, čak i „prirodne katastrofe koja mora da bude rešena ili suzbijena” (Freistein and Gadinger 2020, 229).

DRUŠTVENO-POLITIČKI KONTEKST ISTRAŽIVANJA

Aleksandar Vučić je aktivan srpski političar još od ranih 1990. godina, kada je bio istaknuti član Srpske radikalne stranke (SRS), a kasnije ministar za informisanje i medije u Vladi Srbije za vreme autoritarnog režima Slobodana Miloševića. Nakon što se distancirao od vođe SRS-a Vojislava Šešelj, koji je u međuvremenu izručen Tribunalu u Hagu gde mu se sudilo

za ratne zločine na području bivše Jugoslavije, Aleksandar Vučić je 2008. godine, zajedno sa bivšim radikalom Tomislavom Nikolićem, osnovao Srpsku naprednu stranku (SNS) i već 2012. osvojio vlast. Dvojica političara su preko noći „promenila nacionalističku politiku u pro-evropsku i progresivnu orijentaciju” (Milojević and Krstić 2018) – Vučić postaje prvi potpredsednik Vlade Srbije, a Nikolić predsednik Srbije. Novi politički lideri su dobili brzu naklonost građana i stekli popularnost zbog borbe protiv organizovanog kriminala i korupcije, dok ih je znatno slabija opozicija optuživala za pad slobode medija i urušavanje nezavisnih institucija (Pavlović 2015). Nakon izbora 2014. godine Vučić je postao premijer, a u aprilu 2017. predsednik Srbije.

U periodu naglog političkog uspona SNS-a, partije demokratskog bloka su postepeno razorene (Krstić et al. 2020), dok su tabloidni prorežimski mediji, koji se sve vreme ponašaju kao „batine režima”, značajno uticali na kriminalizaciju demokratske opozicije, političkih neistomišljenika i kritičara vlasti putem prljavih kampanja, kao i na opadanje kvaliteta javne komunikacije i uopšte slobode medija u Srbiji (Vladisavljević et al. 2019).

Prema indeksu slobode u svetu i stepena razvoja demokratije, Srbija je poslednjih godina rangirana kao delimično slobodna zemlja sa najlošijim ocenama u pogledu slobode medija, političkih i građanskih sloboda i stalnih pritisaka na političku opoziciju i organizacije civilnog društva (Freedom House 2021). Pored toga, odsustvo vladavine prava, sveprisutni klijentelizam i korupcija, udruženi sa neslobodnim medijima i nefer i neslobodnim izborima, glavne su karakteristike demokratskog urušavanja Srbije i „povratka autoritarnom režimu” kao jednom od najekstremnijih primera u regionu Balkana i Evrope (Vladisavljević et al. 2019).

Istovremeno sa prilikama raste i otpor političkom režimu u Srbiji, koji sve više poslednjih godina iskazuju ne samo partije opozicije nego i univerzitetski profesori, istaknuti javni intelektualci, poznate javne ličnosti i građani Srbije. U kontestu ovog istraživanja, važno je istaći i seriju građanskih protesta na ulicama Beograda i drugih gradova. Tu svakako treba pomenuti mirne, nenasilne proteste pod nazivom „Jedan od pet miliona”, koji su započeli u decembru 2018. godine zbog nasilja nad političarima opozicije, raširene korupcije i napada na nezavisne novinare i koji su trajali i tokom 2019. godine. Učesnici protesta su, između ostalog, zahtevali političke i medijske slobode, reformu izbornog sistema i ostavku Vučića na mesto predsednika Srbije. U odgovoru na proteste, Vučić je optužio demonstrante da se ponašaju kao „fašisti, huligani i lopovi” (BBC 2019) i da postupaju po nalogu opozicije. Istovremeno sa održavanjem ovih protesta, Aleksandar Vučić i njegov tim započeli su kampanju „Budućnost Srbije AV” u februaru 2019. godine i organizovali su seriju događaja i mitinga u unutrašnjosti Srbije. Ova kampanja je dobrim delom vođena i

putem Instagram profila @buducnostsrbiyeav i drugih društvenih mreža i tradicionalnih medija. U poslednje dve godine bilo je drugih građanskih protesta protiv režima Aleksandra Vučića, od kojih su posebno problematični bili oni u julu 2020. godine, kada su, nezadovoljni politikom upravljanja pandemijom koronavirusa u Srbiji, građani Beograda izašli na ulice da izraze nezadovoljstvo, što je rezultiralo talasom nasilja između policije i demonstranata. Nezadovoljstvo građana se prelilo i na 2021. godinu, kada su širom Srbije organizovani protesti protiv zagađenja životne sredine, ali i protiv usvajanja štetnih zakona kojima se značajno narušavaju ljudska i građanska prava, što je rezultiralo Vučićevom odlukom da povuče i izmeni sporne zakone o referendumu i eksproprijaciji, kao i prostorne planove u vezi sa eksploatacijom rudnika litijuma.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U odnosu prema predstavljenom teorijskom okviru, a posebno prema aspektu vizuelnog predstavljanja građana kao kolektivnog političkog subjekta na društvenim mrežama političkih lidera, metodološki dizajn ovog rada se zasniva na vizuelnoj analizi 348 fotografija i video zapisa objavljenih na zvaničnom Instagram profilu predsednika Srbije @buducnostsrbiyeav u dva perioda: od 5. februara do 30. aprila 2019. godine, odnosno prva tri meseca otkako je profil predsednika zvanično otvoren, i od 1. juna do 31. avgusta 2021, odnosno period sa najnovijim fotografijama i video zapisima na ovom Instagram profilu. U analizu nisu ušli komentari korisnika koji prate fotografije i video zapise, kao ni fotografije na kojima se predsednik pojavljuje sam ili u društvu međunarodnih lidera, članova partije, članova svoje porodice, poznatih ličnosti itd. Za potrebe analize dizajniran je poseban kodeks sa varijablama koje su definisane u odnosu prema relevantnoj akademskoj literaturi i predstavljenom teorijskom okviru. U kvantitativnu analizu su ušle kategorije teme događaja, interakcije predsednika sa grupama, zastupljenost okvira „idealnog kandidata” i „populističkog vođe” u samoreprezentaciji predsednika, glavna marketinška strategija i dominantna performativna uloga predsednika u vizuelnom sadržaju, struktura i kompozicija kadra, a zatim i samoreprezentacija Aleksandra Vučića u odnosu prema običnim građanima (kroz kategorije facijalne ekspresije, pogleda, nivoa očiju u interakciji sa građanima). Kvalitativna analiza je obuhvatila prisustvo različitih vizuelnih simbola, gestikulacije i tona kratkih tekstualnih opisa koji prati fotografiju ili video zapis.

Tema slike ili videa određena je putem vizuelnog sadržaja i ambijenta u kome je sadržaj nastao, tako da su jedinice kodirane u odnosu prema temi zapošljavanja, ekonomije i finansija, mladih i obrazovanja, zdravlja, životne sredine, poljoprivrede, sporta, urbanizma itd. Vizuelni

sadržaj je analiziran i u odnosu prema marketinškim strategijama samo-representacije, koja je u predstavljenoj literaturi okarakterisana kao strateška i unapred osmišljena ili spontana i otvorena tehnika prezentacije, ili kroz dimenziju izuzetnosti ili autentičnosti uloge lidera koju su definisali istraživači predstavljeni u prethodnim teorijskim poglavljima (Wood et al. 2016). Struktura i kompozicija vizuelnog sadržaja, kao i prostorna organizacija vizuelnih elemenata kodirani su u nekoliko posebnih varijabli. Imajući u vidu aspekt interpretativnog prostora slike i kompozicione interpretacije vizuelnog sadržaja (Rose 2007, 2016), fotografije i video snimci u ovom uzorku analize kodirani su s obzirom na broj ljudi koji se pojavljuju na slikama, Vučićev odnos prema njima i interakciju sa specifičnim grupama (Mullen 1999), na primer sa običnim građanima, radnicima, ženama, decom, pripadnicima vojske, policije ili sa novinarima. Vizuelni okvir „idealnog kandidata” kodiran je na slikama koje prikazuju „državništvo” i „saosećanje” (Grabe and Bucy 2009). U prvom slučaju, to su slike koje prikazuju predsednika okruženog patriotskim simbolima, pratljom i drugim elementima kampanje u komunikaciji sa građanima, a u drugom fotografije predsednika koji drži decu, iskazuje divljenje ženama ili neke gestove odobravanja, podignutog palca ili fizičke zagrljaje sa građanima (Grabe and Bucy 2011, 214, 216, 223). Okvir populističkog vođe kodiran je najčešće na slikama sa velikom masom obožavalaca koja se smeje i tapše (Grabe and Bucy 2011, 224), kao i putem kategorije običnosti gde se predsednik pojavljuje u neformalnoj odeći, sportskim aktivnostima ili posećama fabrikama i zajednicama u kojima su pretežno zastupljeni radnici (Grabe and Bucy, 2011, 218, 224). Na osnovu prethodnih istraživanja vizuelnog predstavljanja populističkih lidera, analizom je obuhvaćen i okvir distanciranja predsednika od drugih (Mendonça and Caetano 2020), i to putem slika u kojima se Aleksandar Vučić prikazuje kao fizički udaljen, iznad građana i nedostupan za komunikaciju sa građanima.

Kompozicija i vizuelna perspektiva autoportreta analizirana je s obzirom na kadar fotografije/snimka i posebne uglove i planove kako bi se utvrdila distanca ili bliskost tela predsednika u odnosu prema drugim subjektima. Prema Rouz (2016, 73), „ugao kadra reprezentuje ugao pristupa” i može da bude preko glave, visoko, u nivou očiju ili nisko. Osim toga, analizirana je i dominantnost Vučićeve figure u određenom prostoru i u odnosu prema drugim subjektima u tom prostoru, što zapravo predstavlja ugao gledanja na određene karaktere u datom vizuelnom sadržaju (Rose 2016), odnosno gledište na osnovu koga se zaključuje o tome u kojim situacijama i na koji način politički lider stupa u interakciju sa drugima, dominira nad njima, jednak je njima ili je manje važan u odnosu na njih.

Pored ovih, kodirani su i izrazi lica Aleksandra Vučića na osnovu vizuelnih kategorija koje su primenjivali pojedini istraživači (Kepplinger 1999;

Bucy and Bradley 2004; Esser 2008), a koje otkrivaju uznemirenost, široko pozitivno lice, neutralne izraze, nešto negativnije ili prilično negativne izraze. Gestikulacija i telesni pokreti u interakciji sa građanima obuhvataju prikaze podignutih palčeva, fizičkih zagrljaja, rukovanja, aplaudiranja, a prisustvo simbola analizirano je naspram toga da li se na slikama pojavljuju državni simboli zastave i grbova, ili simbola kampanja poput stranačkih zastava, kao i simboli kojima se Vučićeva figura fizički odvaja od drugih subjekata, na primer zid, vrata, kapija, ograda, mašina u fabrici itd. Tekstualni sadržaj opisa slika i video snimaka je kodiran u relaciji sa interpretacijom samih slika, gde se gledalo da li je ton slike i teksta uz sliku promotivan, ličan (upotreba zamenice „ja” i varijanti „meni”, „mi”, „mene”), kolektivan (upotreba zamenica „mi” i varijanti „nas”, „naše”), direktan (upotreba zamenice „ti”, „vi” i sličnih varijanti) ili negativan ton kojim se nešto kritikuje i osuđuje.

REZULTATI

Glavni rezultati kvantitativne analize fotografija i video snimaka na Instagram profilu @buducnostsrbiyeav pokazuju da se u najvećem broju slučajeva Vučićeva samoreprezentacija odvija u okviru „idealnog kandidata” (Bucy and Grabe 2009), unutar kojeg je kategorija saosećanja češće korišćena u odnosu prema kategoriji državljanstva. Okvir „populističkog vođe” je nešto manje frekventniji u odnosu prema „idealnom kandidatu” i najčešće se ogleda u vizuelnim sadržajima u kojima se u primarnom fokusu nalaze velike grupe ljudi ili mase koje ga podržavaju, a mnogo ređe u dimenziji „običnosti” u kojoj se pojavljuje kad nosi neformalnu odeću ili u nekim autentičnim, slučajnim situacijama sa običnim ljudima (Tabela 1).

Tabela 1. Zastupljenost okvira „idealnog kandidata” i „populističkog vođe” u samoreprezentaciji na Instagram nalogu @buducnostsrbiyeav

Okvir		Procenat (%)
Idealni kandidat	Državljanstvo	25,6
	Saosećanje	37,2
Populistički vođa	Interakcija sa masama	31,1
	Običnost	6,1
Ukupno		100,0

Nešto više od trećine analiziranih fotografija fokusirano je na širu temu političke kampanje (31,2%), u kojima je Aleksandar Vučić predstavljen kako obilazi ljude u gradovima i selima širom Srbije, ali i na posebne teme ekonomije (28,6%), mladih i obrazovanja (7,1%) i seoskog razvoja i poljo-

privrede (6,5%). Druge teme, kao što su zdravstvo ili urbanizam, nisu bile statistički značajne za analizu.

Kada je reč o vizuelnoj analizi predsednikove marketinške tehnike ili „selebri” strategije (Wood et al. 2016) u interakciji sa građanima, analiza pokazuje da se odnos s građanima prikazuje u okvirima strateške i unapred osmišljene marketinške tehnike nego u spontanom i otvorenom pristupu (Tabela 2). Zanimljivo je da u opisu pojedinih fotografija stoji tekstualno objašnjenje „slučajan susret na ulici”, čime se verbalno pojačava utisak spontanosti i otvorenog pristupa predsednika prema građanima. Toj spontanosti doprinose i fotografije koje su naizgled mutne i skoro amaterske, u kojima se subjekti ne vide najbolje ili koje su slikane kao da su u pokretu, u žurbi, ali i kao takve su postavljene na zvaničnom Instagram nalogu predsednika Srbije. Takvih fotografija retko ima u kasnijem uzorku iz 2021, kada je vizuelni narativ značajnije promenjen.

Tabela 2. Zastupljenost marketinške strategije vizuelne reprezentacije interakcije predsednika s građanima Srbije na Instagram nalogu @buducnostsrbiyev

		Procenat %
Tehnika	Strateška	64,9
	Spontana	35,1
Ukupno		100

Analiza performativne uloge predsednika u odnosu prema građanima pokazuje da se u 75,9% slika i video sadržaja on pojavljuje u dimenziji „izuzetnosti”, odnosno kao jak i odlučan u poređenju sa slabim i ranjivim, neodlučnim građanima kojima treba pomoć, što ga u jednu ruku svrstava u kategoriju „superstar selebriti političara” (Wood et al. 2016), a u samo 24,1% fotografija u kategoriju „svakodnevnog selebriti političara” (Wood et al. 2016) na kojima on u odnosu prema drugima nastupa kao autentičan i jednak građanima (Tabela 3).

Tabela 3. Zastupljenost performativne uloge u vizuelnom sadržaju na Instagram nalogu @buducnostsrbiyev

		Procenat %
Performativna uloga	Izuzetnost	75,9
	Autentičnost	24,1
Ukupno		100

Prostorna konfiguracija analiziranog materijala pokazuje da je na Vučićevom Instagramu on najčešće u interakciji sa običnim ljudima (27,5%), decom (17,6%) i radnicima (17,3%).² Kompozicija slika (Tabela 4) ukazuje na češću vizuelnu bliskost predsednika u odnosu prema građanima (u primerima u kojima je njegova figura prikazana u krupnim i srednjekrupnim planovima), nego vizuelnu udaljenost od građana (u primerima u kojima je slikan u interakciji sa drugima u širokom planu i totalima).

Tabela 4. Kompozicija Vučićevog autoportreta na Instagram nalogu @buducnostsrbiyeav

Tip plana	Procenat %
Total	2,9
Široki plan	16,1
Srednjekrupni plan	64,6
Krupni plan	16,4

Rezultati analize nivoa očiju i pogleda u interakciji Vučića sa građanima pokazuju da se na velikoj većini fotografija on predstavlja u istom nivou, nivou očiju, sa ljudima sa kojima je u interakciji (72,8%), iz ptičje perspektive ili gornjeg rakursa u 20,1% primera, a u žabljoj perspektivi ili donjem rakursu u samo 7,1% slika i video zapisa. Kompozicija predsedničke figure, naročito u srednjekrupnim i krupnim planovima koji su nešto dramatičniji u odnosu na druge tipove kadrova i planova, zapravo izazivaju veći emotivni odgovor gledalaca (Mullen 1998), intenziviran upravo kombinacijom različitih vizuelnih perspektiva i uglova kamere.

Vizuelna analiza pokazuje da je reprezentacija pojedinih grupa sa kojima predsednik stupa u interakciju na Instagramu najočiglednija u naizmeničnoj zastupljenosti donjeg i gornjeg rakursa kamere i prostorne organizacije fotografija. Superiornost predsednika tako dolazi do izražaja na slikama u kojima se on pojavljuje iz gornjeg (Slika 1 i Slika 2) ili donjeg rakursa (Slika 3) u interakciji sa različitim profesionalnim ili društvenim grupama, na primer vojnicima, novinarima itd. Ove grupe zapravo nisu u centru fotografija, nego učestvuju u kompoziciji slika u kojima se Vučićeva superiornost pojačava ne samo fizički izdvojenim elementima prostora, nego i specifičnim načinom pogleda „nadole” prema građanima i njihovog pogleda „nagore”, prema predsedniku. Na primer, na Slici 3, radnik koji sedi pored Aleksandra Vučića zauzima jednak vizuelni prostor kao i predsednik, ali u direktnom pogledu i osmehu predsednika prema kameri „nadole”, čak i pored fluorescentne boje koja dominira slikom, radnik

² Prema kodeksu analize, u jednoj slici bilo je moguće kodirati zastupljenost više kategorija, na primer prisustvo žena i dece, ili radnika i novinara, u zavisnosti od toga ko je prikazan u jedinici analize.

zapravo ostaje u drugom planu u ukupnoj kompoziciji slike u odnosu na Vučića.

Slika 1. Predsednik Srbije u Vranju, 8.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbiyev

Slika 2. Predsednik Srbije u Trsteniku, 24.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbiyev

Slika 3. Predsednik Srbije u Indiji, 8.3.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbiyev

Analiza vizuelne reprezentacije građana pokazuje i da je za razumevanje tog odnosa važan i pravac pogleda i način na koji Vučić gleda u ljude sa kojima stupa u kontakt i način na koji ljudi gledaju u njega. Vučić je u primarnom fokusu u više od polovine analiziranog materijala, što znači da drugi subjekti na tom broju slika gledaju u njega. U 44% materijala Vučić direktno gleda u subjekte sa kojima je u interakciji, dok u 48% slika gleda direktno u objektiv kamere, a u 8% analiziranih jedinica gleda u nešto drugo u prostoru ili se pravac pogleda nije mogao analizirati u primerima u kojima je slikan s leđa. Ovi rezultati pokazuju da je predsednik potpuno svestan strateškog i unapred osmišljenog nastupa, prostora u kome se nalazi i prisustva kamere koja ga neprestano prati. Taj efekat se pojačava i

pozitivnošću njegovog izraza lica koje se u skoro 60% analiziranog materijala prikazuje u osmehu i prilično pozitivnom tonu. Ovo je naročito vidljivo na fotografijama na kojima je Vučić prikazan u interakciji sa ženama (Slika 4 i Slika 5) i decom (Slika 6 i Slika 7), na kojima je kompozicija prostora i likova takva da omogućava da okvir predsednika kao oca i zaštitnika, uz često rukovanje i dodirivanje tela onih sa kojima je u interakciji, kao i uz vidljivo prisustvo patriotskih simbola narodne nošnje, pogače i državnog simbola zastave, dođe do izražaja. Slike žena i dece u političkoj promociji su najčešće korišćeni vizuelni klišeji uz pomoć kojih političari izazivaju emocije i saosećanje publike.

Slika 4. Predsednik Srbije u Vranju, 8.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbijeav

Slika 5. Predsednik Srbije u Trgovištu, 8.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbijeav

Slika 6. Predsednik Srbije u Tutinu, 22.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbijeav

Slika 7. Predsednik Srbije u Brusu, 19.8.2021.

Izvor: Screenshot, Instagram @buducnostsrbijeav

Okvir u kome su lideri ogledalo naroda, odnosno oslikavaju ili reflektuju građane (Mendonça and Caetano 2020), na Vučićevom Instagramu se

pokazuje u dve zastupljene kategorije: kategoriji državištva, u kojoj dominiraju državni simboli (Slika 8) i kategoriji saosećanja (Slika 9), putem koje se reflektuje dimenzija saosećanja sa narodom i razumevanje, kao i briga za građane.

Slika 8. Građanin Velike Drenove, 24.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbiyeav

Slika 9. Predsednik Srbije u Kruševcu, 24.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbiyeav

Drugi zastupljeni okvir, okvir „populističkog vođe”, očigledan je u dimenziji Vučićeve interakcije sa masama i prikazivanja ogromne popularnosti predsednika slikama iz ptičje perspektive, kao i ljudi koji tapšu, podržavaju i odobravaju prisustvo, program ili politiku predsednika (Slika 10 i Slika 11), što se u literaturi navodi kao „vizuelni društveni dokaz” (Cialdini 1993) ili društvena potvrda da je političar naširoko podržan i popularan (Schill 2009).

Slika 10. Predsednik Srbije u Kragujevcu, 28.6.2021.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbiyeav

Slika 11. Skup u Novom Sadu, 11.4.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbiyeav

Za razliku od ove dimenzije, Vučićeva „običnost” je najmanje zastupljena u analiziranom uzorku. Na primer, na slikama koje bi trebalo da pokažu autentične situacije, „običnog” Vučića sa „običnim” građanima (Slika 12 i Slika 13), kompozicija slika i tekstualno objašnjenje koje ide uz njih su takvi da pokazuju unapred režirani ambijent iz kampanje obilaska pojedinih mesta ili izlaska iz prodavnice sa kesama voća, uz vizuelne detalje koji negiraju autentičnost – na primer, formalno odelo koje predsednik nosi u „nenamernom” susretu sa građanima ispred lokalne prodavnice, u partiji ping ponga u lokalnoj školi (Slika 14) ili obilasku lokalne fabrike u kojoj se vizuelno predstavlja kao da želi da nauči od radnika nešto što sam ne zna (Slika 15), ali na kojima je pozicija kamere takva da je Vučić uvek u primarnom fokusu.

Slika 12. Predsednik Srbije sa radnicima „Simpa”, 8.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbiyeav

Slika 13. Predsednik Srbije u Glogonju, 10.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbiyeav

Slika 14. Predsednik Srbije u Kovinu, 10.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbiyeav

Slika 15. Predsednik Srbije u Bojniku, 28.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbiyeav

Sa druge strane, okvir „udaljenosti” od građana evidentan je na onim fotografijama na kojima su građani, u prostornoj kompoziciji slike, udaljeni i odvojeni od Vučića nekom fizičkom barijerom (Slika 16 i Slika 17) – u tim slučajevima vizuelna interakcija nije autentična jer predsednik, iako vizuelno blizak ili u interakciji sa drugima, zapravo ne prelazi fizičku prepreku, odnosno prostornu distancu da bi stao na stranu građana, radnika, penzionera, već se u tom prostoru zadržava sa druge, „svoje” strane, udaljen od običnih ljudi. Druga vrsta udaljenosti kao fizičke nedostupnosti očigledna je u fotografijama s početka ovog poglavlja u kome je Vučić predstavljen vizuelno izdignut u odnosu na druge subjekte i u kojima nema nikakve interakcije sa građanima.

Slika 16. Predsednik Srbije u Vladičinom Hanu, 8.2.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbijeav

Slika 17. Predsednik Srbije u Žabarima, 6.4.2019.

Izvor: Screenshot, Instagram, @buducnostsrbijeav

Rezultate vizuelne analize upotpunjuju i rezultati analize tekstualnog sadržaja koji stoji uz veliku većinu analiziranih slika, kao kratak opis događaja ili konteksta u kome je nastala određena fotografija. Najzastupljeniji ton obraćanja je direktan odnos prema građanima upotrebom zamenice „vi”/„vama”/„vas”, u kome se Vučić u opisu slika direktno zahvaljuje lokalnim zajednicama, pojedincima ili grupama za dobrodošlicu, ali i „poverenje” i „pomoć” u sprovođenju reformi itd. U odnosu prema ovom direktnom tonu, lične zamenice i ton „ja”/„meni” je manje zastupljen, kao i ton „mi”/„nas”. Ovaj nalaz pojačava direktnu interakciju Vučića sa građanima Srbije, u kojima se građani interpretiraju kao nosioci i subjekti reformi, teškog posla, velikih uspeha koji su predstavljeni u vizuelnom sadržaju. Direktno obraćanje građanima putem Instagrama karakteristično je ne samo za Vučićevu komunikaciju na ovoj društvenoj mreži, nego se pronalazi i u nekim prethodnim istraživanjima vizuelne komunikacije političkih lidera (Rodina and Dligach 2019). To direktno obraćanje građanima na „ti” ili „vi” objašnjava se populističkim diskursom i ne dovodi samo u vezu sa digitalnom arhitekturom platforme, nego mnogo više sa

„flertujućim populizmom” (Rodina and Dligach 2019, 5) koji je karakterističan za hibridne onlajn političke identitete i „populističke selebritije” u zemljama regiona (Podjed and Pretnar 2018) i centralne i istočne Evrope.

ZAKLJUČAK

Ovaj rad je pokazao da vizuelna politička komunikacija na Instagramu omogućava dobro kontrolisanu i unapred smišljenu strategiju reprezentacije uspešnog političkog lidera koji je istovremeno predstavljen i kao cenjeni državnik i voljen u narodu. Analizirane fotografije na zvaničnom Instagram nalogu predsednika Srbije pokazuju da je Aleksandar Vučić najčešće prikazan u aktivnostima vezanim za njegov politički život i profesionalne aktivnosti, u interakciji sa običnim građanima, odnosno radnicima, ženama, decom, i to najčešće u kampanji, bez obzira na to što to nije predizborna nego permanentna politička kampanja. U tim slučajevima, fotografije i video snimci obilaska raznih gradova i sela i interakcija sa narodom predstavljena je u funkciji vizuelnog argumenta i to kroz pozitivne izraze lica, istaknute elemente gestikulacije i prikaze koji vizuelno treba da potvrde da je predsednik voljen i popularan lider, čak i nakon dve, odnosno četiri godine otkad je izabran za predsednika Srbije. Takav vizuelni sadržaj aktivira emocije kod gledalaca, a na emotivni doživljaj svakako utiču vizuelna kadriranja intimnog autoportreta moćnog državnika i saosećajnog vođe koga narod voli. U tom ambijentu on se vizuelno predstavlja istovremeno i kao „ogledalo” naroda, ali često udaljen od građana, u fotografijama koje su unapred osmišljene i pažljivo strukturirane nasuprot manje izraženim autentičnim fotografijama na kojima je u spontanom odnosu sa narodom. Građani su na slikama predsednikovog Instagrama predstavljeni u tipičnom populističkom maniru, kao masa koja ga organizovano dočekuje i služi kao vizuelna potvrda da je Vučić popularan i voljen godinama posle izbora za predsednika, ili kao pojedinci koji vizuelno pomažu u Vučićevom imidžu saosećajnosti, empatije, razumevanja, brige. Istovremeno, njegova samoreprezentacija u interakciji sa narodom kreće se negde između težnje da vizuelno bude „deo naroda”, dok je zapravo „iznad naroda”, dominantno projektujući dimenzije „izuzetnosti” i „moći” u odnosu na dimenziju „običnosti” i „autentičnosti”. Tome doprinosi i vizuelno razumevanje simbola fizičke distance ili imaginarnog prostora kojim se vizuelni autoportret Vučića izdvaja u vizuelnom predstavljanju građana.

Prikaz najzastupljenijih tema u analiziranom uzorku može posredno da govori i o prioritetima Vučićeve vizuelne politike kada je u pitanju odnos prema građanima Srbije, s obzirom na to da u tematskom smislu najveći prostor zauzimaju slike u kojima je predsednik u kampanji, a zatim fotografije i video materijal koje prate simboli države, patriotizma i događaji

sa masovnim okupljanjima. Ovaj podatak se može objasniti činjenicom da u uzorku iz 2019. godine dominiraju slike kampanje i obilazaka gradova s obzirom na to da je profil i otvoren kao podrška kampanji predstavljanja postignutih rezultata otkad je Vučić izabran za predsednika, i to istovremeno kad su održavani protesti građana i opozicije „Jedan od pet miliona”. U uzorku iz 2021. očigledna je promena fokusa sa kampanje obilazaka sela i gradova i interakcije sa običnim ljudima prema susretima sa državnici-ma, uspešnim sportistima, kao i češćim fotografijama sa članovima porodice, kojih u prva tri meseca analize nema. U uzorku iz 2021. ta izmena vizuelnog narativa znači da su fotografije ne samo profesionalnije, pažljivije birane za javno objavljivanje i manje „spontane”, nego i da se vizuelni argument i vizuelna potvrda politike predsednika traži ne više toliko u običnim građanima Srbije koliko u „moćnijim” subjektima, političkim i drugim javnim ličnostima.

LITERATURA

- BBC. 2019. “Serbia protests: President Vucic the target of Belgrade rally”. March 17, 2019. <https://www.bbc.com/news/world-europe-47602362>
- Bossetta, M. 2018. “The Digital Architectures of Social Media: Comparing Political Campaigning on Facebook, Twitter, Instagram, and Snapchat in the 2016 U.S. Election”. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 95(2): 471–496.
- Brantner, C., Lobinger, K. and Wetzstein, I. 2011. “Effects of Visual Framing on Emotional Responses and Evaluations of News Stories about the Gaza Conflict 2009”. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 88(3): 523–540.
- Bucy, E. P. and Bradley, S. D. 2004. “Presidential Expressions and Viewer Emotion: Counterempathic Responses to Televised Leader Displays”. *Social Science Information*, 43(1): 59–94.
- Casullo, M. E. 2018. “The Populist Body in the Age of Social Media: A Comparative Study of Populist and Non-Populist Representation”. *International Political Science Association Conference*.
- Cmeci, C. 2014 “Beyond the Online Faces of Romanian Candidates for the 2014 European Parliament Elections – A Visual Framing Analysis of Facebook Photographic Images”. In G. Horvath, R. K. Bako, and E. Biro-Kaszas (eds.), *Ten Years of Facebook: Proceedings from the Third International Conference on Argumentation and Rhetoric*. Nagyvarard: Romania.
- Cialdini, R. B. 1993. *Influence: The psychology of persuasion*. New York: Morrow.
- Couldry, N. and Hepp, A. 2017. *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge: Polity Press.
- Crouch, C. 2004. *Post-Democracy*. Cambridge: Polity Press.

- Demčičák, J. and Fraštkíková, S. 2019. "The Analysis of Cultural and Visual Symbols in the Political Campaigns of the Right-Wing Populism in German Speaking Countries". Paper presented at *The Asian Conference on Cultural Studies 2019*, Official Conference Proceedings.
- Demuru, P. 2021. "Gastropopulism: a sociosemiotic analysis of politicians posing as 'the everyday man' via food posts on social media". *Social Semiotics*, 31(3): 507–527.
- Edwards, J. L. 2012. "Visual Literacy and Visual Politics: Photojournalism and the 2004 Presidential Debates". *Communication Quarterly*, 60(5): 681–697.
- Enli, G. and Rosenberg, L.T. 2018. "Trust in the Age of Social Media: Populist Politicians Seem More Authentic". *Social Media and Society*, 1: 1–11.
- Entman, R. M. 2004. *Projections of power: Framing news, public opinion, and US foreign policy*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Esser, F. 2008. "Dimensions of Political News Cultures: Sound Bite and Image Bite News in France, Germany, Great Britain, and the United States". *International Journal of Press/Politics*, 13(4): 401–428.
- Filimonov, K., Russman, U. and Svennsoon, J. 2016. "Picturing the Party: Instagram and Party Campaigning in the 2014 Swedish Elections". *Social Media and Society*, 2(3): 1–11.
- Flicker, E. 2013. "Fashionable (dis-)order in politics: Gender, power and the dilemma of the suit". *International Journal of Media & Cultural Politics*, 9(2): 183–201.
- Freedom House. 2021. *Freedom in the World 2019 – Serbia*. <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2021>
- Freistein, K. and Gadinger, F. 2020. "Populist stories of honest men and proud mothers: A visual narrative analysis". *Review of International Studies*, 46(2): 217–236.
- Gimenez, E. and Schwarz, N. 2016. "The visual construction of 'the people' and 'proximity to the people' on the online platforms of the National Front and Swiss People's Party". *Österreich Z Soziol*, 41: 213–242.
- Glassman, C. and Kenney, K. 1994. "Myths and Presidential Campaign Photographs". *Visual Communication Quarterly*, 2: 4–7.
- Gleason, T. R. and Hansen, S. S. 2016. "Image Control: The Visual Rhetoric of President Obama". *Howard Journal of Communications*, 28(1): 55–71.
- Goodnow, T. 2010. "Visual bias in Time's "The Great Divide": A semiotic analysis of Clinton and Obama photographs". *American Behavioral Scientist*, 54: 406–416.
- Grabe, M. E. and Bucy, E. P. 2009. *Image bite politics: News and the visual framing of elections*. New York, NY: Oxford University Press.
- Grabe, M. E. and Bucy, E. P. 2011. "Visual framing in election news". In E. P. Bucy and R. L. Holbert (eds.), *Sourcebook for political communication research: Methods, measures, and analytical techniques*. New York, NY: Taylor & Francis.

- Hinsliff, G. 2019. "How Instagram became the politicians' playground". *The Guardian*, March 10, 2019. <https://www.theguardian.com/technology/2019/mar/10/how-instagram-became-the-politicians-playground>.
- Kane, J. and Patapan, H. 2012. *The Democratic Leader: How Democracy Defines, Empowers and Limits Its Leaders*. Oxford: Oxford University Press.
- Kepplinger, H. M. 1999. "Nonverbal Communication". In H. B. Brosius and C. Holtz-Bacha (eds.), *German Communication Yearbook*. Cresskill, NJ: Hampton.
- Krogstad, A. and Storvik, A. 2010. "Reconsidering politics as a man's world: Images of male political leaders in France and Norway". *Historical Reflections/Reflexions Historiques*, 36(3): 19–38.
- Krstić, A., Aiello, G. and Vladisavljević, N. 2020. "Visual metaphor and authoritarianism in Serbian political cartoons". *Media, War & Conflict*, 13(1): 27–49.
- Lalancette, M. and Raynauld, V. 2017. "The Power of Political Image: Justin Trudeau, Instagram, and Celebrity Politics". *American Behavioral Scientist*, 1–37.
- Lalancette, M., Lemarier-Saulnier, C. and Drouin, A. 2014. "Playing along new rules: Personalized politics in a 24/7 mediated world". In A. Marland, T. Giasso, and T. Small (eds.), *Political communication in Canada: Meet the press and tweet the rest*, Vancouver, British Columbia, Canada: University of British Columbia Press.
- Lee, J. 2016. "Presidents' visual presentations in their official photos: A cross-cultural analysis of the US and South Korea". *Cogent Arts & Humanities*, 3: 1–14.
- Liebhart, K. and Bernhardt, P. 2017. "Political Storytelling on Instagram: Key Aspects of Alexander Van der Bellen's Successful 2016 Presidential Election Campaign". *Media and Communication*, 5(4): 15–25.
- Marland, A. 2012. "Political Photography, Journalism, and Framing in the Digital Age: The Management of Visual Media by the Prime Minister of Canada". *The International Journal of Press/Politics*, 17(2): 214–233.
- Marsh, D., Hart, P. and Tindall, K. 2010. "Celebrity politics: The politics of the late modernity?" *Political Studies Review*, 8(3): 322–340.
- Marshall .P.D. 1997. *Celebrity and Power: Fame in Contemporary Culture*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Mazzoleni, G. 2000. "A return to civic and political engagement prompted by personalized political leadership?" *Political Communication*, 17: 325–328.
- McNamara, K. 2011. "The Paparazzi Industry and New Media: The Evolving Production and Consumption of Celebrity News and Gossip Websites". *International Journal of Cultural Studies*, 14(5): 516–630.
- Mendonça, R. and Caetano, R. D. 2020. "Populism as Parody: The Visual Self-Presentation of Jair Bolsonaro on Instagram". *The International Journal of Press/Politics*, Online First, 1–26.

- Messaris, P. 1997. *Visual Literacy and Visual Persuasion: The Role of Images in Advertising*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Milojević, A. and Krstić, A. 2018. "Hierarchy of influences on transitional journalism: Corrupting relationships between political, economic and media elites". *European Journal of Communication*, 33(1): 37–56.
- Moffitt, B. 2018. "Populism 2.0: Social Media and the False Allure of 'Unmediated' Representation". In Bryan Turner, Jurgen Mackert, Gregor Fitz (eds.), *Populism and the Crisis of Democracy*, 30–46. New York: Routledge.
- Mullen, L. 1998. "Close-ups of the president: Photojournalistic distance from 1945 to 1974". *Visual Communication Quarterly*, 5(2): 4–10.
- Mullen, L. 1999. "Television news and contentiousness: An exploratory study of visual and verbal content in news about the president". *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 43(2): 159–174.
- Muñoz, C. L. and Towner, T. L. 2017. "The Image is the Message: Instagram Marketing and the 2016 Presidential Primary Season". *Journal of Political Marketing*, 16(3–4): 290–318.
- Murphy, H. and Sevastopulo, D. 2019. "Why US politicians are turning to Instagram ahead of 2020 election", *Financial Times*, February 22, 2019, <https://www.ft.com/content/737d2428-2fdf-11e9-ba00-0251022932c8>
- Omnicores. 2019. "Instagram by the Numbers: Stats, Demographics & Fun Facts". <https://www.omnicoreagency.com/instagram-statistics/>
- Paivio, A. and Csapo, K. 1973. "Picture superiority in free recall: Imagery or dual coding?" *Cognitive Psychology*, 5: 176–206.
- Patterson, M. L., Churchill, M. E., Burger, G. K., and Powell, J. L. 1992. "Verbal and nonverbal modality effects on impressions of political candidates: Analysis from the 1984 presidential debates". *Communication Monographs* 59: 231–242.
- Pavlović, D. 2015. „Demokratsko proklizavanje: uloga moralnog hazarda u povratku u autoritarizam”. U Vujačić, I. i Beljinac N. (urs.), *Nova Evropa i njena periferija*. Beograd, Srbija: Fakultet političkih nauka, 341–352.
- Podjed, D. and Pretnar, A. 2018. "Self-promotion on Instagram: A case of President's profile". In Fišer, D. and Pančur, A. (eds.), *Proceedings of the Conference on Language Technologies and Digital Humanities*. Slovenia, Ljubljana: Ljubljana University Press.
- Rodina, E. and Dligach, D. 2019. "Dictator's Instagram: personal and political narratives in a Chechen leader's social network". *Caucas Survey*, 7(2): 95–109.
- Rogers, L. 2019. "How German Politicians Used Instagram in The EU Elections. An analysis of the winners and losers". Medium. <https://medium.com/better-marketing/an-analysis-of-instagram-campaigning-by-german-political-parties-during-the-ep-elections-807e1f676d53>.

- Rose, G. 2007. *Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*, 2nd edition. London: Sage Publications.
- Rose, G. 2016. *Visual Methodologies*, 4th edition. London: SAGE.
- Russmann, U. and Svensson, J. 2017. "Interaction on Instagram? Glimpses from the 2014 Swedish Elections". *International Journal of E-Politics*, 8(1): 50–66.
- Russmann, U. and Svensson, J. 2016. "Studying Organizations on Instagram". *Information*, 7(4): 58.
- Salojarvi, V. 2019. "Populism in Journalistic Photographs: Political Leaders in Venezuelan Newspaper Images". *Iberoamericana – Nordic Journal of Latin American and Caribbean Studies*, 48(1): 28–39.
- Santamaria, S.G. 2021. "Politicians "Stay Home": Left-Wing Populism and Performances of the Intimate Self on Social Media During the COVID-19 Pandemic". *Networking Knowledge*, 14(1).
- Schill, D. 2012. "The Visual Image and the Political Image: A Review of Visual Communication Research in the Field of Political Communication". *Review of Communication*, 12(2): 118–142.
- Schill, D. 2009. *Stagecraft and statecraft: Advance and media events in political communication*. Lanham, MD: Lexington Books.
- Street, J. 2004. "Celebrity politicians: popular culture and political representation". *The British Journal of Politics and International Relations*, 6(4): 435–452.
- Street, J. 2012. "Do celebrity politics and celebrity politicians matter?" *The British Journal of Politics and International Relations*, 14(3): 346–356.
- Turnbull-Dugarte, S. 2019. "Selfies, Policies, or Votes? Political Party Use of Instagram in the 2015 and 2016 Spanish General Elections". *Social Media and Society*, 5(2), First Published April 4, 2019.
- Turner, G. 2004. *Understanding Celebrity*. London: SAGE.
- Van Aelst, P., Sheaffer, T. and Stanyer, J. 2012. "The personalization of mediated political communication: A review of concepts, operationalizations and key findings". *Journalism*, 13: 203–220.
- Vladisavljević, N., Krstić, A. and Pavlović, J. 2019. "Communicating power and resistance in democratic decline: the 2015 smear campaign against Serbia's ombudsman". In K.Voltmer, C. Christensen, I. Neverla, N. Stremlau, B. Thomass, N. Vladisavljević and H.Wasserman (eds.), *Media, communication and the struggle for democratic change: case studies on contested transitions*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Wheeler, M. 2013. *Celebrity Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Wood, M., Corbett, J. and Flinders, M. 2016. "Just like us: Everyday celebrity politicians and the pursuit of popularity in an age of anti-politics". *The British Journal of Politics and International Relations*, 18(3): 581–598.

ABSTRACT

THE VIEW FROM ABOVE: VISUAL REPRESENTATION OF SERBIA'S CITIZENS ON INSTAGRAM PROFILE OF THE PRESIDENT ALEKSANDAR VUČIĆ

A large number of politicians often use visual media content for promotion, campaigning and communication with citizens. Alongside traditional visual content, such as TV newscasts and images in print media, visual digital platforms and social media have become popular avenues for politicians to reach the audience and garner support. Some of them regularly use Instagram as a growing platform in recent years, which has contributed to political hyper-individualization and made “distanced” presidents, prime ministers and other political leaders more “ordinary” and closer to citizens. The Instagram account of Aleksandar Vučić, Serbia’s president, has become highly popular in recent years and highly relevant source of information for the mainstream media in Serbia, including the Public Broadcasting Service RTS. Against this background, this paper examines how Serbia’s citizens have been visually represented on the president’s Instagram. For that purpose, quantitative and qualitative content analysis of photographs and videos published in 2019 and 2021 has been conducted. The study identifies the main visual frames in which the citizens of Serbia appear on this profile and discusses the leading visual strategies of Vučić’s interaction with the people in general and with specific social and professional groups.

KEYWORDS: visual media content, visual political communication, Instagram, president, Serbia, citizens.

Submitted: 30.12.2021

Revised: 9.2.2022.

Approved: 15.2.2022.

THE DARK SIDE OF DEMOCRACY POPULAR SOVEREIGNTY, DECOLONISATION AND DICTATORSHIP

Ivor Chipkin

ABSTRACT

This paper argues that we must look to the politics of popular sovereignty, and in particular its unfolding in the period after the Second World War, for the origin of the postcolonial condition, its specific vulgarity and temporality. Following Arendt, the paper proposes that as a democratic practice popular sovereignty transforms the 'people' into absolutist subject, one that is necessarily simple, at one with itself and exercising supreme authority over its territory. Where such a people cannot be convened or institutionalised, democracy tends either towards dictatorship or oligarchy or society itself fragments and is at risk of dissolution. This has especially been the case on the African continent where the new states that emerged after independence from European Empires (and from settler-colonialism) were home to multitudes of great and wide heterogeneity, without long histories of living together in common and without, therefore, traditions and institutions of collective decision-making.

INTRODUCTION

The democratic invention is undergoing a mutation (Lefort 1989). For the last three hundred years democracy has been construed both as a political regime and as a form of society. This historic unity is coming apart, both in word and in practice. Pierre Rosanvallon calls this the *fait majeur* of our time. That is, the language of political citizenship animates more and more demands for representation and for rights around the world, the democratic ideal has recently seen dictators and tyrants driven from

Corresponding author:

Ivor Chipkin is the director of the think tank on Government and Public Policy in South Africa.

E-mail: ichipkin@gapp-tt.org. ORCID-ID: 0000-0002-3623-2351.

power and citizens all over the world are seeking new ways to make their voices heard more regularly than through intermittent elections. At the same time, however, the ideal of a democratic society is decaying (Rosanvallon 2011, 11). “A centuries-old page is turning,” writes Rosanvallon, “that of a conception of social justice founded on redistributive mechanisms developed from the end of the 19th Century” (Ibid, 20) (my translation).

What Thomas Picketty and others have shown is that growing inequality in the West is part of a long-term pattern that started in 1980s. In *Capital in the Twentieth Century* Picketty demonstrated that after the 1929 financial crash in the USA inequality in the United States and across the Anglo-Saxon world steadily declined. The portion of national income consumed by the top 1% of the population dropped to around 30% for almost three decades between 1950 and 1980. Then the share of the 1% grew rapidly, reaching more than 50% in 2012 (Picketty 2014, 291 – 303). In ‘emerging countries’, including South Africa, Argentina, Colombia, Indonesia, India and China, Picketty found a similar pattern. Inequality declined steadily from 1940, before climbing again after 1980 (Ibid, 327). In South Africa the rise in inequality has been especially sharp and the country is now rated as the most unequal in the world (Hillbom, Bolt, de Haas, Tadei 2021, 2). In the Soviet Union in the 1990s and especially in Russia at the time of the transition the top 1% of the population’s share of total revenue was only about 5%. By 2015 their income share had risen to 25%. At the same time there was a collapse of the bottom 50% share, which fell from about 30% of total income in the 1980s to less than 10% in the mid-1990s. It gradually rose again to around 18% by 2015 (Novokmet, Picketty and Zucman 2017).

The crisis of inequality speaks of the crisis of government to regulate and tax the rich and to maintain and build a distributional regime that provides basic protections to working people, to the poor and to the middle classes. In Western Europe and North America, the spectre of oligarchy haunts the political scene (Vergara 2020, 2). Across Southern Africa and Eastern Europe and Russia, politicians and business elites have captured state institutions, repurposing them to serve party-political interests or using them as vehicles for primitive accumulation (Chipkin and Swilling 2018). Often, society itself is under threat. There is today a very large literature dealing with this phenomenon, often treating it in terms of ‘neoliberalism’ or ‘globalisation’ (Robinson 2014). This paper deals with another aspect of this crisis. It considers the rise of illiberal democracies, oligarchies, authoritarian regimes and dictatorships in relation to the immanent logic of democracy itself, and in particular to the pursuit of popular sovereignty.

The hypothesis that this paper defends is as follows: so many postcolonial states in Africa, Asia and the Middle East quickly became authoritarian

regimes because the principle of popular sovereignty that they pursued and were expected to realise imposed on them an impossible task, either to invent a unitary decision-making authority or face dissolution.

This paper argues that the pursuit of popular sovereignty makes the realisation of democracy subject to an absolutist condition. Popular sovereignty, that is, brings to the pursuit of democracy a tendency towards dictatorship or it risks dissolving the people itself. I call this the dark side of democracy. I consider the expression of this logic in the world of states that emerge after the Second World War, especially in Africa to argue that the movement to authoritarian regimes betrays tensions and contradictions inherent to the realisation of popular democracy itself. In this respect, this paper distances itself from those positions that hold that the fragility of postcolonial regimes lies in some or other African cultural trait or arises primarily from the legacy of the colonial period. I conclude by proposing that democratic renewal lies in the abandonment of sovereignty as a political objective and re-grounding it in the pursuit of justice.

DEMOCRACY AS POPULAR SOVEREIGNTY

In the work of Chantal Mouffe contemporary democracy is a compromise between two distinct logics or principles that are always in tension. The first is the rule of law (associated with liberalism, individual liberty, and human rights). The second is a principle of 'popular sovereignty' (associated with democratic participation, citizen equality, and majority rule) (Mouffe 2000, 2). Human rights and constitutional rule represent a fundamental limit on sovereignty in a similar way that who is granted citizenship rights and who is not limits democratic participation. This is what Mouffe calls the paradox of democracy. The problem with democracy, however, is more than that there is a tension between different democratic principles. Rather, modern democracy is organised around two non-democratic logics. The first is political and historical. There is no democratic solution to the question of participation because the exercise of sovereign power is caught up in the determination of territories and thus with the definition of borders. Who acquires the status of a citizen is at best discretionary, such that "borders are the *absolutely nondemocratic* [...] *condition of democratic institutions*" (emphasis in the original) (Balibar 2004, 109)? The second is political and conceptual: it is related to the notion of sovereignty and the way that it transforms the popular subject, the 'people', into an absolutist one, the 'people as one'. This paper focuses on this second logic.

The peculiar character of democracy is that it derives from the 'people' – this is one of the basic *problématiques* of the democratic imaginary (Wagner 2013). Hence all political communities that want to be democratic must answer the 'question of the people'. Under what conditions

does the people speak and act, that is, make decisions that structure the political? A paradoxical movement unfolds in Europe from the sixteenth through to the twentieth century (the English civil war, the French Revolution, and the October Revolution), then spreading across the Third World in the period of decolonisation: democratic revolutions overthrew absolutist regimes only to install a new absolutist power as the basis of law and power (Arendt 1990, 161).¹ Arendt advances two arguments to explain this phenomenon.

In the first place, she discusses the 'historical inheritance'; that democratic revolutions encountered absolute monarchies, which had installed in the figure of the absolute a literal person, the Prince. In the colonies the figure of absolutism was the colonial official who exercised an arbitrary and violent power, one that Achille Mbembe designates by the term '*commandement*' (Mbembe 2001, 24-58). Revolutionary movements overthrew this particular person (or persons) but then "erroneously" looked for a substitute in a postcolonial tyrant of their own. Arendt herself is sceptical of such a contingent explanation, though today in the field of development studies the phenomenon of 'isomorphic mimicry' is commonplace².

Instead, she offers a transcendental view on democracy's 'tyrannical' tendencies, grounded in a periodisation of absolutism as a phenomenon coterminous with *secularisation*. Mundane authorities established by democratic revolutions did not only call into question the basis of absolute power, they also brought sharply into relief a more fundamental problem: what is the source of law capable of giving it legality. The actual people or multitude was an inadequate foundation of democracy for "the so-called will of a multitude [...] is ever-changing by definition, and that a structure built on its foundation is built on quicksand," says Arendt (Arendt 1990, 163). Her argument is that the 'people' as a law-giving entity is difficult to cohere as an institution, that is, as a set of more or less stable and regular practices. This is why in France during the revolution Sieyes transforms the 'people' as a *pouvoir constituant* into a sublime object, the nation, whose existence as a unified subject capable of acts in its own name, precedes the founding political act. In reality, argues Arendt, what saved the nation-state from immediate collapse was dictatorship (Ibid). Carl Schmitt does not go as far as Arendt in this regard, though he does propose that the

1 The exception to this situation was the American revolution.

2 Kate Bridges and Michael Woolcock note, for example, that in 2011 half of all World Bank projects, featuring more than \$50 billion, focused on institutional reform. So did those of the United Kingdom's Department for International Development (DfID) and the Asian and African Development Banks' portfolios (Bridges and Woolcock 2017, 4). Yet in all cases the results were poor, even harmful. Why? Most of these initiatives were based on merely copying models and practices from elsewhere.

concept of dictatorship (or sovereign dictatorship) is coterminous with the emergence of democracy as popular sovereignty (Schmitt 2014, 96).

It is rare that the authoritarian tendencies in the post-colonial, as well as in the post-communist era, are related to these dangers immanent to democracy *qua* popular sovereignty. Instead, postcolonial studies and now studies in decolonisation tend to explain the character of post-colonial (or post-socialist) societies in terms of the repetition of what came before. Typically, for example, new South African decolonial scholars repudiate the constitutional settlement that formally ushered in the democratic dispensation as anti-black, preserving the racist foundations of the Apartheid state (Modiri 2021, 44). In other cases, the possibility that dictatorship and authoritarianism are a latent force in (popular) democracy itself is excluded by definition. Steven Friedman, for example distinguishes between 'democratic elitism' (a term he takes from Leonardo Avritzer) and popular sovereignty as a system in which "political communities exercise sovereignty" (Friedman 2018, 35). Popular sovereignty is taken as the measure of democracy *per se*, so that authoritarian tendencies can only be understood in terms of its reversal or betrayal. As we have seen, this is not the case.

Friedman's phrase reveals a fundamental misunderstanding, however. On his terms political communities in the plural exercise sovereignty, but this possibility is excluded by the concept, unless the communities in question are sovereign states, which is not what he means. At its most basic sovereignty refers to a right to make the law. It is a form of authority, not a kind of power (Oakshott in Jackson 2007, 14) The sovereign is the lawmaker in the terms of Bodin and Hobbes. This is why sovereignty is necessarily singular. If there are multiple lawmakers in the same territory, then none is supreme. Indeed, this is precisely the (medieval) situation that the concept of sovereignty was intended to overcome. It is also why for Dieter Grimm, who served as justice of the Federal Constitutional Court of Germany, it is legitimate to wonder whether the European Union represents an experiment in post-Sovereignty or even a return to medieval practices (Grimm, p. 108). The singularity of the sovereign is axiomatic for another reason. Sovereignty is a matter of the right to decide; either in the sense of making the law or even, in Carl Schmitt's terms, deciding on the state of exception. This is why Bodin preferred the sovereign as a monarch, who is dependent only on himself to exercise his will. Therein lies the challenge of democracy as popular sovereignty. Can the people decide? Or rather under what conditions can the multitude come together as a people, that is, as a sovereign entity, to make decisions of law and of life and death?

This question has and continues to structure the political life of states since the end of the Eighteenth Century. It remains the question of our time, especially for those of us in would be states.

THE QUEST FOR IDENTITY

The States that emerged in the period of decolonisation after the Second World War did so as nations. This set off an existential pursuit to define what was 'African' and to determine, ultimately, who was a citizen and what were the physical limits of the political community. It also set off a quest to give form to this people as a sovereign entity.

In the sixty-six years since the founding of the United Nations the number of member states has grown from the original 51 in 1945 to 193 today. It represents a near fourfold increase in little more than half a century. In contrast, in the period between 1919 and 1946 membership of the League of Nations never exceeded 63 members. The difference between the two periods is partly explained by the different relationships these bodies had to Imperialism and to nationalism respectively. The first, despite its name, sought to re-establish the principle of Imperial sovereignty – a logic of integrating large geographies and multiple peoples in single states. Indeed, the Treaty of Versailles tried to shore up the Imperial system by re-allocating to those that won the war (Britain and France) the territories formerly held by the losers (Germany, the Ottoman Empire). In Lord Acton's terms we might say that the nineteenth and early twentieth century were periods of nations and 'great powers' (Acton 1955, 14).

The United Nations is the expression of a different logic. The principle of popular sovereignty on the basis of nations may have its origin in republican ideals of the French Revolution, yet it is only in the period after the Second World War that this model became the norm. That the world should be organised on the basis of sovereign nation-states animated the vast majority of anti-colonial struggles. European Empires after the Second World War and especially in a short burst during the 1960's shattered into so many new states. In 1956 Morocco, Tunisia and Sudan joined the UN as sovereign states. In 1956 they were accompanied by Ghana and the Federation of Malaya. Then in 1960, 17 new states appeared (Cameroun, Central African Republic, Chad, Congo (Brazzaville), Congo (Leopoldville), Cyprus, Dahomey, Gabon, Ivory Coast, Malagasy Republic, Mali, Niger, Nigeria, Senegal, Somalia, Togo, Upper Volta). By the end of the 1960's a further 27 countries had become independent – the vast majority of them in Africa, as Britain and France relinquished their colonies and dominions³.

3 Mauritania, Mongolia, Sierra Leone, Tanganyika, Algeria, Burundi, Jamaica, Rwanda, Trinidad and Tobago, Uganda, Kenya, Kuwait, Zanzibar, Malawi, Malta, Zambia, The Gambia,

In the 1970's the Portuguese Empire collapsed, throwing up even more new states, including Mozambique and Angola. Then in the 1990's the Soviet Union dissolved. By 1994 there were 185 member states of the UN, up from 166 just three years earlier.

The vast majority of these states had been cut from the fabric of European empires. "The British Empire has, in the course of the last few decades," noted one legal scholar in 1960, "glided quietly and decorously into the 'British Commonwealth of Nations' and the 'British Commonwealth of Nations' has slipped unobtrusively into the 'Commonwealth of Nations' (Schwelb 1960, 164-165). That this was an untroubled process was a uniquely metropolitan perspective, yet the broader point is unmistakable. New states invoked the principle of popular sovereignty as the basis of their emergence into the world of States. Briefly consider the constitutional history of Ghana in its first few years. It is paradigmatic.

The Constitution which was to govern Ghana during the first years of its life as a sovereign State was the Ghana (Constitution) Order in Council of February 1957. It provided for a Cabinet vested with political authority, made up of members of Parliament. Cabinet was responsible to parliament that was, in turn, elected by secret ballot on the basis of adult suffrage. Every citizen of Ghana, irrespective of religion, race, and sex, not suffering from any incapacity was given the right to vote. The basic law of Ghana of 1957, however, also made the new state a constitutional monarchy and parliamentary democracy on the British model. Executive power was, nominally, vested in the Queen and the Governor General as her representative. It was the origin of the Constitution, however, that was of particular consequence for the new, ruling elite after independence. While people like Kwame Nkrumah, soon to be President, were consulted during its formulation, the constitution was worked out largely in Britain and was enacted by an Order-in-Council of the British monarch.

Immediately on coming into government, moves were initiated to abandon the monarchical constitution in favour of a Republican one. There is surprise amongst British legal scholars at the time, not so much with the principle but with the process. All it required was a law adopted by the Ghanaian parliament with a simple majority. Limitations on member states of the 'British Commonwealth' to enact laws in contradiction with British law had already been repealed in 1931 by the Statute of Westminster. "Nevertheless," writes Schwelb, "the Government of Ghana set in motion elaborate machinery for the consultation of the people before Parliament enacted the new Constitution" (Schwelb 1960, 638). It is not so surprising, however, when we understand sovereignty as a creative moment, founding

the constituent subject. We will return to this shortly. For the moment let us say that basic law of the State, to have democratic legitimacy, had to be seen to derive from the 'people' itself.

The Ghanaian Constitution of 1960 triggers an existential pursuit. It does so with surprising consequences. "The Government realises," states the White Paper of 1960, "that the present frontiers of Ghana, like so many other frontiers on the African continent, were drawn merely to suit the convenience of the Colonial Powers who divided Africa between them during the last century" (cited in Schwelb 1960: 640). The Preamble to the Constitution itself draws the consequences of this observation. It calls on the people of Ghana to "help to further the development of a Union of African States". Moreover, the constitution specified certain 'fundamental principles', including that:

- "the union of Africa should be striven for by every lawful means and, when attained, should be faithfully preserved"; and
- "that the Independence of Ghana should not be surrendered or diminished on any grounds other than the furtherance, of African unity" (Article 13, cited in Schwelb 1960, 640).

Even more, the constitution looked forward to its own redundancy. "In the confident expectation of an early surrender of sovereignty to a union of African states and territories, the people now confer on Parliament the power to provide for the surrender of the whole or any part of the sovereignty of Ghana" (Article 2, cited in Schwelb 1960, 640). In other words, Ghana as a state could be dissolved by a simple Act of Parliament.

What was being asserted here? That Ghanaians belonged to a nation that exceeded the territory of Ghana, that Ghanaians are Africans for whom Africa as a whole is their territory, that nothing less than a Pan-African state can give them rightful expression. The Constitution of Guinea of 1958 contains similar provisions. In its Preamble, the State of Guinea "affirms its resolve to strive to the utmost to achieve and consolidate the Unity in Independence of the African Fatherland." We find similar wording in the Constitutions of the Republic of Cameroun, of the Central African Republic, of the Senegal and of the Sudan Republic (now Mali). On this basis, moreover, the Presidents of Ghana, Guinea and Mali declared that they had formed a Union of African States in 1960 – though the union was more rhetorical than actual (New York Times, December 25, 1960).

It is not just in Africa, however, that the assertion of popular sovereignty triggered a quest for identity. The 1952 Constitution of the Kingdom of Jordan provides in Article 1 that "the Jordanian form part of the Arab nation" (Constitute, 2021). The Syrian Constitution of 1953 states that "the Syrian people form a part of the Arab nation" and goes on to provide that, "the State shall, within, the frame of sovereignty and republican regime,

endeavour to realize the unity of this nation.” (Cited in Schwelb 1960, 642). The Egyptian Constitution of 1956 does likewise, declaring that “the Egyptian people are an integral part of the Arab Nation.” (Cited in Schwelb 1960, 642). On this basis Syria and Egypt merged to form the short-lived United Arab Republic in 1958. We find similar expressions of Arab nationality in the Constitutions of Iraq, Jordan, Tunisia and even the Kingdom of Morocco. The pursuit of popular sovereignty, however, quickly showed its dark side.

ONE-PARTY STATES

Everywhere you looked, one commentator noted in 1963, and not just in Africa or the Soviet Union or Eastern Europe, but also in Spain and Portugal and even in France under Charles de Gaulle, legislatures were losing power to executives, individual rights were being eroded, labour unions, universities, political groups, and youth organisations were increasingly falling under government supervision and control (Rothschild 1963, 31). Indeed, it was not until the mid-1970s that dictatorships fell in southern Europe—Portugal, Greece, and Spain – in favour of elected civilian governments.

Between January 1956 and the end of 1985 there were sixty successful coups in Africa, that is, an average of two every year (Hutchful cited in Shivji 2003). In 1966 alone there were eight military coups and by 1986, out of some 50 African states, only 18 were under civilian rule (Nyong’o cited by Shivji 2003). Shivji contends that an Imperial power, and the United States in particular, was behind nearly every one of these coups. What is certainly true is that in every case the identity of the people was at stake too.

In Zimbabwe the crisis of democracy begins, paradoxically, after democracy has been ‘consolidated’ (Diamond 1994). In 1999 the Zimbabwe African National Union – Patriotic Front (ZANU-PF), the ruling party since independence in 1980 lost, not an election, but a referendum on land reform. On its terms land ownership lay at the heart of national sovereignty. In anticipation of a referendum to approve the appropriation of ‘white’ farms, President Mugabe had declared: “We are now talking about the conquest of conquest, the prevailing sovereignty of the people of Zimbabwe over settler minority rule and all it stood for including the possession of our land. Power to the people must now be followed by land to the people” (cited in Ndlovu-Gatsheni 2008, 15). For ZANU-PF the failure to secure a majority for its land reform plans could mean only one thing, that sovereignty itself was at risk. Zimbabwean democracy turns to dictatorship, that is, to preserve the authority of the people *qua* sovereign.

At least, up until the 1990s the majority of political systems in post-colonial Africa converged around a common political form. Irrespective of the country, the electoral and political system inherited from the colonial

period – whether the Gaullist system where power vested in an executive leadership or the British parliamentary system – had been discarded within ten years of independence (Tordoff 2002, 76, Widner 1994, 55). Instead, *de facto*, and usually *de jure* one party systems were established, and political power was concentrated in the figure of the President.

In 1963 when Ben Bella in Algeria centralized power and introduced a constitution that abolished all political parties except for the *Front National de la Liberation* (FLN), he was following in a path already well trodden Guinea (1958), Congo (1960), Cote d'Ivoire (1961), Tanzania (1963), Malawi (1963) and Kenya (1964). In 1970 the *Mouvement Populaire Révolutionnaire* in the Democratic Republic of Congo was institutionalised as the 'supreme organ of the state' and women, labour and youth organisations lost their independent existence to become branches of the Party. In the 1970s doctrinally Marxist-Leninist parties did the same: the MPLA in Angola, FRELIMO in Mozambique and the PAIGC in Guinea-Bissau.

As early as 1966 Zolberg had noticed two tendencies: towards single-party or single-party dominant systems, on the one hand and towards 'party-states' on the other. No less than 38 countries on the Continent had regimes that tended towards this typology. Most North African and Middle Eastern regimes were one-party states during this period too. No doubt reflecting a mood in certain Africanist circles at the time, some commentators distinguished between the tired authoritarianism of European states and the 'bristling' energy of new African governments (Rothschild 1963, 34).

The transition to single-party regimes occurred in ideologically eclectic regimes, ranging from Modibo Keita's in Mali to Sekou Toure's in Guinea to Julius Nyerere's in Tanzania, to Jomo Kenyatta's in Kenya. As Jennifer Widner notes, Kenya is an especially interesting example because the move to a 'party-state' came as late as 1982 (Widner 1994, 40) – long after initial enthusiasm for 'socialism' had passed and in the period where Soviet and Eastern European regimes looked, frankly, economically, and politically moribund.

What makes this phenomenon more than a fleeting occurrence is that even after the 'third wave' of democratisation in the 1980s and 1990s and the fall of the Soviet Union, seventeen African countries were still regarded as authoritarian in 2011. Moreover, in those places where multi-party systems were introduced the tendency towards one party dominance has been strong (Doorenspleet and Nijzink, p. 6). In general, post-colonial Africa has shown a remarkable proclivity towards one-party regimes, dominant party systems and to Presidential, personal rule.

While this phenomenon is frequently observed it is rarely well explained other than as a repetition of colonial modes of government

(Mbembe 2001). We can better understand the phenomenon of One-Party States if, however, we treat 'self-determination' as a discourse that generates a set of immanent political questions. What are these questions? If we turn to the Charter of the United Nations (UN), affirmed, as we saw above, at the Bandung conference in 1955, we see self-determination related to several other terms. In Chapter One, for example,

- Article 1 of the Charter states, inter alia, that the purpose of the UN is "to develop friendly relations among nations based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples, and to take other appropriate measures to strengthen universal peace".
- Article 55 states, inter alia, that the United Nations shall promote "economic and social progress and development" as well as respect for human rights and fundamental freedoms "[w]ith a view to the creation of conditions of stability and well-being ... based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples".

In the famous Article 76 on decolonization the Charter tells colonial powers that their trusteeship must serve "to promote the political, economic, social, and educational advancement of the inhabitants of the trust territories, and their progressive development towards self-government or independence". In these clauses self-determination is related to 'nations', to 'rights', to peace', to economic and social progress', to 'human rights'. The master concept underlying these articles is given in the first chapter of the Charter, however: "The Organization is based on the principle of the *sovereign equality* of all its members" (UN Charter 1942) (emphasis added).

The centrality of the concept of sovereignty to the principle of self-determination is much clearer in the Atlantic Charter of 1941, which strongly informed the UN Charter signed a few months later. In the Declaration of Principles, President Roosevelt and Prime Minister Churchill stated that they wanted to see 'no territorial changes that do not accord with the freely expressed wishes of the peoples concerned' and that they respected 'the right of all peoples to choose the form of government under which they will live'. They wished to see 'sovereign rights and self-government restored to those who have been forcibly deprived of them' (cited in Thürer and Burri: paragraph 5). This marked a paradoxical conjunction of legal terms. The notion of 'sovereignty' had historically been used in international legal jurisprudence to legitimise colonial domination by distinguishing between civilized states that were sovereign and uncivilized states that were not. International law as European law only applied to sovereign states. In the post Second-World War period and especially during the period of decolonisation in the 1960s and 1970s the notion of self-determination was developed precisely to make it possible, at least from the perspective of interna-

tional law, for colonial territories to become sovereign states (see Anghie 2004, 35).

Historically, it was through the meetings, conferences, and campaigns of the Afro-Asian meetings in Bandung and Cairo in 1955 and 1961 respectively, the formation of the Non-Aligned Movement (NAM) (Belgrade 1961) and the Tri-Continental Conference in Havana that the discourse of sovereignty was mainstreamed in ant-colonial and anti-Imperial political movements. The relationship between Yugoslavia and Africa, notes, Paul Betts, has largely been forgotten. Between 1954 and 1979, however, Marshal Tito visited 16 African countries, travelling to Egypt sixteen times alone (Vučetić and Betts 2017, 20-21). What was at stake in these meetings and exchanges was the emergence of the Third World, not simply as a geographical expression but as what Vijay Prashad calls a “project” (Prashad 2008, 34). The final communiqué of the Bandung Conference, for example, “declared its full support of the principle of *self-determination of peoples* and nations as set forth in the Charter of the United Nations and took note of the United Nations resolutions on the rights of peoples and nations to self-determination, which is a pre-requisite of the full enjoyment of all fundamental Human Rights” (see Afro-Asian Conference, 1955) (emphasis added).

The pursuit of sovereignty imposed an impossible burden, however, on these new states. The very basis of their internal authority and legitimacy appealed to an institution, the people, that existed only as a fiction. What if these multitudes could not come together spontaneously to ‘act in concert’? Even when located in a shared national territory, many remained subjects of diverse kingdoms or lived in acephalous societies arbitrarily circumscribed in common States by former colonial powers. They spoke different languages and practiced different religions. Some did not affiliate with the state and even sought their own. In these contexts, sovereignty confronted an existential problem, that society itself did not exist.

Similar questions were confronted by Communist and socialist parties at the end of nineteenth century and in the twentieth century working in the context of European Empires (Russia, Austro-Hungary). Proletarian solidarity was international, yet communists came up against local nationalisms that worked to split the working class (see Lenin, *Critical Remarks on the National Question*). In Austro-Hungary, prominent social democrats like Otto Bauer confronted the ‘national question’ where it was unavoidable.

Bauer developed a theory of the ‘national character’, expressing a shared history based on community of education, work and culture and a territorial principle, a ‘common area of habitation’ (Bauer cited in Štikš, *Op Cit.*, p. 39). His formulations would be decisive to the history, not just of the region but to developments in the Soviet Union too. In 1913 Stalin was sent to Austro-Hungary to study Bauer’s work. His definition of the nation drew

extensively from the latter. Lenin too reconciled himself to nationalism by distinguishing between 'oppressing nations' and 'oppressed nations' – insisting on the right of self-determination for the latter in the context of Imperialism.

These principles found concrete expression in the creation of 'national soviet republics' and triggered ongoing debates about how to reconcile political centralism with territorial autonomy for self-determined nations (Štikš, *Op Cit.*, p. 40). What was at stake in these debates was the relationship between the 'social question' and the 'national question'. That is, what political arrangement was best suited for advancing the interests of the working class, while also accommodating the interests of particular nations and tribes?

In Yugoslavia after World War II the answer to the social/national question was found in the formula, '*federal socialist*'. The 1974 Constitution distinguished between nations (*narodni*), consisting of the Slav nations that made up the Yugoslav people (literally the Southern Slavs) and nationalities (*narodnosti*), consisting of nations that were minorities in Yugoslavia but who had their own states outside, including Albanians, Slovaks, Romanians, and Italians. As Várady notes, these definitions only became significant in the 1990s as the State began to disintegrate (Várady 1997, 10).

What unified the social? Firstly, there was an appeal to a Pan-Slav identity as 'South Slavs' (literally the meaning of Yugoslavia in Serbo-Croatian). Secondly, there was the appeal to socialism. The state was federal in that it accommodated the principle of nations. Yet it was in the personal figure of Tito that popular sovereignty was embodied, which is why after his death Yugoslavia itself tended towards dissolution. To paraphrase Kantorowicz, we might say that Tito had failed to evolve two bodies, that of the *corpus naturale* and the other, a *corpus mysticum*, the social body of the state with its attendant administrative structure (Philpott 2020).

INEQUALITY AND OVERDETERMINATION

If the heterogeneity of societies has proven a major obstacle to the institutionalisation of the people in former postcolonial societies, such diversity has been overdetermined by inequality. For the people as an institution rests on a foundation of mutual recognition, on the ability 1) to see in another somebody like and equal to oneself (rather than simply an entity of use to oneself) and 2) accepting that the will of the other is authoritative over me as mine is over them⁴. The first is a principle of solidarity and the second is a principle

⁴ See the very interesting reconstruction of Hegel's notion of recognition by Heiki Ikäheimo (2014) in "Hegel's concept of recognition – what is it?", Recognition – German Idealism as an Ongoing Challenge (Christian Krijnen editor), Leiden and Boston: Brill.

of trust. It is precisely, however, these values that inequality undermines. Marii Paskov and Caroline Dewilde, defining solidarity as 'willingness to contribute to the welfare of other people' (a decidedly Hegelian definition) find that income inequality increases 'social distance' and raises 'feelings of animosity' in society, eroding identification and a shared sense of fate between people (Paskov and Dewilde 2012, 416). More importantly, social inequality interrupts the prospect of mutual recognition, separating individuals and groups from each other as alien and hostile foreigners. It reduces the prospect of making decisions in common, especially where those with income and capital must make sacrifices for strangers. Inequality, that is, increases the likelihood that the social struggle within and between societies comes to resemble that between masters and slaves. Inequality, that is, makes task of institutionalising the people next to impossible. It thereby increases the prospect of dictatorship.

DEMOCRACY WITHOUT SOVEREIGNTY

This paper has explored the tendency towards oligarchy, authoritarianism, and democracy in contemporary politics as the expression of a logic immanent to popular sovereignty. Following Arendt, we have proposed that as a democratic practice popular sovereignty transforms the 'people' into absolutist subject, one that is necessarily simple, at one with itself and exercising supreme authority over its territory. Where such a people cannot be convened or institutionalised, democracy tends either towards dictatorship or oligarchy or society itself fragments and is at risk of dissolution. This has especially been the case on the African continent where the new states that emerged after independence from European Empires (and from settler-colonialism) were home to multitudes of great and wide heterogeneity, without long histories of living together in common and without, therefore, traditions and institutions of collective decision-making. Under these conditions the task of constituting the people as a sovereign people has proved largely impossible other than through violence, repression, and tyranny. We have argued that growing inequality within and between societies further threatens the challenge of institutionalising the people and increases the prospect of authoritarian rule and dictatorship. This is why many Western democracies, most notably the United States, as well as others in Europe come to experience the dark side of democracy. Growing inequality makes it more and more difficult for democratic decision-making to function, reducing the capacity of governments to regulate economic and other processes that deepen inequality.

If this tentative hypothesis is correct, then the history of the unfolding of popular democracy is a major cause of the so-called postcolonial condition, its specific vulgarity and temporality. It will no longer do to reduce

the present to a perverse or absurd repetition of the (colonial) past. From this perspective, furthermore, we can begin to make sense of the pendulum swings (Huffington's waves) between authoritarianism and democracy. They are not the result of the balance of forces between social groups, some progressive and others reactionary. Rather, they are phenomena produced by the immanent logic of democracy itself. That is, the impossibility of institutionalising the people produces social chaos that is resolved through dictatorship (or oligarchy), while the violent and repressive character of dictatorship triggers popular resistance seeking democracy (qua popular sovereignty).

WHERE DOES THIS LEAVE THE DEMOCRATIC INVENTION TODAY?

We need to transcend popular sovereignty and to ground democracy on a new basis. On the political plane, democracy everywhere and in the post-colonial world in particular requires a theory and practice of a democracy post sovereignty. What is at stake is the viability of the political community itself. I will bring this paper to an end with a few tentative suggestions about how this might be possible.

Let us return to Arendt's periodisation of absolutism as coterminous with secularism. Not only does secularism remove the church from political affairs, but it also desacralizes politics altogether. In this regard secularism is, firstly, a metaphysical position which rejects the supernatural in favour of materialism and secondly it is a political doctrine of the separation of church and state.

The problem with this conception is that it exaggerates the distance between religion and secularism. "Monotheism," writes Biale, "dissolves the unity of the world into oppositions: God versus the world, the one versus the many, the sensible versus the intelligible. In this way, the modern dichotomy of "secular" versus "religion" is itself a product of religion" (Biale 2011, 6). In Protestant eschatology the divide between the world and heaven is so great that God had to send his own son to reenchant it. In Catholicism, Judaism and Islam, however, the divide is not so great. The point is that the secular does not denote the absence of the divine, merely a realm from which the divine holds back to allow humans to interact autonomously, to develop their own practices and institutions. Consider the famous story from the Talmud of Rabbi Eliezer. In an argument with colleagues, he finds himself in a minority of one. Convinced of the correctness of his position he invokes miracles. The majority is still unimpressed. Eventually he appeals directly to God who, *Bharuch hashem*, speaks from the heavens to endorse Eliezer's argument. The majority of rabbis are unmoved. Why? Rabbi Joshua, the leader of the majority quotes from Deuteronomy 30:12 that: "It [the Torah] is not in the heavens". The Torah

is now on earth and, so, it is the majority who will decide its meaning. “It is thus the Torah itself, the divine revelation,” proposes David Biale, “that both affirms a secular principle (“it is not in the heavens”) and teaches majority rule” (Biale 2011, 7).

If the secular domain is itself enchanted then from democracy’s perspective it is no longer necessary to find in the origins of the law an absolute, whether of a prince or of the people. We can say that the basis of the supreme law, the constitution, is in the universal. What distinguishes the modern from the medieval is not the desacralisation of the political *per se*; it is a matter of who interprets the law. What secularism does is displace religious authorities as the arbiters of the universal. In the secular age, that is, it is the people that are the guardians and interpreters of the law. The people do not make the law *strictu sensu*, they produce regulations and laws to fulfil it. The political comes together whenever and wherever the multitude institutionalises itself as a people, so that democracy’s historical form is not given necessarily in states or nation-states, but is genuinely open: republics, federations, leagues, city states, communes, soviets and their various combinations.

REFERENCES

- Acton, John. 1955. *Nationality: Essays on Freedom and Power*. New York: World Publishing Company.
- Afro-Asian Conference. 1955. Final Communiqué, 24 April, <https://issafrica.s3.amazonaws.com/site/uploads/BANDUNG55.PDF> (accessed 16 March 2022).
- Anghie, Antony. 2004. *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arendt, Hannah. 1990. *On Revolution*. London: Penguin Books.
- Balibar, Etienne. 2004. *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Biale, David. 2011. *Not in the Heavens: The Tradition of Jewish Secular Thought*. Princeton: Princeton University Press.
- Bridges, Kate & Woolcock, Michael. 2017. *How (Not) to Fix Problems That Matter: Assessing and Responding to Malawi’s History of Institutional Reform*. Policy Research Working Paper 8289. Washington: The World Bank Group.
- Chipkin, Ivor & Swilling, Mark. 2018. *Shadow State: the Politics of State Capture*. Johannesburg: Wits University Press.
- Constitute. 2021. *Jordan’s Constitution of 1952 with Amendments through 2011*, Constitute, repository of the Comparative Constitutions Project, constitute-project.org (accessed 09 February 2022).

- Doorenspleet, Rense and Nijzink, Lia (eds.). 2013. *One-Party Dominance in African Democracies*. Boulder, CO : Lynne Rienner Publishers.
- Friedman, Steven. 2018. *Power in Action: Democracy, Citizenship and Social Justice*. Johannesburg: Wits University Press.
- Grimm, Dieter. 2015. *Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept* (translated by Belinda Cooper). New York: Columbia University Press.
- Hardoon, Deborah. 2017. *An economy for the 99 percent: It's time to build a human economy that benefits everyone, not just the privileged few*. Oxfam.
- Hillbom, Ellen & Bolt, Jutta & de Hass, Michiel & Tadei, Federico. 2021. "Measuring historical inequalities in Africa: what can we learn from social tables?", African Economic History Working Paper Series, No. 63.
- Jackson, Robert. 2007. *Sovereignty*. Cambridge: Polity Press.
- Lefort, Claude. 1989. *Democracy and Political Theory*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Lenin, Vladimir Il'ich. 1971. *Critical remarks on the national question: The right of nations to self-determination* (Scientific socialism series). Moscow: Progress Publishers.
- Mbembe, Achille. 2001. *On the Postcolony*. University of California Press.
- Modiri, Joel. 2021. "Azanian Political Thought and the Undoing of South African Knowledges". *Theoria*, Vol 68(3), Issue 68: 42-85.
- Mouffe, Chantal. 2000. *The Democratic Paradox*, London & New York: Verso.
- Ndlovu-Gatsheni, Sabelo. 2008. *Nativism and the Debate on African Public Sphere in Postcolonial Africa: Reflections on a Problematic 'Reverse-Discourse*. Ferguson Centre for African and Asian Studies & Open University.
- Neuberger, Benjamin. 1971, "Classless Society and One-Party State Ideology". *African Studies Review*, Vol. 14(2): 287-292.
- New York Times. 1960. "3 African Nations Proclaim a Union; Guinea, Ghana and Mali will push 'Common Economic and Monetary Policy'", 25 December.
- Novokmet, Filip & Piketty, Thomas & Zucman, Gabriel. 2017. *From Soviets to oligarchs: Inequality and property in Russia, 1905-2016*. Centre for Economic Policy Research, <https://voxeu.org/article/inequality-and-property-russia-1905-2016> (accessed 09 February 2022).
- Paskov, Marii & Dewilde, Caroline. 2012. "Income Inequality and solidarity in Europe". *Research in Social Stratification and Mobility*, Vol. 30(4): 415-432.
- Philpott, Daniel. 2020. "Sovereignty", in ED Edward N. Zalta. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/sovereignty/> (accessed 06 February).
- Picketty, Thomas. 2017. *Capital in the Twenty-First Century*. Belknap Press.

- Pithouse, Richard. 2017. *Manichean Delirium (In the time of Jacob Zuma)*, presented at the Wits Institute for Social and Economic Research (WISER), University of the Witwatersrand.
- Prashad, Vijay. 2008. *The Darker Nations: A People's History of the Third World*. The New Press.
- Robinson, William. 2014. *Global Capitalism and the Crisis of Humanity*. New York: Cambridge University Press.
- Rosanvallon, Pierre. 2011. *La société des égaux*. Paris: Éditions du Seuil.
- Rothchild, Donald. 1963. "Progress and the One-Party State". *Transition*, No. 10: 31-34.
- Schmitt, Carl. 2014. *Dictatorship*. Cambridge: Polity Press.
- Schwelb, Egon. 1960. "The Republican Constitution of Ghana". *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 9(4): 634-656.
- Shivji, Issa. 2003. *The Struggle for Democracy*. Dar es Salaam: University of Dar es Salaam. Available at <http://www.marxists.org/subject/africa/shivji/struggle-democracy.htm>. Accessed the 20/12/2013.
- Štiks, I 2015, *Nations and citizens in yugoslavia and the post-yugoslav states: one hundred years of citizenship*, Bloomsbury Publishing, London.
- Thürer, Daniel and Burri, Thomas, 2008, 'Self-Determination' in *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (ed. Rüdiger Wolfrum), <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e873#>, accessed 13 October 2017.
- Tordoff, William. 2002. *Government and Politics in Africa*. New York: Palgrave Macmillan.
- United Nations. 1942. *Charter of the United Nations*, <http://legal.un.org/repository/art1.shtml>, accessed the 13 October 2017.
- Várady, Tibor. 1997. "Majorities, Law and Ethnicity: Reflections of the Yugoslav Case". *Human Rights Quarterly*, Vol. 19(1): 9-54.
- Vergara, Camila. 2020. *Systemic Corruption: constitutional ideas for an anti-oligarchic republic*. Oxford and Princeton: Princeton University Press.
- Vučetić, Radina & Betts, Paul. 2017. *Tito in Africa. Picturing Solidarity*. Belgrade: Museum of Yugoslavia.
- Wagner, Peter. 2012. *Modernity: Understanding the present*. Cambridge: Polity Press.
- Widner, Jennifer. 1994. "Political Reform in Anglophone and Francophone Africa" in ED. Jennifer Widner. *Economic Change and Political Liberalization in Sub-Saharan Africa*. Baltimore & London: The John Hopkins University Press. 49-79.

Poslano: 13.12.2021.
Revidirano: 3.3.2022.
Prihvaćeno: 10.5.2022.

PROPORCIONALNI IZBORNI SISTEM SA JEDNOM IZBORNOM JEDINICOM I TERITORIJALNA REPREZENTATIVNOST PARLAMENTA – PRIMER SRBIJE, HOLANDIJE I IZRAELA

Viktor Stamenković

SAŽETAK

Rad analizira problem neadekvatne teritorijalne reprezentacije parlamenata koji se biraju putem proporcionalnog izbornog sistema sa jednom izbornom jedinicom. Predmet posmatranja su predstavnička tela Srbije, Holandije i Izraela sa tvrdnjama da na njihovu geografsku reprezentativnost dominantno utiču faktori koji nemaju direktne veze sa izbornim pravilima, kao što su etnička struktura društva i broj lista koje prelaze cenzus. Utvrđuje se da ne postoji jedinstvena pravilnost koja utiče na geografski sastav parlamenta u svakoj od ovih država, već se presudni faktori teritorijalne reprezentativnosti razlikuju u zavisnosti od društvenog konteksta u kome izborni sistem egzistira.

KLJUČNE REČI: reprezentativnost, predstavljanje, metropolizacija parlamenta, partije, liste, izborni sistem

UVOD

Poznati srpski pesnik Duško Radović jednom je rekao da je u životu dovoljno biti pametan dva puta – kada se bira zanimanje i kada se bira bračni saputnik. Za osnivače političke zajednice moglo bi se tvrditi da pored ova dva puta moraju biti pametni i treći – onda kada biraju izborni sistem svoje zemlje. Srpska politička elita prilikom ovog izbora odabrala je veoma retku

Kontakt autora:

Viktor Stamenković je student doktorskih studija na Fakultetu političkih nauka.

E-mail: stamenkovicviktor97@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5299-8077>

varijantu proporcionalnog izbornog sistema u kojoj se svi narodni poslanici biraju u jednoj izbornoj jedinici. Ideja je bila da se konstruiše izborni sistem koji će ostvariti maksimalnu proporcionalnost, te procenat bačenih glasova svesti na minimum. Međutim, ono što je tada zaboravljeno jeste da je izborni inženjering neka vrsta igre nultog zbira, u kojoj, da bi se, sa jedne strane, nešto dobilo na drugoj strani mora da se izgubi. Tako je, proporcionalnim izbornim sistemom sa jednom izbornom jedinicom, dobijeno dosta verno preslikavanje glasova u mandate, ali je sa druge strane, time stvoreno niz drugih strukturalnih problema jer je, dodatno umanjena ionako loša veza između poslanika i birača, te stvoren parlament u kome u svakom sazivu nesrazmerno veliki broj poslanika dolazi iz Beograda (tzv. „metropolizacija” parlamenta). Konstituisanjem celokupne države kao jedne izborne jedinice izgubio se svaki vid institucionalne potpore za adekvatnu zastupljenost poslanika iz različitih delova zemlje u nacionalnom parlamentu, čime je proces selekcije kandidata radikalno centralizovan, uz tendenciju da neki regioni ostanu potpuno nepredstavljeni u parlamentu, što nije bio slučaj kada je postojalo više izbornih jedinica. Naravno, ovo nije značilo da određena područja *a priori* neće biti zastupljena u parlamentu, već da je njihova predstavljenost suštinski ostavljena na „milost i nemilost” političkim strankama koje same biraju kako i na koji način će sastavljati izborne liste (Nastić, 2016: 307).

U radu težim da odgovorim na pitanje šta utiče na teritorijalnu reprezentativnost parlamenta u slučaju kada, kao kod ovog izbornog sistema, ne postoje nikakvi institucionalni mehanizmi za adekvatnu zastupljenost različitih regiona u njemu. Polazna ideja je da u ovakvim sistemima teritorijalna reprezentativnost prvenstveno zavisi od niza neinstitucionalnih (društvenih) faktora, poput etničke i religijske strukture društva, broja lista koje pređu cenzus i uđu u parlament, te ekonomske i političke centralizacije države. Kako bih ovo ispitaio, u analizu sam, pored Narodne skupštine Republike Srbije, uključio i holandski (Tweede Kamer) i izraelski (Kneset) parlament, budući da se ove dve države navode kao retki ali poznati primeri proporcionalnog izbornog sistema sa jednom izbornom jedinicom (Latner & McGann, 2005).

Rad je podeljen tako da se u prvom delu objašnjava korišćena metodologija i daju opšte informacije o ovom izbornom sistemu i samom konceptu reprezentativnosti. Drugi deo rada analizira empirijske podatke u svakoj od posmatranih zemalja, da bi se na kraju izvukli zaključci o faktorima koji presudno utiču na reprezentativnost parlamenta u ovim državama.

U ovom radu imam dve tvrdnje. Prva je da će etnički podeljena društva imati veći stepen reprezentativnosti parlamenta (*Hipoteza 1*). Ova hipoteza formulisana je na osnovu pretpostavke da će partije, naročito onda kada su nacionalne manjine teritorijalno koncentrisane, težiti da maksimizuju

svoje glasove među pripadnicima manjina tako što će na svojim listama uključivati kandidate iz njihovih redova. Ova veza važi i u obrnutom smeru, jer će i nacionalne manjine, sa druge strane, radije glasati za kandidate iz njihovih redova negoli za kandidate većinskog naroda u toj državi.

Druga tvrdnja je da se teritorijalna reprezentativnost parlamenta smanjuje sa povećanjem broja lista koje učestvuju u raspodeli mandata (*Hipoteza 2*). Ova hipoteza oslanja se na istraživanje Dejana Bursaća (Bursać, 2020), koji je utvrdio da broj lista koje pređu cenzus ima velike posledice po teritorijalnu reprezentativnost Narodne skupštine. Cilj rada u ovom pogledu biće da se uvidi da li je ovo praksa koja se ponavlja u svim državama koje koriste ovakav sistem, ili je to, pak, samo specifičnost srpskog parlamenta.

METODOLOGIJA

Istorijski period koji se u radu analizira jeste poslednjih pet izbornih ciklusa u svakoj od posmatranih država – Srbiji (2008, 2012, 2014, 2016, 2020), Holandiji (2006, 2010, 2012, 2017, 2021) i Izraelu (2015, april i septembar 2019, 2020, 2021). Cilj je da se komparativnom metodom ispita uticaj društvenih faktora na izborni sistem, i to kako se ovaj uticaj manifestuje na teritorijalnu reprezentativnost parlamenta. Izborni sistem je, prema tome, varijabla koja je ista u svim državama, dok se kontekst razlikuje od zemlje do zemlje.

U analiziranju teritorijalne reprezentativnosti polazi se od administrativne podele države. U Srbiji je to podela na 25 upravnih okruga¹, u Holandiji na 12 pokrajina, a Izraelu na šest regiona. Geografska nereprezentativnost (*TLSq*) se računa pomoću modifikovane verzije Galagerovog indeksa disproporcionalnosti, koji meri razliku između procenata stanovnika koji žive u određenom okrugu (*Vsd*) i procenata poslanika (*Ssd*) koji se biraju iz svakog okruga nakon izbora ($i = 1, \dots, n$):

$$TLSq = \sqrt{\frac{1}{2} \sum (Vsd_i - Ssd_i)^2}$$

Korišćen je i indeks etničke frakcionalizacije, koji analizira verovatnoću da dve nasumično odabrane osobe u jednoj državi pripadaju različitim etničkim grupama, gde je s_{id}^2 udeo etničke grupe i ($i = 1 \dots N$) u državi d :

¹ Iako je Republika Srbija zvanično podeljena na 30 upravnih okruga, ova analiza ne obuhvata pet okruga koji se nalaze u sastavu AP Kosovo i Metohija budući da je zbog bojkota popisa od strane Albanaca nemoguće utvrditi broj stanovnika koji žive u pet okruga na njenoj teritoriji. Usled toga, teritorijalna reprezentativnost Narodne skupštine analizira se bez AP KiM.

$$\text{Etnička frakcionalizacija}^d = 1 - \sum_{i=1}^N s_{id}^2$$

Što se tiče broja stanovnika, kod Srbije i Holandije podaci su pribavljeni na osnovu procena koje na godišnjem nivou vrše statističke institucije ovih država. Centralni zavod za statistiku Izraela, međutim, ne vrši procenu broja stanovnika svake godine, tako da su za analizu korišćene procene koje su najbliže godinama posmatranja (iz 2008, 2015. i 2018).² Informacije o mestima prebivališta poslanika u Srbiji i Holandiji dobijene su na osnovu zahteva o slobodnom pristupu informacijama, koji je upućen izbornim komisijama ovih dveju zemalja. U slučaju Izraela, podaci o mestima prebivališta većeg dela poslanika dostupni su na sajtu Kneseta, dok su kod ostalih poslanika u analizu uključeni i drugi izvori na internetu. Na kraju, i pored svega ovoga, neke poslanike u Holandiji i Izraelu nije bilo moguće adekvatno raspodeliti po regionima, pa su oni samim tim isključeni iz analize.

JEDNA IZBORNA JEDINICA I TERITORIJALNA REPREZENTATIVNOST

Podela izbornih sistema na većinske, mešovite i proporcionalne izvlači se na osnovu tri glavne komponente, koje određuju svaki izborni sistem: *veličine izborne jedinice, strukture glasačkog listića i vrste izborne formule* (Rae, 1995: 66). Različitim kombinovanjem ovih elemenata nastaju situacije u kojima se, s jedne strane, mogu potpuno pojačati pojedini efekti određenog sistema ili, pak, s druge strane, potpuno ublažiti, sve u zavisnosti od toga šta se izbornim mehanizmom nastoji postići.

Izborne jedinice predstavljaju teritorijalni okvir u kome birači glasaju i u kome se vrši raspodela mandata (Jovanović, 2004: 37), i mogu biti *jednomandatne* ili *višemandatne*. Jednomandatne su karakteristične za većinski izborni sistem i, kako im samo ime kaže, podrazumevaju da se u njima bira jedan narodni poslanik, što dalje implicira da se teritorija celokupne države deli na onoliko izbornih jedinica koliko ima i mesta u parlamentu. Sa druge strane, višemandatne izborne jedinice odlika su proporcionalnih izbornih sistema i, na osnovu toga koliko se poslanika u njima bira mogu biti male (2–5 mandata), srednje (6–10 mandata) i velike (10 i više mandata) (Nohlen, 1992: 109). Jedini izuzetak po ovom pitanju predstavlja nekoliko država koje ne dele svoju teritoriju na izborne jedinice već praktikuju sistem u kome je celokupna teritorija države konstituisana kao jedna

2 <https://www.stat.gov.rs/> (Srbija), <https://www.cbs.nl/nl-nl> (Holandija), i <https://www.cbs.gov.il> (Izrael).

izborna jedinica. U ovu malobrojnu grupu spadaju i Srbija, Holandija i Izrael, što je ujedno i bio osnov da se ove države izaberu kao studije slučaja.

Kada govorimo o strukturi glasačkog listića, glavna odlika proporcionalnih izbornih sistema jesu partijske liste koje mogu biti *otvorene* i *zatvorene*. Kada su otvorene to znači da birači mogu izraziti svoje preferencije između različitih kandidata koje su im ponudile stranke na svojim listama. Najpoznatiji primer ovakvog vida glasanja jeste panaširanje, koje se danas primenjuje u državama poput Luksemburga i Švajcarske, i podrazumeva da pojedinac ima onoliko glasova koliko se poslanika bira u izbornoj jedinici, a on može odlučiti da te glasove dodeli kandidatima sa različitih lista ili da sve glasove da jednom kandidatu. Kada je lista, pak, zatvorena ona može biti *neblokirana (fleksibilna)* i *blokirana*. Neblokiranom listom se biračima pruža mogućnost da svoj glas daju određenom kandidatu, ali samo u okviru jedne liste, dok blokirana lista predstavlja najrigidniju vrstu glasanja i podrazumeva da jedino stranka može da odredi redosled kandidata, a birači su primorani da glasaju za listu u celosti. Srbija i Izrael koriste zatvorene blokirane liste, dok Holandija koristi sistem fleksibilnih lista sa preferencijalnim glasanjem, gde se glas za određenog kandidata ujedno računa i kao glas za stranačku listu.

Na kraju, izborna formula može biti *većinska* i *proporcionalna*. Većinska podrazumeva da mandat osvaja onaj kandidat koji je imao najviše glasova u izbornoj jedinici. Kod proporcionalnih izbornih sistema stvar je malo komplikovanija. Budući da ovi sistemi nastoje da broj mandata koje stranka osvaja što je moguće više odgovara broju glasova koje je ta stranka dobila na izborima, postoji nekoliko matematičkih formula koje se koriste kako bi se glasovi partija što vernije transponovali u mandate, a najpoznatije su D' Ontova formula, koja je na snazi u Srbiji i Izraelu, i Herova kvota, koja se primenjuje u Holandiji.

Sada da razjasnimo drugi termin iz ovog podnaslova. Kada govorimo o samom konceptu reprezentativnosti, treba napomenuti da on predstavlja veoma složenu kategoriju koja ima dve dimezije – *formalnu* i *suštinsku*. Formalna dimezija je apstraktna i ona se ogleda u određenoj vrsti društvenog ugovora, prema kome birači prenose svoja ovlašćenja na poslanike koji odlučuju u njihovo ime i koji su, sa druge strane, odgovorni tim biračima. Suštinska dimezija ogleda se u deskriptivnom sagledavanju pojma reprezentativnosti, prema kome se parlament posmatra kao ogledalo društva u kome sve društvene kategorije (nacionalne i religijske manjine, polovi, klase, regioni...) treba da budu valjano zastupljene (Orlović, 2019: 291). Predstavničko telo ovde se vidi kao ekvivalent mapi, i kao što su na njoj ucrtane planine, doline, jezera, reke, šume, gradovi i sela, tako i parlament treba da oslikava sve sastavne delove jednog društva (Pitkin, 1967: 62).

U fokusu ovog rada biće teritorijalna (geografska) predstavljenost koja se posmatra kao forma suštinske reprezentacije. Shodno tome, geografska reprezentativnost parlamenta predstavlja parlamentarnu zastupljenost različitih regiona u određenoj državi, analizirana putem ravnomerne raspodele poslaničkih mesta u odnosu na broj stanovnika koji žive u određenom okrugu (Nastić, 2016: 301). Takođe, rad pristupa pitanju teritorijalne zastupljenosti kao vidu opisnog predstavljanja, a ne u smislu ponašanja poslanika. Polazi se od tvrdnje da je region zastupljen u parlamentu samim tim što određeni poslanik dolazi sa njegove teritorije, bez obzira na to da li će taj poslanik u svojim aktivnostima akcenat staviti na nacionalne ili interese tog regiona. Svakako, narodni predstavnik koji dolazi iz određene sredine imaće više razumevanja za probleme sa kojima se građani svakodnevno susreću i to može uticati na obavljanje njegove predstavničke funkcije, iako ne mora nužno da znači da će to tako biti.

EMPIRIJSKI PODACI

SRBIJA

Za razliku od Holandije i Izraela, koji institut jedne izborne jedinice primenjuju dugo (od 1917, odnosno 1948), poslanici Narodne skupštine Republike Srbije, njih 250, na ovaj način biraju se tek od 2000. godine. Proporcionalni izborni sistem koji je do tada primenjivan, a u kome su se poslanici birali u 29 izbornih jedinica, promenjen je odlukom kratkotrajne prelazne vlade formirane nakon petooktobarskih promena 2000. godine, iako, sa današnje distance posmatrano, nije bilo potrebe za takvom promenom izbornog sistema. Dominacija Beograda kao glavnog i najvećeg grada celokupnim društvenim životom u Srbiji, koja je i do 2000. predstavljala veliki problem, ovom promenom samo se dodatno manifestovala, pa je iz saziva u saziv broj poslanika koji su dolazili sa teritorije prestonice bio višestruko veći nego što bi trebalo. Sve ovo je išlo na štetu ostalih regiona, čija je zastupljenost uglavnom zavisila od toga koliko će kandidata iz Beograda biti izabrano za narodne poslanike.

U poslednjih pet saziva srpski parlament bio je geografski najreprezentativniji (ili, bolje reći, najmanje nereprezentativan) u onom konstituisanom nakon parlamentarnih izbora 2008. godine (Grafikon 1). Indeks disproportionalnosti u ovom sazivu iznosio je „svega” 9,1 i ovo predstavlja najbolji rezultat u odnosu na pet poslednjih ciklusa. Grad Beograd, koji je 2008. godine činio oko 22% populacije Srbije, imao je 84 poslanika, što je nešto više od 34% poslaničkih mesta (Tabela 1). Ovaj broj manji je u odnosu na sve kasnije izbore, ali je isto tako veći u odnosu na sedam izbornih ciklusa održanih do 2008. godine, te je prigodnije reći da je ovo najmanje loš pre nego dobar rezultat.

VIKTOR STAMENKOVIĆ
 PROPORCIONALNI IZBORNI SISTEM SA JEDNOM IZBORNOM JEDINICOM I TERITORIJALNA
 REPREZENTATIVNOST PARLAMENTA – PRIMER SRBIJE, HOLANDIJE I IZRAELA

Administrativna podela Republike Srbije na upravne okruge

Grafikon 1. Teritorijalna reprezentativnost Narodne skupštine Republike Srbije

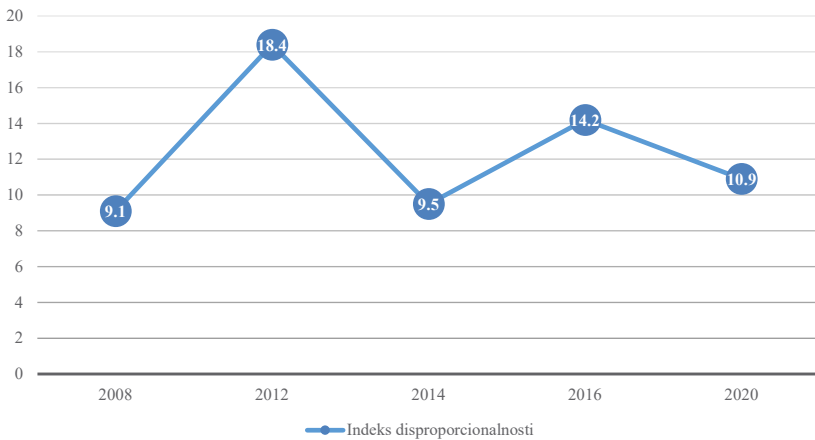

Tabela 1. Predstavljenost Beograda u Narodnoj skupštini

Godina	Broj stanovnika	Procenat u populaciji	Broj poslanika u NSRS	Procenat u ukupnom broju poslanika
2008	1,621,396	22,1%	84	34,3%
2012	1,664,218	23,1%	119	48,4%
2014	1,675,043	23,5%	88	35,9%
2016	1,683,962	23,9%	105	43,2%
2020	1,694,480	24,6%	96	39,2%

Tabela 2. Razlika između stvarnog i idealnog udela poslanika iz određenog okruga u Narodnoj skupštini izražena u procentima

Upravni okrug	2008	2012	2014	2016	2020
Grad Beograd	12,23	25,26	12,43	19,35	14,62
Zapadnobački	-0,24	-1,37	-0,51	-0,46	-0,81
Južnobački	-1,68	-2,02	-1,18	-1,96	-1,54
Južnobački	-0,49	-0,42	1,15	0,72	-0,80
Severnobački	-0,89	-1,22	-1,19	-0,34	0,10
Severnobački	0,64	-0,14	-0,94	-0,51	-0,53
Srednjobanatski	1,02	-0,14	-0,11	-1,30	-0,45
Sremski	-1,20	-2,28	-1,85	-1,82	-1,45
Zlatiborski	-0,40	-1,51	-1,46	-1,82	0,68
Kolubarski	-0,44	-1,18	-1,16	-1,13	-1,10
Mačvanski	-0,60	-2,08	-0,81	-1,58	-2,35
Moravički	-0,91	-0,49	0,76	0,40	0,01
Pomoravski	-0,52	-0,92	-0,48	-0,84	-0,78
Rasinski	-0,50	-2,11	-1,25	-1,19	-0,73
Raški	0,43	-0,63	1,80	1,42	0,91
Šumadijski	-0,28	0,42	0,84	-0,35	-0,78
Borski	-0,60	-0,90	-0,87	-1,24	-0,77
Braničevski	-0,57	-1,71	-0,04	-1,21	-1,14
Zaječarski	-0,08	-0,02	-0,79	-0,76	-0,70
Jablanički	-1,49	-1,75	-0,90	-1,68	-0,80
Nišavski	-1,43	-0,73	0,12	-0,66	-1,51
Pirotski	-0,10	-0,46	-0,43	-0,82	-0,38
Podunavski	-1,15	-1,53	-1,51	-0,65	-0,61
Pčinjski	-0,66	-1,22	-1,21	-1,19	1,25
Toplički	-0,08	-0,85	-0,42	-0,40	-0,37

Pored indeksa disproporcionalnosti, kako bi se pružio uvid u zastupljenost svakog okruga pojedinačno, u Tabeli 2 prikazana je razlika između stvarnog i idealnog udela poslanika iz određenog okruga u Narodnoj skupštini. Stvarni udeo poslanika predstavlja broj mandata koji su pripali poslanicima iz određenog okruga nakon izbora, dok je idealan udeo broj mandata koji bi trebalo da pripadnu određenom okrugu na osnovu broja stanovnika koji u njemu žive. Savršena zastupljenost imala bi vrednost 0, međutim, kako je gotovo nemoguće postići idealnu proporciju vrednosti od -1 do 1 smatraće se kao adekvatna zastupljenost. Sa druge strane, onda kada vrednost prelazi 1 to će značiti da je okrug bio natpredstavljen, dok će vrednosti ispod -1 značiti da je okrug potpredstavljen.

Latner i Makgan uočili su, posmatrajući Izrael i Holandiju, da su kod država koje primenjuju proporcionalni sistem sa jednom jedinicom u parlamentu najgore reprezentovani regioni koji su u neposrednoj blizini glavnog grada (Latner & McGann, 2005). Ovo je pravilnost koju iz gorenavedenih podataka možemo uočiti i u srpskom parlamentu. Tako je Južnobanatski okrug u tri od pet saziva (2008, 2016, 2020) bio najgore zastupljen okrug, dok je u ostala dva saziva (2012. i 2014) ovu neslavnu titulu poneo Sremski okrug. U ostale tri legislature, kada nije bio na prvom mestu, Sremski okrug nalazio se u top pet najgore zastupljenih okruga. Razlog za ovo leži u geografskom položaju ova dva okruga, između Beograda, kao glavnog političkog centra cele zemlje, i Novog Sada, kao pokrajinskog centra. Samim tim, stranke su svoje kandidate uglavnom selektovale iz ova dva centra, ne obraćajući preveliku pažnju na Sremski i Južnobanatski okrug.

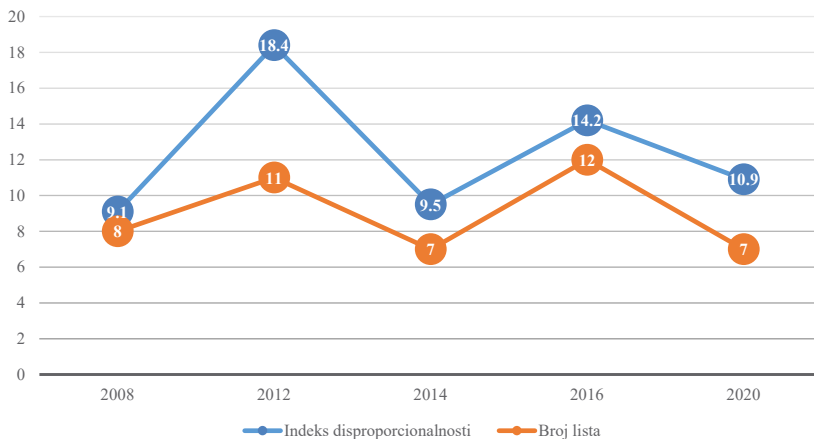
Što se tiče Južnobačkog okruga, očekivano je bilo da on bude natpredstavljen u svim sazivima, budući da se u njemu nalazi Novi Sad koji je, pored Beograda, glavni centar političkog života. Ovaj grad je drugi po broju stanovnika u Srbiji, predstavlja administrativni centar AP Vojvodine i sedište je pokrajinske skupštine. Međutim, ovaj okrug bio je natpredstavljen samo u sazivu iz 2014. godine, što je posledica toga da, za razliku od Beograda koji predstavlja poseban region, u Južnobačkom okrugu, pored Novog Sada, postoji još 11 opština. Tako, većina poslanika koji se biraju sa teritorije ovog okruga zaista dolazi iz Novog Sada, ali je, sa druge strane, ostalih 11 opština relativno slabo zastupljeno u skupštini. Samim tim, kada se posmatra zastupljenost okruga u celini, novosadski poslanici nivelišu nedostatak koji postoji na nivou drugih opština, pa se ne dobija natpredstavljenost Južnobačkog regiona.

Takođe, primećuje se da, budući da su stranke nacionalnih manjina u Srbiji izuzete od izbornog cenzusa, parlamentarna zastupljenost onih okruga u kojima manjine čine značajan udeo u populaciji (Raški, Severnobanatski, Srednjobanatski, Severnobački) može da bude podstaknuta na dva načina – zastupljenošću kandidata iz ovih okruga na listama partija

nacionalnih manjina, ali i njihovom zastupljenošću na listama nemanjinskih stranaka. Na taj način, ovi okruzi nalaze se u povlašćenom položaju u odnosu na ostatak države gde parlamentarna zastupljenost zavisi isključivo od nemanjinskih lista. Ipak, budući da su ovi regioni relativno veliki, pa je potrebno da se sa njihove teritorije izabere i veliki broj poslanika (5–10) kako bi oni bili valjano zastupljeni, pored poslanika koji uđu u parlament putem manjinskih lista, potrebno je da izvestan broj kandidata iz ovih okruga bude izabran i na drugim listama kako bi oni bili pravilno zastupljeni. Tako je, na primer, nakon izbora 2014. godine iz Raškog okruga izabrano 15 poslanika, od kojih su samo dva došla sa manjinske liste „SDA Sandžaka – dr Sulejman Ugljanin”, dok je većina ostalih poslanika izabrana ispred liste „Aleksandar Vučić – Budućnost u koju verujemo”. Međutim, u okviru ove liste su na ovim izborima nastupale dve stranke (Bošnjačka narodna stranka i Socijaldemokratska partija Srbije) koje tradicionalno imaju uporište među Bošnjacima, pa je i to odigralo izvesnu ulogu u zastupljenosti poslanika iz ovog okruga. Zbirno gledano, kada pogledamo manjinske okruge vidimo da su oni uglavnom ispunjavali oba gorenavedena kriterijuma, pa je tako Severnobački bio u svih pet saziva adekvatno zastupljen, Raški je bio ili adekvatno predstavljen ili nadpredstavljen, dok potpredstavljenost uočavamo samo tri puta – jednom kod Srednjobanatskog i dva puta kod Severnobačanskog.

Kada govorimo o najmanje reprezentativnom sazivu Narodne skupštine to je saziv iz 2012. godine. U smislu regionalne predstavljenosti, ovaj saziv rezultirao je značajnim pogoršanjem jer je ukupno 66% opština ostalo nezastupljeno (Bursać, 2020: 901), a skoro polovina narodnih poslanika došla je sa teritorije Beograda. Ovo se automatski odrazilo i na zastupljenost okruga, pa je indeks disproportionalnosti porastao na neverovatnih 18,4. Razlog za ovako lošu reprezentativnost leži prvenstveno u broju lista koje su ušle u parlament, a koji je za srpske uslove neobično visok (11). Dejan Bursać, analizirajući sastav ovih lista, utvrđuje da je u prvih 10 mesta na šest nemanjinskih lista koje su prešle cenzus, 40 od 60 poslanika došlo sa teritorije Beograda (Bursać, 2020: 902). Ovo se objašnjava time da gotovo sve partije svoje centrale koncentrišu u Beogradu, a kako stranke prirodno teže da svoje najistaknutije funkcionere pozicioniraju visoko na listi, broj poslanika koji dolaze iz Beograda povećava se sa povećanjem broja lista koje uđu u parlament. Ova pravilnost, da kako raste broj lista u parlamentu raste i disproportionalnost, jasno se uočava na svim izborima u posmatranom periodu.

Grafikon 2. Uporedni prikaz kretanja indeksa disproporcionalnosti i broja lista koje su ušle u parlament

Na kraju, kao posebnu komponentu treba izdvojiti to da reprezentativnost parlamenta konstituisanog nakon izbora 2020. godine treba uzeti sa dozom rezerve, usled činjenice da je veći deo opozicije bojkotovao ove izbore, što je bila direktna posledica konstantnog pogoršanja izbornih uslova nakon dolaska SNS na vlast 2012. godine. U parlament je ušlo sedam lista, a od tri nemanjinske liste koje su prešle cenzus na kraju su sve tri bile deo izvršne vlasti.

Kod ovih izbora primećuju se dva izuzetka od dosad uočenih pravilnosti. Jedan se tiče natpredstavljenosti Pčinjskog okruga, koji je ovoga puta bio jedini natpredstavljani region pored Beograda, što, budući da predstavlja slabo razvijenu oblast, ne bi trebalo da bude slučaj. Drugi izuzetak se tiče sastava liste „Aleksandar Vučić – Za našu decu”. Sa ove liste izabrano je 70 beogradskih poslanika, ali ukoliko se analizira prvih 20 mesta na ovoj listi samo sedam poslanika je sa teritorije Beograda. Ovo odstupa od tendencije da se poslanici iz prestonice pozicioniraju na prva mesta na listi. Umesto ovoga, oni su uglavnom bili grupisani na sredini liste (20–120. mesto).

Verovatno je da su oba ova fenomena povezana sa tim što su naprednjaci osvojili čak 188 mandata. Što se tiče pozicije beogradskih poslanika, pretpostavka je da se SNS u uslovima bojkota opozicije rukovodila logikom da će njihova lista svakako osvojiti rekordan broj mandata, pa je ciljano stavila regionalne poslanike visoko na listi. Na taj način postignuta su dva cilja – beogradski kandidati svakako su izabrani iako su bili na sredini liste, a postavljanjem kandidata iz ostalih regiona na prva mesta dodatno je animirano biračko telo van Beograda, čime su naprednjaci poslali sliku

o sebi kao stranci koja vodi računa o „običnom narodu” koji živi u perifernim delovima zemlje. Kada je u pitanju zastupljenost poslanika iz Pčinjskog okruga, najveći broj njih došao je upravo sa liste „Aleksandar Vučić – Za našu decu” i to sa njenog začelja (posle 130. mesta), tako da ovaj okrug ne bi bio natpredstavljen da ova lista nije osvojila 188 mandata.

HOLANDIJA

Kada je Holandija 1917. godine počela da primenjuje proporcionalni izborni sistem sa jednom izbornom jedinicom, ta odluka predstavljala je deo šireg seta reformi koji je za cilj imao postizanje kompromisa u zahtevima nekoliko društvenih grupacija (Andeweg, 2005: 493). Laburistička partija je, kao predstavnik socijalista, zahtevala da se uvede opšte pravo glasa, budući da je njena snaga ubrzano rasla usled industrijalizacije zemlje i uvećanja radničke klase, izuzetno uticajne religijske partije katolika i protestanata zahtevale su državno finansiranje verskih škola, dok se Liberalna partija protivila ovim reformama – finansiranju verskih škola iz ideoloških, a opštem biračkom pravu iz pragmatičnih razloga, budući da bi ono značajno umanjilo njenu stranačku moć. Rešenje je pronađeno u paketu reformi koji je podrazumevao uspostavljanje državnog finansiranja verskih škola, uvođenje opšteg prava glasa za sve punoletne muškarce i prelazak na proporcionalni izborni sistem, čime je Liberalima omogućena adekvatna zastupljenost u parlamentu (Jacobs, 2018: 559–560). Usvojena promena izbornog zakonodavstva podrazumevala je da se tadašnjih 100 poslanika donjeg doma holandskog parlamenta (Tweede Kamer) bira na nacionalnom nivou, uz primenu obaveznog glasanja, korišćenjem Herove kvote za raspodelu mandata i cenzusom od 0,5%. Država je radi lakšeg organizovanja izbora podeljena u 18 izbornih okruga u kojima svaka stranka kandiduje svoje regionalne liste. Međutim, ovi okruzi, koji postoje i danas, uglavnom služe u administrativne svrhe i nemaju nikakav uticaj jer se mandati dele na osnovu glasova koje je svaka stranka osvojila na nacionalnom nivou (Andeweg 2008: 497). Na taj način, ovaj sistem prilikom deljenja mandata funkcioniše kao proporcionalni izborni sistem sa jednom izbornom jedinicom.

Izmene koje su do danas unesene u ovaj izborni sistem su minimalne, i pored toga što predstavlja jedan od najstarijih na svetu on je verovatno i najproporcionalniji izborni sistem koji je do sada stvoren (Shugart, 1992: 215; Farrell, 2011: 88). Od bitnijih promena u više od sto godina, koliko traje, izdvaja se tek nekoliko koje treba pomenuti – ukidanje obaveznog glasanja 1970. godine; povećanje broja mesta u parlamentu sa 100 na 150 iz 1956; posredno spuštanje cenzusa na 0,67%³ i smanjenje procenta preferenci-

3 U holandskom izbornom sistemu cenzus kao takav ne postoji, već je minimalan broj glasova za osvajanje mandata od 1937. godine vezan za punu vrednost izborne kvote, koja se

jalnih glasova koje kandidat treba da osvoji kako bi bio direktno izabran 1997. godine.⁴

Administrativna podela Kraljevine Holandije na pokrajine

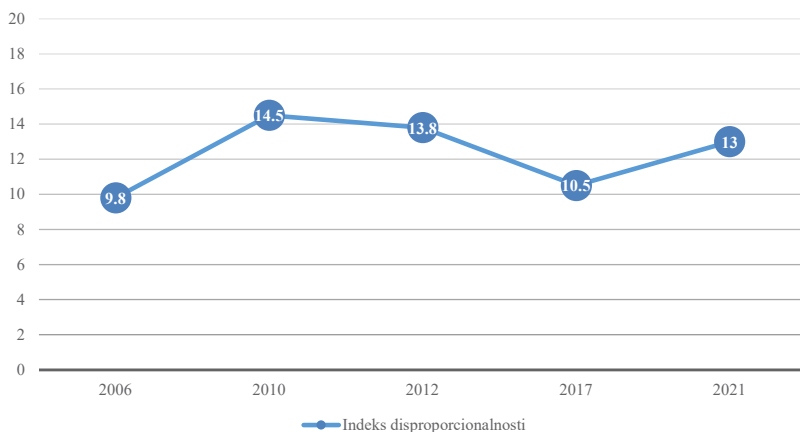
Usled ovakvog izbornog sistema, holandski politički život odlikuje veliki broj lista koje uzimaju učešće na izborima i relativno veliki broj njih koje dobijaju svoje predstavnike u donjem domu (Van Holsteyn, 2007: 1140 – 1141). Ova činjenica značajno utiče na frakcionalizaciju parlamenta, način

računa tako što se ukupan broj važećih glasova podeli na broj mesta koja se raspodeljuju u parlamentu (tada 100). Na ovaj način, census je faktički postavljen na 1% glasova. Međutim, kada je 1956. godine broj mesta u parlamentu povećan sa 100 na 150, visina praga automatski je pala. Kako se ukupan broj važećih glasova sada deli sa 150 dobija se census od 0,67%. Ovaj procenat je, na primer, 2012. godine iznosio približno 62.800 glasova.

4 Sa 50% na 25% od Herove kvote koje kandidat treba da osvoji kako bi bio direktno izabran. Ovo se, međutim, dešava veoma retko. Radi poređenja, u periodu 1997–2012. samo devet kandidata izabrano je na osnovu preferencijalnih glasova (Jacobs, 2018: 569).

formiranja vlade i teritorijalnu reprezentativnost. Tako je na parlamentarnim izborima 2017. godine bilo podneto 28 izbornih listi, od kojih je čak njih 13 prešlo cenzus i učestvovalo u raspodeli mandata. Ovo dovodi do situacije da je proces od održavanja izbora do formiranja vlade veoma dug i nakon Drugog svetskog rata prosečno je iznosio 80 dana, dok je nakon gorepomenutih izbora 2017. godine formiranje vlade trajalo neverovatnih 211 dana (Van Holsteyn, 2018: 1).

Grafikon 3. Teritorijalna reprezentativnost Tweede Kamera

U poslednjih pet izbornih ciklusa u Holandiji indeks teritorijalne disproporcionalnosti parlamenta bio je najmanji u sazivu formiranom nakon 2006. godine i iznosio je 9,8 (Grafikon 3), a ovoj vrednosti najviše su doprinela tri najurbanija područja u državi – Južna Holandija, Severna Holandija i Utreht. Ova vrednost slična je indeksu Narodne skupštine u prvom sazivu, s tim da se uočava bitna razlika u strukturi disproporcionalnosti. U odnosu na Srbiju, gde postoji veliki disbalans između hiperpredstavljenosti Beograda, sa jedne, i potpredstavljenosti svih ostalih regiona, sa druge strane, kod Holandije je natpredstavljenost ravnomernije raspoređena na ove tri regije koje čine oko 20% teritorije Holandije, ali u njima živi polovina ukupnog stanovništva (Tabela 3).

Natpredstavljenost je najizraženija kod Južne Holandije, čiji glavni grad Hag predstavlja administrativni centar države i sedište je parlamenta. Međutim, interesantno je da se kod ove pokrajine ne uočava značajnija unutrašnja metropolizacija, jer je od 41 poslanika, koji su došli sa njene teritorije, njih 13 imalo prebivalište u Hagu. Sa druge strane, od 34 poslanika, koliko je izabrano iz Severne Holandije, čak njih 23 je došlo iz Amsterdama, što pokazuje da je stepen metropolizacije u okviru ove pokrajine znatno veći. Amsterdam, kao najveći grad u zemlji, bio je

ujedno i grad iz kog je došlo najviše poslanika. Sa druge strane, potpredstavljenost se uočava u pokrajinama koje se graniče sa urbanim i natpredstavljenim regionima – Gelderlandu i Severnom Brabantu, i ove dve pokrajine su usled svog geografskog položaja bile ubedljivo najgore zastupljene u Tweede Kameru u svakom od poslednjih pet saziva, što se poklapa sa ranijim istraživanjima (Latner & McGann, 2005).

Primetno je da kod Holandije na geografsku reprezentativnost dominantno utiču dva faktora. Prvi je broj mandata koji osvoji *velika trojka*, tj. tri najveće i istorijski najznačajnije stranke – Narodna stranka za slobodu i demokratiju (VVD), Hrišćansko-demokratski apel (CDA) i Laburistička partija (PvdA). Ove partije imaju razgranatu infrastrukturu širom zemlje i tradicionalno na svojim listama postavljaju kandidate iz svih provincija (Latner & McGann, 2005: 723). Tako su, na primer, Drente i Zeland svoju zastupljenost u parlamentu obezbeđivali isključivo putem ove tri partije budući da su svi poslanici koji su u poslednjih pet saziva izabrani sa područja Drentea (njih 11) došli sa lista ovih partija, dok je sa teritorije Zelanda osam od devet poslanika bilo iz redova ove tri stranke.

Kada je nakon izbora 2010. godine broj mandata velike trojke pao sa 96 na 82, što je predstavljalo najmanji broj u dotadašnjoj istoriji (Van Holsteyn, 2011: 412), to se automatski odrazilo i na geografsku reprezentativnost pa je indeks porastao na 14,5. Sa teritorije Južne Holandije izabrano je 12 poslanika više nego u prethodnom sazivu, čime je dobijen broj od 53 poslanika sa prebivalištem u ovoj provinciji, što je predstavljalo više od trećine parlamenta. Sa druge strane, kada su nakon sledećih izbora 2012. godine VVD i PvdA osvojile 18 novih mandata to je delimično popravilo geografsku reprezentativnost Tweede Kamera a indeks je iznosio 13,8.

Tabela 3. Razlika između stvarnog i idealnog udela poslanika iz određene pokrajine u Tweede Kameru izražena u procentima

Pokrajina	2006	2010	2012	2017	2021
Drende	-1,61	-0,92	-0,91	-1,54	-2,16
Flevoland	0,43	0,38	-0,34	-1,72	-1,11
Frisland	-0,55	-0,50	-0,49	-1,77	-1,71
Gelderland	-6,01	-9,34	-5,94	-5,28	-7,30
Groningen	1,89	-0,76	-0,77	-0,06	0,00
Limburg	-0,17	-0,65	0,04	0,17	-0,35
Severni Brabant	-6,68	-8,62	-8,64	-6,66	-6,68
Severna Holandija	7,02	4,31	5,42	7,04	9,65
Overejsel	-2,76	-0,70	-2,75	-1,35	-2,65
Južna Holandija	6,53	14,90	15,25	8,83	10,89
Utreht	2,24	3,52	0,04	3,22	2,95
Zeland	-0,30	-1,62	-0,93	-0,89	-1,53

Drugi bitan faktor jeste taj da određene holandske partije imaju izražen regionalni karakter koji se ogleda u tome da one u pojedinim provincijama osvajaju procenat glasova koji je značajno iznad proseka koje su ostvarile na nacionalnom nivou (Tabela 4). Ovo utiče na njih da prilikom sastavljanja lista vode računa o adekvatnoj zastupljenosti kandidata koji su dolazili iz delova zemlje u kojima su imale jako uporište. To se najbolje videlo prvo 2017, kada je 13 lista ušlo u parlament, a reprezentativnost poboljšana jer su se mandati Laburista prelili na regionalne partije, a zatim i 2021. godine, kada je čak 17 lista učestvovalo u raspodeli mandata, a indeks bio „svega” 13, manje nego 2010. i 2012. godine.

Ovaj faktor dominantniji je od prvog, što se najbolje pokazalo 2017. godine, kada su Laburisti, kao jedna od tri velike partije, pretrpeli veliki poraz izgubivši 29 od 38 mandata, čime su sa drugog pali na sedmo mesto u parlamentu. Ipak, krah PvdA paradoksalno je doprineo većoj reprezentativnosti jer su se ovi mandati prelili Zelenoj levici (GL), D66, i DENK-u, koje imaju regionalna uporišta i u manjoj meri su koncentrisale svoje poslanike u Južnoj Holandiji. Od 29 mesta, koliko su Laburisti izgubili, njih 11 je bilo iz Južne Holandije, što je značajno umanjilo natpredstavljenošću ove pokrajine. Sa druge strane, DENK, za koji je na ovim izborima prema procenama glasalo 20% onih koji su podržali PvdA na prošlim izborima (Van Holsteyn, 2018: 7), imao je jednog poslanika u ovoj pokrajini, dok je Zelena levica od 14 poslanika imala samo dva.

Tabele 4 i 5 pokazuju da je regionalni obrazac ponašanja na poslednjim izborima 2021. primetan kod 11 lista koje su ušle u parlament, a to su: VVD, PVV, CDA, D66, GL, SP, DENK, BIJ1, JA21, Volt i BBB. U Tabeli 4 možemo videti da je jedina provincija koja bi mogla da se označi kao uporište Liberala bila Severni Brabant, što se videlo i u strukturi njenih poslanika, jer je VVD imala petoro poslanika iz ove pokrajine, više nego bilo koja druga partija. Isto važi i za PVV, koja tradicionalno najveći broj svojih glasova osvaja u Limburgu, odakle je u ovom sazivu regrutovala tri člana parlamenta. Sa druge strane, pokrajine Utreht, Severna i Južna Holandija predstavljaju uporišta Zelene levice i D66, što je i očekivano budući da njihovu programsku okosnicu čine postmaterijalističke vrednosti koje su prijemčive uglavnom urbanom stanovništvu, koncentrisanom u ove tri provincije. Isto važi i za progresivne stranke Volt, DENK i BIJ1, čija su uporišta urbani delovi zemlje, odakle su dominantno birale svoje poslanike. Na kraju, Seljačko-građanski pokret (BBB) osvojio je najviše glasova u Overeij-selu, odakle je došao njihov jedini predstavnik u parlamentu.

VIKTOR STAMENKOVIĆ
 PROPORCIONALNI IZBORNI SISTEM SA JEDNOM IZBORNOM JEDINICOM I TERITORIJALNA
 REPREZENTATIVNOST PARLAMENTA – PRIMER SRBIJE, HOLANDIJE I IZRAELA

Tabela 4. Procenat osvojenih glasova po pokrajinama 2021. godine

	VVD	D66	PVV	CDA	SP	PvdA	GL	PvD	PvdD	CU	Volt	JA21	SGP	DENK	50+	BBB	BIJ1
Drenthe	20,4	12,7	12,4	11,0	7,5	8,7	4,0	5,6	3,3	4,5	1,4	2,1	0,8	0,3	1,1	2,2	0,2
Flevoland	21,1	12,1	12,1	7,9	5,7	4,8	4,3	7,0	3,6	4,2	1,6	2,6	4,1	2,5	1,2	0,9	1,9
Friesland	17,2	12,0	10,8	14,6	7,0	8,9	3,9	7,4	3,6	5,0	1,5	2,0	1,0	0,3	0,8	2,3	0,2
Gelderland	22,0	14,3	10,1	10,4	5,7	5,4	5,2	4,5	3,6	4,6	2,1	2,1	4,1	1,3	0,9	1,5	0,4
Groningen	14,9	15,4	10,2	8,8	9,5	9,1	6,5	5,1	4,4	5,5	2,9	1,6	0,8	0,5	0,9	1,7	0,6
Limburg	20,9	12,6	17,2	11,1	7,6	7,0	4,1	6,5	3,5	0,7	1,6	2,0	0,1	1,0	1,4	0,8	0,3
S. Brabant	26,6	15,1	14,8	10,0	7,7	4,5	4,4	4,8	3,2	1,2	2,2	2,2	0,5	1,6	1,2	0,8	0,4
S. Holandija	21,4	18,4	9,1	6,7	5,3	6,1	6,5	4,6	5,2	1,8	3,4	2,4	0,3	2,9	1,0	0,5	2,1
Overijssel	19,9	12,1	10,4	15,9	5,5	5,3	4,0	5,1	2,6	5,7	1,9	2,0	3,1	1,3	0,8	2,6	0,3
J. Holandija	22,2	14,9	10,9	7,5	4,9	5,1	5,1	5,0	3,9	3,8	2,5	3,1	2,9	3,4	1,0	0,3	1,0
Utrecht	21,7	18,6	7,9	8,3	4,0	4,8	7,0	3,6	4,2	4,9	3,5	2,2	2,7	2,7	0,8	0,5	0,9
Zeland	21,4	10,3	10,7	10,8	5,6	6,2	3,0	5,7	3,3	4,6	1,2	2,5	9,7	0,6	1,4	1,3	0,2
Ukupno	21,9	15,0	10,8	9,5	6,0	5,7	5,2	5,0	3,8	3,4	2,4	2,4	2,1	2,0	1,0	1,0	0,8

Izvor: Obračun autora na osnovu podataka Izborne komisije Holandije (Kiesraad)

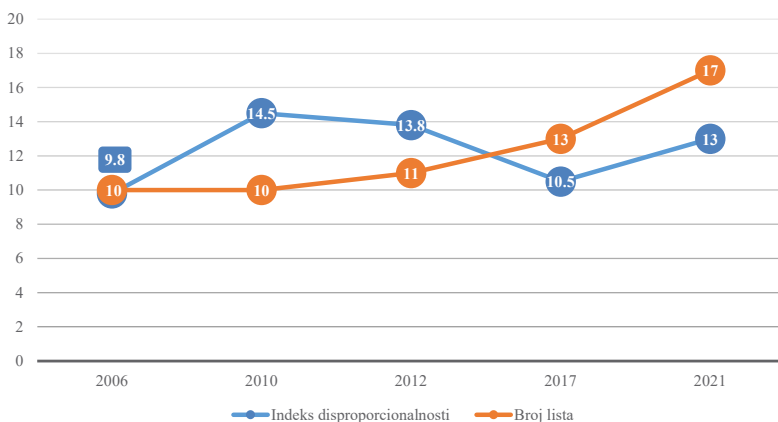
Tabela 5. Raspored poslanika po pokrajinama 2021. godine

	VVD	D66	PVV	CDA	SP	PvdA	GL	PvD	PvdD	CU	Volt	JA21	SGP	DENK	50+	BBB	BIJ1
Drenthe	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Flevoland	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Friesland	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gelderland	1	1	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-
Groningen	1	1	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Limburg	1	1	3	2	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
S. Brabant	5	1	-	2	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
S. Holandija	7	6	3	4	3	5	3	3	1	1	2	-	-	-	-	-	1
Overijssel	2	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
J. Holandija	10	11	9	-	1	2	2	3	2	3	-	2	1	2	-	-	-
Utrecht	4	1	-	1	2	-	2	-	1	1	1	1	1	-	1	-	-
Zeland	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ukupno	34	24	17	15	9	9	8	8	6	5	3	3	3	3	1	1	1

Napomena: Jedan poslanik partije D66 imao je prebivalište u inostranstvu, zbog čega nije prikazan u tabeli.

Regionalna uporišta holandskih partija doprinela su i tome da, za razliku od Srbije, u holandskom parlamentu ne postoji korelacija između broja lista koje učestvuju u raspodeli mandata i nivoa disproportionalnosti (Grafikon 4). Tako je nakon izbora 2017. godine reprezentativnost poboljšana, iako je 13 lista ušlo u Tweede Kamer.

Grafikon 4. Uporedni prikaz kretanja indeksa disproportionalnosti i broja lista koje su ušle u parlament

Na kraju, Holandija se od Srbije razlikuje i po tome kako u političkom životu učestvuju nacionalne manjine. Naime, iako neki autori Holandiju opisuju kao „zemlju manjina” (Andeweg & Irwin, 2005), ovde se prvenstveno radi o društvenim, religijskim i jezičkim, a ne o autohtonim etničkim manjinama. Turci, Marokanci i Indonežani, koji su najznačajnije nacionalne manjine u Holandiji (svaka čini oko 2% ukupnog stanovništva), predstavljaju imigracione narode koji su se tokom godina doseljavali u Holandiju i oni nisu koncentrisani na određenoj teritoriji, kao što je to slučaj sa Bošnjacima, Mađarima ili Albancima u Srbiji. Ove manjine, kada učestvuju u političkom životu, to rade kroz postojeće holandske partije (Messina, 2007: 205–206), za razliku od Srbije gde manjine uglavnom to čine kroz osnivanje sopstvenih stranaka. Usled ovoga, u Holandiji ne postoje regioni koji svoju parlamentarnu zastupljenost mogu dodatno da poprave preko poslanika iz redova manjinskih naroda, kao što je to slučaj sa pojedinim okruzima u Srbiji.

IZRAEL

U pogledu funkcionisanja političkog života države, proporcionalni izborni sistem sa jednom izbornom jedinicom najviše problema proizveo je u

Izraelu. Njime je omogućio da se društveni rascepi duboko etnički i religijski podeljenog izraelskog društva lako prevedu u političke, stvarajući time visokofragmentisan parlament u kome veliki broj stranaka prelazi cenzus. To je u značajnijoj meri počelo da opterećuje celokupan sistem već sedamdesetih godina, kada se u Knesetu stvaraju dva politička bloka relativno jednake snage – levica (na čelu sa Laburistima) i desnica (na čelu sa Likudom), od kojih nijedan nije imao većinu, pa su male partije počele da igraju najbitniju ulogu prilikom formiranja vlade (Rahat & Hazan, 2008: 339). Tako je od tada, da bi se dostigla većina od 61 poslanika, po pravilu potrebno uključiti veliki broj stranaka različitih programa i ideologija, što te koalicije u startu osuđuje na nestabilnost, a zemlji redovno donosi prevremene izbore (Rahat et al., 2016: 1).

Tabela 6. Podela izraelskih partija (2021) po blokovima

Levica	Centar	Desnica	Verske partije	Arapske partije
Laburisti	Ješ Atid	Likud	Šas	Udružena lista
Merec	Plavo i belo	Izrael naš dom	Ujedinjena Tora	Raam
		Nova nada	Tkuma	
		Jamina		

Podeljenost Izraela po raznim kriterijumima (ideološkim, etničkim, religijskim) stvorila je rovoski partijski sistem u kome su stranke podeležene u pet grupa – levicu, centar, desnicu, verske i arapske partije.⁵ Na čelu levice, koju karakterišu ideja socijaldemokratije i politika miroljubive koegzistencije sa arapskim zemljama, nalaze se Izraelska laburistička partija i Merec. Sa druge strane, na čelu desnice, koja zastupa ideju „Velikog Izraela”, nalazi se Likud, dok partije centra predstavljaju neku vrstu trećeg puta stavljajući akcenat na socioekonomska pitanja umesto nacionalnih. Treću grupu čine verske stranke koje zastupaju isključivo religijske interese, i ovde se danas izdvajaju partije Šas i Ujedinjena Tora judaizma, koje se razlikuju prema etničkom poreklu svojih glasača, budući da prvu dominantno podržavaju Sefardi a drugu Aškenazi, a pored njih tu je i Tkuma, koja zastupa interese Hardal zajednice. Ove partije su na poslednjim izborima zajedno osvojile 20% glasova i bez njih je gotovo nemoguće formirati većinu. Na kraju, porodicu arapskih

5 Klasifikacija je preuzeta od izraelskog profesora Ruvena Hazana sa Hebrejskog univerziteta u Jerusalimu, koji ovu podelu iznosi u radu “Parties and the Party System of Israel” (2020), objavljenom u publikaciji The Oxford Handbook of Israeli Politics and Society. Budući da partije Nova nada i Tkuma nisu obuhvaćene analizom Ruvena Hazana, ove stranke su na osnovu ideologije razvrstane u blokove od strane autora rada.

partija čine one stranke koje zastupaju arapsko stanovništvo u Knesetu, i one su na poslednjih nekoliko izbora nastupale zajedno u okviru koalicije pod nazivom Udružena lista.

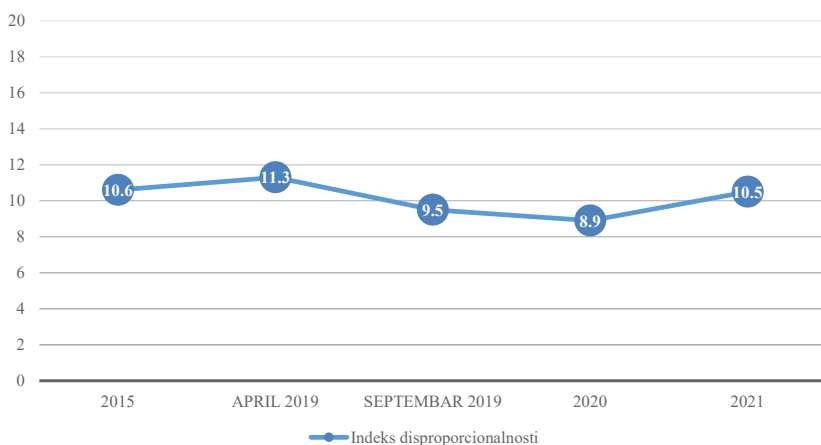
Administrativna podela Izraela na okruge

Na osnovu Grafikona 5 mogu se uvideti dve pravilnosti po kojima se Kneset izdvaja u odnosu na predstavnička tela Srbije i Holandije. Prvo, izraelski parlament je reprezentativniji u odnosu na Narodnu skupštinu i Tweede Kamer. Drugo, nivo zastupljenosti okruga relativno je konstantan iz saziva u saziv, tako da se u kretanju indeksa teritorijalne disproportionalnosti ne primećuju značajnija variranja. Kao i kod Holandije, ne postoji jedan region koji dominira nad ostatkom države već je natpredstavljenost

podijeljena između dva urbana centra – Jerusalima, kao glavnog i najvećeg grada u kome je sedište Kneseta, i Tel Aviva, ekonomskog centra države i drugog po veličini grada u Izraelu. Tako su 2015. godine Likud i Cionistička lista (koalicija oko Laburista), kao liste koje su osvojile najviše mandata, prednjačile po broju kandidata iz ovih gradova, pa je od 24 poslanika koji su imali prebivalište u Tel Avivu po sedam došlo sa ove dve liste. Sa druge strane, sa teritorije Jerusalima Likud je regrutovao dodatnih šest kandidata, a Cionisti pet.

Grafikon 5. Teritorijalna reprezentativnost Kneseta

Severni okrug konstantno je potpredstavljen (Tabela 7) i ovo je povezano sa tim da je to jedini okrug u kome Arapi čine apsolutnu većinu (53,7%).⁶ Samim tim, većina malih i srednjih jevrejskih partija minimalno predstavlja ovaj region na svojim listama, a za njegovu zastupljenost je zadužena Udružena lista i delimično dve najjače stranke (u prvom sazivu Likud i Cionisti, a kasnije Likud i Plavo i belo), budući da one osvajaju najveći broj mesta u parlamentu pa je vrlo verovatno da će neko od njihovih poslanika doći i sa teritorije Severnog regiona. Slično važi i za Hajfu, gde arapsko stanovništvo čini 25,1% ukupne populacije.

Kada govorimo o Centralnom okrugu, za očekivati je da on bude isto tako konstantno potpredstavljen jer se nalazi između Tel Aviva i Jerusalima, što tvrde i Latner i Mekgan (Latner & McGann, 2005: 718). Ja, ipak, neadekvatnu zastupljenost kod ovog regiona nalazim samo 2015. godine. Izgledno je da je ovo posledica toga što je Centralni region, iako se nalazi između dva najveća grada, najnaseljeniji sa više od dva miliona ljudi koji

6 Prema podacima Centralnog biroa za statistiku Izraela za 2016. godinu.

u njemu žive, čime predstavlja značajan glasački resurs, pa partije nisu spremne da rizikuju i ne zastupaju ovaj okrug na svojim listama. Povremena natpredstavljenost Judeje i Samare (Zapadne obale) prvenstveno je političke prirode, i za nju su uglavnom zaslužne desničarske partije. Tako je 2015. godine Jevrejski dom, versko-nacionalistička stranka koja aktivno propagira izgradnju jevrejskih naselja na teritoriji Zapadne obale, od svojih osam poslanika polovinu regrutovala iz ovog okruga.

Tabela 7. Razlika između stvarnog i idealnog udela poslanika iz određenog okruga u Knesetu izražena u procentima

Okrug	2015	Apr 2019	Sep 2019	2020	2021
Jerusalim	9,12	9,39	7,87	7,53	6,85
Severni	-7,30	-9,37	-7,60	-5,22	-3,44
Hajfa	-1,68	-4,74	-5,53	-6,47	-8,97
Centralni	-5,56	0,09	0,30	1,56	0,93
Tel Aviv	5,45	6,97	5,45	5,09	6,12
Južni	-3,57	-2,65	0,01	-1,07	-5,20
Judeja i Samara	3,55	0,31	-0,50	-1,41	3,70

I u Izraelu, kao i u Holandiji, postoje jasno definisane oblasti gde određene stranke imaju svoja uporišta. Ova uporišta uglavnom se podudaraju sa granicama različitih etničko-religijskih grupa koje žive u Izraelu (Rahat et al., 2016: 9), što je dodatno doprinelo stvaranju obrasca za selektovanje poslanika. Tako nacionalističke stranke (*jastrebovi*) i verske partije ortodoksnih Jevreja najviše glasova osvajaju u Jerusalimu, dok je Tel Aviv, koji važi za centar sekularne kulture i prestonicu „modernog” Izraela, uporište levice (*sokolova*). Sa druge strane, na severu zemlje (Severni okrug i Hajfa), gde Arapi igraju značajniji udeo u ukupnoj populaciji, Udružena lista dobija najveći broj glasova.

U Tabeli 8 dat je procentualni prikaz izbora 2015. godine na osnovu koga se može videti da je u Jerusalimu versko-nacionalni blok (Likud, Šas i Ujedinjena Tora) osvojio skoro 60% glasova, dok su u Tel Avivu najveći broj glasova osvojile partije levice (Cionisti i Merec) i centra (Ješ Atid). Ujedinjena Tora je u centru ortodoksnog Haredi judaizma, gradu Bnej Brak osvojila skoro 60% glasova, dok je druga partija po snazi bila Šas, takođe verskog karaktera. Na kraju, ovaj obrazac se može uočiti i na severu Izraela, gde je u Nazaretu, „arapskoj prestonici Izraela”, Udružena lista osvojila skoro sve glasove. Slično je i u Ofri, jevrejskom naselju na Zapadnoj obali, gde je Jevrejski dom samostalno osvojio više od 70% glasova.

Dodatno, ako se analizira Tabela 9, može se uvideti da su stranke prilikom selekcije kandidata uglavnom pratile podršku koju su imale u

različitim regionima, uz naznaku da najveći broj poslanika nije nužno dolazio iz onog regiona u kome je partija imala najznačajniju podršku, ali da njeni poslanici jesu dominantno dolazili iz onih regiona u kojima je ona osvajala veliki broj glasova. Tako je Udružena lista najveću podršku imala u Severnom okrugu ali je poslanike dominantno regrutovala iz svog drugog uporišta, Hajfe. Isto važi i za Merec, koji je imao najveći broj poslanika sa teritorije Centralnog okruga, iako je najjači bio u Tel Avivu. Likud je svoje poslanike dominantno birao iz Centralnog okruga i Jerusalima, u kojima je imao i najveću podršku.

Tabele 8 i 9. Podrška partija po gradovima u procentima i Raspored poslanika po okruzima 2015. godine

	Jeru- salim	Tel Aviv	Hajfa	Rišon Lecion	Petah Tikva	Ašdod	Bnej Brak	Nazaret	Ofra
Likud	24,2	18,2	20,7	30,0	28,1	31,5	4,6	1,1	16,6
Izrael naš dom	2,4	2,1	8,0	6,9	6,7	13,4	0,7	0,4	0,3
Cionistička unija	9,7	34,3	25,3	22,9	17,8	8,6	1,3	2,7	0,3
Udružena lista	1,2	3,3	8,3	0,1	0,1	0,0	0,0	92,2	0,1
Ješ Atid	4,2	11,6	11,3	14,5	11,8	7,8	0,7	0,2	0,3
Kulanu	4,7	6,9	8,5	11,5	9,5	7,6	1,2	0,4	0,8
Jevrejski dom	8,3	3,4	5,4	5,2	10,7	4,8	2,4	0,0	71,1
Šas	12,0	3,9	2,2	3,0	5,6	10,5	24,0	0,2	0,1
Ujedinjena Tora	21,1	1,0	3,3	0,7	3,9	9,8	59,4	0,0	0,3
Merec	4,0	13,0	4,5	2,1	2,0	0,8	0,2	2,1	0,1
Ostali	8,2	2,3	2,5	3,1	3,8	5,2	5,6	0,6	10,0

Izvor: Centralni biro za statistiku Izraela

	Jeru- salim	Tel Aviv	Hajfa	Severni	Centralni	Južni	Judeja i Samara	Neraz- vrstani poslanici
Likud	6	7	3	-	7	3	3	1
Izrael naš dom	-	-	-	3	-	1	1	1
Cionistička unija	5	7	-	3	4	1	-	4
Udružena lista	1	1	5	3	2	-	-	1
Ješ Atid	1	2	-	-	4	1	1	1

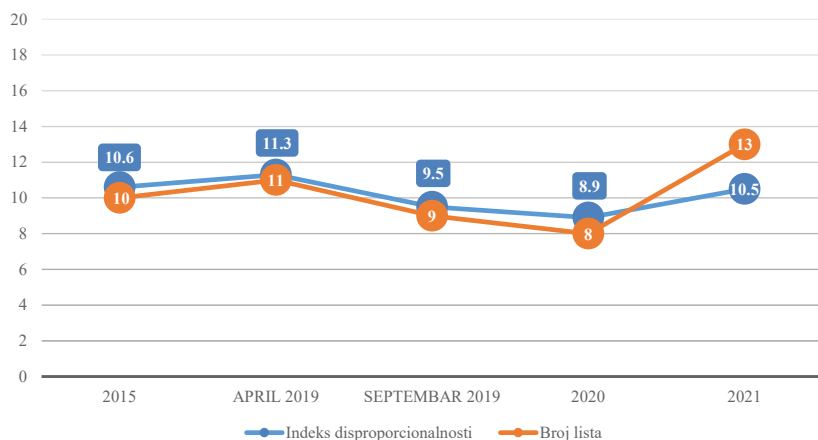
VIKTOR STAMENKOVIĆ
 PROPORCIONALNI IZBORNI SISTEM SA JEDNOM IZBORNOM JEDINICOM I TERITORIJALNA
 REPREZENTATIVNOST PARLAMENTA – PRIMER SRBIJE, HOLANDIJE I IZRAELA

Kulanu	2	3	3	-	-	1	-	1
Jevrejski dom	1	2	-	-	1	-	4	-
Šas	3	-	-	1	-	3	-	-
Ujedinjena Tora	5	1	-	-	-	-	-	-
Merec	-	1	-	-	3	1	-	-
Ukupno	24	24	11	10	21	12	9	9

Napomena: Nerazvrstani poslanici predstavljaju poslanike kojima nije bilo moguće utvrditi mesto prebivališta

Usled rovovskog karaktera partijskog sistema, broj lista koje ulaze u parlament relativno je konstantan. Kao posledica ove činjenice da u parlament iz saziva u saziv ulaze iste partije, a da je ideološka distanca među njima velika, Izrael je, usled nemogućnosti da se postigne većina za formiranje vlade, 2019. godine zapao u političku krizu koja se završila tek 2021, nakon što su građani morali još tri puta da izađu na glasanje kako bi se formirala funkcionalna vlada. Ipak, ono što je ovde važno jeste to da su broj lista u parlamentu i nivo geografske reprezentativnosti u međusobnoj korelaciji, tj. da natpredstavljenost okruga Tel Aviv i Jerusalem opada sa smanjenjem broja lista koje dobijaju poslanike u Knesetu, i obrnuto, čime se i na primeru Izraela može potvrditi druga hipoteza.

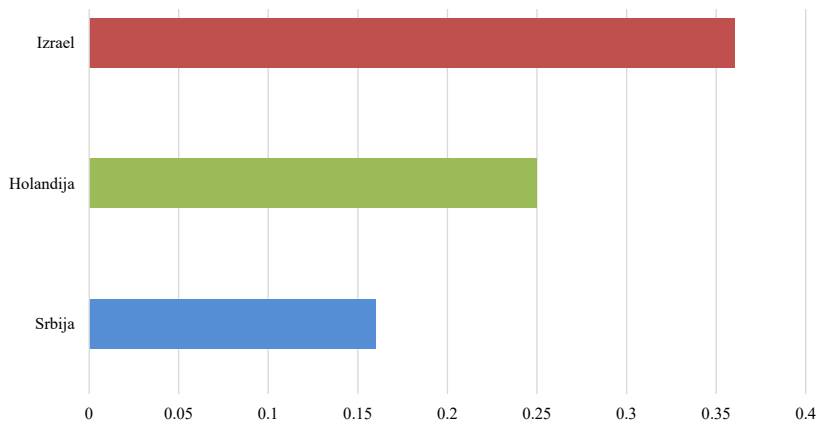
Grafikon 6. Uporedni prikaz kretanja indeksa disproporcionalnosti i broja lista koje su ušle u parlament

ŠTA JE ZAJEDNIČKO?

Zajedničko je izgleda samo to da etnička struktura društva bitno utiče na selekciju poslanika. Iako na primeru Holandije nije bilo moguće ispitati ovaj faktor, Srbija, u kojoj je etnička struktura doprinela adekvatnoj zastupljenosti manjinskih regiona, i Izrael, u kome je duboka etnička podeljenost doprinela geografski reprezentativnom parlamentu, pokazuju nam da je etnička frakcionalizacija nešto što doprinosi teritorijalnoj reprezentativnosti parlamenta, naročito onda kada su etničke grupe geografski koncentrisane. U odnosu na sve tri posmatrane zemlje, Izrael ima najreprezentativnije predstavničko telo, a etnička raznolikost jedan je od glavnih faktora koji je ovome doprineo.

Grafikon 7. Indeks etničke frakcionalizacije

Ovde je važno istaći jednu bitnu stvar, a to je da na adekvatnu zastupljenost onih regiona u kojima nacionalne manjine čine značajan udeo u populaciji, dominantno utiče odnos koji postoji na relaciji etnička grupa – dominantno stanovništvo. Tamo gde je odnos između većinskog naroda u državi i određene nacionalne manjine obeležen dubokim sukobom, kao što je to slučaj sa Jevrejima i Arapima u Izraelu, regioni u kojima žive manjine biće slabo predstavljeni jer partije dominantnog stanovništva na svojim listama izbegavaju da zastupaju kandidate sa njegove teritorije, i njih će zastupati isključivo partije manjina (ovo je slučaj sa Hajfom i Severnim okrugom). Sa druge strane, kada između etničke grupe i većinskog stanovništva ne postoji sukob, kao u primeru Srba i Mađara u Vojvodini ili Srba i Bošnjaka u Raškoj, partije dominantnog stanovništva pokušaću da stavljanjem kandidata iz ovih okruga na svoje liste osvoje što veći broj glasova u njima, što će voditi adekvatnoj zastupljenosti regiona.

Faktor koji se pokazao kao značajan u Holandiji i Izraelu jesu lokalna uporišta određenih partija, s tim što je to u Holandiji proizvod duge istorije decentralizovanosti zemlje, dok je u Izraelu to prvenstveno posledica prvog faktora i činjenice da etničke, religijske i ideološke grupe žive na tačno određenim područjima. U Srbiji ovaj faktor nije značajan usled prevelike centralizacije zemlje gde gotovo sve partije (izuzev manjinskih) glavnicu svoje aktivnosti koncentrišu u Beogradu.

ZAKLJUČAK

Proporcionalni izborni sistemi sa jednom izbornom jedinicom ne proizvode geografski reprezentativne parlamente. Analizirajući tri države sa različitim društveno-istorijskim okolnostima razvitka političkih institucija koje primenjuju ovakav izborni sistem ustanovljeno je da kod svake od njih postoje područja iz kojih dolazi nesrazmerno veći broj poslanika u odnosu na ostatak države. To su ekonomski i populacioni centri u kojima je, po automatizmu, koncentrisana i srž političkog života i, bez obzira na to koliko je država decentralizovana, primenom ovakvog izbornog sistema dobija se njihova parlamentarna natpredstavljenost.

Ustanovljeno je da u svakoj od država postoji različit set faktora koji presudno utiču na teritorijalnu reprezentativnost, što onemogućava formulisanje jasne pravilnosti koja bi uspostavila korelaciju između ovakvog izbornog sistema i geografske reprezentativnosti parlamenta. U Srbiji se, usled visoke centralizacije zemlje, kao glavni faktor izdvaja broj lista koje pređu cenzus. Sa druge strane, na adekvatnu zastupljenost pokrajina u holandskom Tweede Kameru prvenstveno su uticale dve stvari. Prva je broj mandata koji su osvajale tri istorijski najznačajnije partije koje su zbog svoje ukorenjenosti i razgranate infrastrukture na svojim listama uglavnom zastupale kandidate iz svih regiona. Drugi faktor bio je taj što su određene partije imale značajniju podršku u pojedinim regionima, pa ih je to motivisalo da ta uporišta zastupaju na listi. Na kraju, izraelski Kneset odlikovao je veći stepen geografske reprezentativnosti u odnosu na srpski i holandski parlament, s tim da se ni u ovom slučaju ne može tvrditi da je ona bila na izrazito visokom nivou. Kao i kod Holandije, i na primeru Izraela izdvajaju se dva faktora koja su imala dominantan uticaj, a to su etničko-religijska podeljenost društva i regionalna uporišta partija koja se podudaraju sa društvenim podelama. Tako su Jerusalem i Zapadna obala bastioni desničarskih i verskih stranaka, Tel Aviv levice i centra, a Hajfa i Severni okrug Udružene liste. Svesne ovoga, prilikom sastavljanja lista partije su najviše pažnje obraćale na ove regione i trude se da svoje poslanike dominantno regrutuju sa njihove teritorije.

U pogledu hipoteza koje su postavljene na početku rada dobijeni su sledeći odgovori: Prvo, etnička podeljenost društva ima značajan uticaj

na partije prilikom sastavljanja izbornih lista, dok odnosi između etničkih grupa imaju dominantan uticaj na parlamentarnu zastupljenost regiona u kojima žive ove manjine. Ovime je prva posebna hipoteza potvrđena budući da Izrael, koji ima najveći indeks etničke frakcionalizacije, ujedno ima i najniži indeks teritorijalne disproporcionalnosti. Druga tvrdnja da je disproporcionalnost u korelaciji sa brojem lista koje uđu u parlament potvrđena je polovično, i ispostavila se kao tačna u slučaju Srbije i Izraela, iako je pretpostavka da je podudaranje ova dva faktora u Izraelu više plod slučajnosti nego neke trajnije veze, iz razloga što dve najjače partijske porodice (desnica i verske stranke) imaju svoje uporište u Jerusalimu.

LITERATURA

- Anderweg, Rudy, B. & Irwing, Galen A. 2005. *Governance and Politics of the Netherlands*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Andeweg, Rudy B. 2005. "The Netherlands: The Sanctity of Proportionality". In Michael Gallagher & Paul Mitchell (Eds.), *The Politics of Electoral Systems*. New York: Oxford University Press.
- Bursać, Dejan. 2020. „Trideset godina metropolizacije parlamenta”. U Milan Jovanović i Dušan Vučićević (Urs.), *Kako, koga i zašto smo birali: Izbori u Srbiji 1990–2020. godine*. Beograd: Institut za političke studije, JP „Službeni glasnik”.
- Farell, David. 2011. *Electoral systems: A comparative introduction*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Hazan, Reuven Y. 2020. "Parties and the Party System of Israel". In Reuven Y. Hazan, Alan Dowty, Menachem Hofnung and Gideon Rahat (Eds.), *Oxford Handbook of Israeli Politics and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Jabobs, Kristof. 2005. "Electoral systems in context: The Netherlands". In Erik S. Herron, Robert J. Pekkanen, and Matthew S. Shugart (Eds.), *The Oxford Handbook of Electoral Systems*. New York: Oxford University Press.
- Jovanović, Milan. 2004. *Izborni sistemi postkomunističkih država*. Beograd: Službeni list SCG, Institut za političke studije, Fakultet političkih nauka.
- Latner, Michael & McGann, Anthony. 2005. "Geographical representation under proportional representation: The cases of Israel and the Netherlands". *Electoral Studies*, 24(4), 709–734.
- Messina, Anthony M. 2007. *The Logics and Politics of post-WWII Migration to Western Europe*. Cambridge University Press.
- Nastić, Maja. 2016. „Teritorijalna predstavljenost: Najslabija karika izbornog sistema Srbije”. *Srpska politička misao*, 53(3), 301–316.
- Nohlen, Dieter. 1992. *Izborna prava i stranački sustav*. Zagreb: Školska knjiga.
- Orlović, Slaviša. 2019. *Politička sociologija*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

- Pitkin, Hanna. 1967. *The concept of representation*. Berkeley: University of California Press.
- Rahat, Gideon & Hazan, Reuven Y. 2008. "Israel: The Politics of an Extreme Electoral System". In Michael Gallagher & Paul Mitchell (Eds.), *The Politics of Electoral Systems*. New York: Oxford University Press.
- Rahat, Gideon, Hazan, Reuven Y., & Ben-Nun Bloom, Pazit. 2016. "Stable Blocs and Multiple Identities: The 2015 Elections in Israel". *Representation*, 52(1), 99–117.
- Shugart, Matthew. S. 1992. "Electoral reform in systems of proportional representation". *European Journal of Political Research*, 21(3), 207–224.
- Van Holsteyn, Joop. J. M. 2007. "The Dutch parliamentary elections of 2006". *West European Politics*, 30(5), 1139–1147.
- Van Holsteyn, Joop. J. M. 2011. "The Dutch parliamentary election of 2010". *West European Politics*, 34(2), 412–419.
- Van Holsteyn, Joop. J. M. 2018. "The Dutch parliamentary elections of March 2017". *West European Politics*, 41(6), 1364–1377.

SUMMARY

PROPORTIONAL ELECTORAL SYSTEMS WITH A NATIONWIDE ELECTORAL DISTRICTS AND TERRITORIAL REPRESENTATION IN THE PARLIAMENTS – CASES OF SERBIA, THE NETHERLANDS AND ISRAEL

This paper analyzes the problem of insufficient territorial representation of parliaments elected through a proportional electoral system with a nationwide electoral district. The subject of analysis are the representative bodies of Serbia, the Netherlands, and Israel, with the claim that their geographical representativeness is dominantly influenced by factors that have no direct connection with election rules, such as the ethnic diversity of society and the number of party lists that win seats in parliament. It is established that there is no single regularity that has an equal effect on the geographical composition of the parliament in each of these countries. Instead of that, the key factors of territorial representation are different depending on the social context in which the electoral system exists.

KEY WORDS: Representativeness, representation, metropolisation of parliament, parties, list, electoral system.

Poslato: 10.11.2021.
Revidirano: 17.12.2021.
Prihvaćeno: 25.12.2021.

SEKURITIZACIJA PANDEMIJE TOKOM PREDIZBORNE KAMPANJE U SRBIJI 2020. GODINE

Jovana Čolić

APSTRAKT

Predmet ovog rada¹ je upotreba sekuritizacije pandemije od strane vladajućih političkih elita u cilju dobijanja političkih poena u predizbornoj kampanji u Srbiji 2020. godine, kao i posledice ovog procesa. Samim tim, analiza nudi drugačiju perspektivu za sagledavanje manipulacije tokom funkcionerske kampanje korišćenjem analitičkog okvira teorije sekuritizacije, uz dodatak teorije uokviravanja. Tako će sa analitičkog stanovišta obraditi sve osnovne elemente sekuritizacije pandemije, dok će normativni deo poslužiti za ispitivanje etičnosti, odnosno opravdanosti ove sekuritizacije. Krajnji zaključak rada je da je sekuritizacija pandemije bila u funkciji promocije lidera i vladajuće političke partije u Srbiji, a ne stvarne borbe za bezbednost građana.

KLJUČNE REČI: rat, nevidljiv neprijatelj, opozicija, izbori, pandemija, Kovid-19

UVOD

Prvi slučaj zaraze korona virusom u Srbiji zvanično je objavljen 6. marta 2020. godine, na početku predizborne kampanje.² Paralelno sa novonastalim bezbednosnim izazovima, parlamentarni izbori su prvobitno zakazani 26. aprila. Međutim, uvođenje vanrednog stanja uticalo je na pomeranje izbornog datuma na 21. jun 2020. godine. Tako je specifičan sled

Kontakt autorke:

Jovana Čolić, master politikolog za međunarodne poslove.

E-mail: colic.jovana96@gmail.com, ORCID-ID: <https://orcid.org/0000-0002-5792-5499>

1 Rad je nastao na osnovu istoimenog master rada, odbranjenog na Fakultetu političkih nauka u Beogradu 23. februara 2021. godine.

2 Zajednički rad 13 srpskih naučnika sa Medicinskog fakulteta ipak je pokazao da se prvi dokazani smrtni slučaj doveden u vezu sa Kovidom-19 pojavio u Srbiji 05.02.2020. godine (Bogdanović i drugi 2021).

pandemijskih okolnosti uticao i na promenu načina komunikacije između birača i političkih predstavnika. Prvi put u istoriji zvaničnici su vodili samo „onlajn” kampanju, bez tradicionalnih tribina i mitinga.

Većini biračkog tela bile su dostupne samo uokvirene informacije usmerene na propagiranje rata protiv nevidljivog protivnika i kreiranje slike pobeđe u prvom talasu virusa. Apsolutni primat u medijskom prostoru predstavljao je dodatnu prednost za vladajuću političku elitu, koja godinama koristi monopol u medijima kao sredstvo očuvanja vlasti. Ovo je i jedan od glavnih razloga što Srbija poslednjih godina beleži pad u izveštajima o slobodi medija koje na godišnjem nivou objavljuje Freedom Haus (Freedom House).³ Dodatno, kako je politička opozicija bojkotovala parlamentarne izbore, pandemija je poprimila političku dimenziju i postala jedini protivnik vladajuće partije.

Posmatrajući sa ove vremenske distance sve preduzete mere tokom vanrednog stanja pojavila se logična sumnja u zloupotrebu sekuritizacije, odnosno bezbednosnog diskursa o pandemiji, u predizborne svrhe. Tako je Srbija kroz par meseci prošla kroz dve krajnosti: od zemlje koja je među prvima uvela najrestriktivnije mere postala je zemlja koja je prva dozvolila najveće okupljanje na fudbalskoj utakmici.⁴ Ipak, nekoliko dana nakon održanih izbora stanovništvo se ponovo upozoravalo na uvođenje karantina zbog neodgovornog ponašanja, što je dovelo do uličnih protesta.

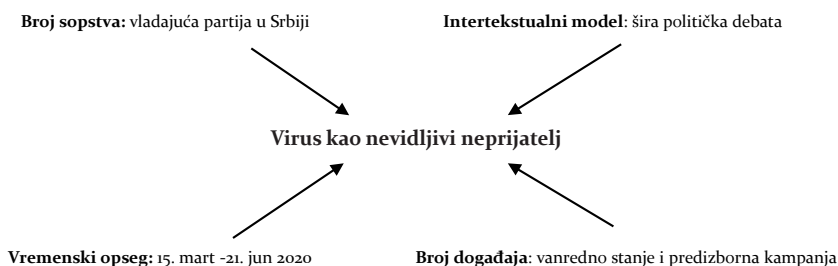
U ovom radu ću koristiti analizu diskursa primenom intertekstualnog modela zasnovanog na široj političkoj debati, koji je razvila Lene Hansen u analizi zapadnih diskursa korišćenih tokom rata u BiH (Hansen 2006). Ovo je jedan od analitičkih modela koji podrazumeva analizu političkih tekstova, parlamentarnih debata, tekstova iz medija, reportaža, debata korporativnih institucija, javnih kampanja (Hansen 2006, 57). Primarni izvori ove analize su izjave predsednika Republike Srbije, glavnog sekuritizujućeg aktera. Osnovni razlog opredeljenja za ovaj model jeste njegov širi analitički okvir koji omogućuje uzimanje u obzir ne samo zvaničnog političkog diskursa već i izveštaje nevladinih organizacija i medija. Uz to, korišćene su konferencije za štampu, specijalne emisije i intervjui, izveštaji nevladinih organizacija, kao i predizborni materijali i spotovi. Kako je politička opozicija bojkotovala ove izbore, analiza njihovih diskursa se neće uzimati u obzir. Vremenski okvir rada podrazumeva analizu od 15. marta do 21. juna 2020. godine, uključujući i period trajanja vanrednog stanja,

3 Prema izveštaju iz 2020. godine, Srbija se svrstava u hibridni režim beležeći najniži nivo demokratije od 2001. godine. Između ostalog, Srbija je dobila loše ocene i u pogledu metode vladavine, demokratskih reformi, izbornog procesa, nezavisnosti sudstva, zaštite ljudskih prava i korupcije (Freedom House 2020).

4 Agencija Frans pres je ovu utakmicu sa 15.803 gledaoca označila skupom sa najviše ljudi u Evropi, od početka uvedenih restrikcija zbog korona virusa (Danas 2020).

tokom koga možemo pratiti nezvaničnu izbornu kampanju. Empirijska analiza u radu je vršena hronološki, a osnovne jedinice analize su bezbednosni govorni činovi sekuritizujućeg aktera. U cilju takve analize, ključne reči koje usmeravaju ovo istraživanje su: *rat, nevidljiv neprijatelj, opozicija, izbori, pandemija, Kovid-19*.

Slika 1. Istraživački dizajn (Hansen 2006, 72) primenjen na studiji slučaja sekuritizacija pandemije tokom predizborne kampanje pandemije tokom predizborne kampanje u Srbiji 2020. godine

Iako su mnogi autori preuzeli teorijski okvir sekuritizacije za analiziranje pandemije Kovid-19 u Srbiji (Jović 2020; Kešetović 2020; Rokvić 2020; Rokvić i Azenhajmer 2021; Bjelajac i Filipović 2020 i dr.), fokus njihovog rada bio je na funkcionisanju države u vanrednim okolnostima, kao i posledicama koje pandemija može imati po međunarodne odnose i studije bezbednosti. S druge strane, autori poput Jevtović i Bajić (2020) su se bavili istraživanjem slike o koronavirusu u dnevnoj štampi Srbije. Ovi autori zaključuju da postoji „usklađenost medijske agende sa agendom vladajućih elita kada je reč o prikazivanju koronavirusa kao velike opasnosti po građane Srbije” (544). Ovaj zaključak je posebno važan za potrebe ovog rada jer pokazuje da su medijski narativi pratili zvanične okvire političke elite. Analizu o uokvirenom medijskom diskursu tokom pandemije sprovela je i Milutinović (2020). Jedan od njenih glavnih zaključaka je da su političke vlasti koristile centralizaciju vesti i kontrolisale medijske diskurse tokom pandemije (Milutinović 2020, 45). Ipak, dosadašnja literatura nije istraživala efekat koji sekuritizacija zdravlja može imati na tok i dinamiku predizborne kampanje u Srbiji.

Rad sadrži dva istraživačka pitanja, tako da se jedno odnosi na analitički, a drugo na normativni deo istraživačkog problema. Osnovno analitičko istraživačko pitanje glasi: Ko je, kako, zbog čega i sa koliko uspeha sekuritizovao Kovid-19 tokom predizborne kampanje u Srbiji? Dodatno, normativno pitanje koje postavlja ovaj rad glasi: da li je ova sekuritizacija bila etična ili se, pak, radilo o zloupotrebi? Prvi deo rada posvećen je

teorijskom okviru: teoriji sekuritizacije i teoriji uokviravanja zbog datog konteksta održavanja „onlajn” predizborne kampanje. Kao dodatak, napravljen je kratak osvrt na izborni autoritarizam i funkcionersku kampanju, kao neizostavne karakteristike izbora u Srbiji. U svom empirijskom delu, pomenuti teorijski koncepti i relevantni empirijski podaci dovedeni su u vezu sa predizbornom kampanjom tokom parlamentarnih izbora 2020. godine u Srbiji.

TEORIJSKI OKVIR

Sušтина teorije sekuritizacije se svodi na činjenicu da su bezbednosne pretnje socijalno konstruisane, odnosno sekuritizovane. Osnovne postavke ove teorije izneli su predstavnici Kopenhaške škole bezbednosti (Vejver, Buzan i De Vilde) devedesetih godina 20. veka.⁵ Tako o sekuritizaciji govorimo kad god sekuritizujući akter koristi retoriku postojanja egzistencijalne pretnje i na osnovu toga preduzima korake izvan onoga što bismo nazvali sferom normalne politike (Buzan et al. 1998, 24). Ipak, sekuritizacija nije samo jednosmeran koncept koji posmatra samo bezbednosnu retoriku sekuritizujućeg aktera, već intersubjektivan proces koji prati i reakciju publike. Samim tim nešto postaje bezbednosni problem kada ga takvim proglasi politička elita, a nešto postaje sekuritizovano kada ga takvim prihvati javnost (Wæver 1995, 52).

Tako su najznačajniji elementi procesa sekuritizacije govorni čin (sekuritizujući potez), sekuritizujući akteri, funkcionalni akteri, specijalne mere i publika koja sve ove mere prihvata ili ne (Ejdus 2012, 107). Postojanje svih navedenih elemenata je ključno za razmatranje efekata, odnosno uspešnosti sekuritizacije. Uz to, Vejver je ustanovio tri kriterijuma na osnovu kojih možemo pratiti njenu uspešnost: postojanje gramatike bezbednosti, socijalni kapital sekuritizujućeg aktera koji deluje s pozicije autoriteta i specifične istorijske okolnosti koje dodatno olakšavaju proces sekuritizacije (Wæver 2003, 14–15).

Za potrebe ove analize značajni su i dodaci klasičnoj teoriji za koje su zaslužni Vuori, Balzak i Flojd. Doprinos Juhe Vuorija vezan je za primenu teorije sekuritizacije u nedemokratskim režimima. Pored Vejverovih uslova za uspešnost sekuritizacije, Vuori kao značajan element navodi publiku koja prihvata novonastale mere. Međutim, za razliku od demokratskih društava, osnovni cilj postojanja publike u nedemokratskim režimima nije postojanje interakcije, već stvaranje privida učešća publike u prihvatanju mera (Vuori 2008, 70–71).

5 Njihov zajednički rad *Bezbednost: Novi okvir za analizu (Security: A new framework for analysis)*, u kome su predstavljene osnovne postavke teorije, nastao je 1998. godine (više o tome u Buzan et al. 1998).

Sekuritizacija je za Balzaka strateški i pragmatični, a ne govorni čin (Balzacq 2005, 172). To znači da je najvažnija sposobnost sekuritizujućeg aktera u ubeđivanju ciljne publike da opasnost zavređuje preduzimanje hitnih mera. Tako se šanse za uspešnost sekuritizacije povećavaju ukoliko su kritična vremena, a naročito ako ga sekuritizujući akteri ispravno povežu sa kontekstom u kome se sekuritizacija događa (Balzacq 2005, 182). Time je glavni cilj aktera sveden na ubeđivanje javnosti, što opravdava upotrebu metafora, gestova, emocija, stereotipa, pa čak i laži da bi se postigli ciljevi (Balzacq 2005, 172).

Zbog velikog prostora za manipulaciju, važno je napraviti granicu kada su sekuritizujući potezi etični. Ovim normativnim aspektima sekuritizacije bavila se Rita Flojd. Za ovu autorku najvažniji kriterijumi koji sekuritizaciju čine opravdanom su: postojanje objektivne bezbednosne pretnje koja ugrožava opstanak poretka, referentni objekat (ono što je ugroženo) koji je moralno legitiman i, na kraju, bezbednosni odgovor (način na koji se referentni objekat štiti), koji je adekvatan postojećim bezbednosnim pretnjama (Floyd 2011, 428).

Iako su teorija sekuritizacije i teorija uokviravanja odvojeni teorijski koncepti, njihova uska povezanost olakšava konstrukciju određenog pitanja kao bezbednosnog. Zato je ključna reč za razumevanje teorije uokviravanja „isticanje”, odnosno postupci kojima jedna informacija postaje primetnija, značajnija i jednostavnija za pamćenje publici kojoj je upućena (Entman 1993, 53). Ovo isticanje se vrši postavljanjem i ponavljanjem, kao i asocijacijom na neku iskustvenu bazu (Entman 1993, 53). Vulte smatra da su „vesti, kao i bezbednost, proizvod socijalne konstrukcije” (Vultee 2010, 82). Za ovog autora, „sekuritizacija je koncipirana kao proces uokviravanja vesti” (Vultee 2010, 84). Sve ovo objašnjava korisnost uokviravanja i značaj koji može imati u predizornoj kampanji, posebno u uslovima u kojima vlada „medijski mrak”.

O značaju uokviravanja u predizornoj kampanji pisao je Šulc (Schulz). Teorija frejminga u ovom kontekstu podrazumeva korišćenje okvira, kao načina uređivanja i plasiranja informacija publici. Osnovna svrha korišćenja okvira jeste uticaj na formiranje mišljenja, odnosno oblikovanje percepcija birača (Schulz 2011, 117). Mediji takođe predstavljaju bitne aktere predizbornog procesa jer uokviravanjem političkih tema ili tematskim fokusiranjem učestvuju u kampanji, određuju njen pravac i samim tim utiču na krajnji izborni rezultat (Schulz 2011, 144). Samim tim, uokviravanje predstavlja efikasno sredstvo za manipulaciju i konsolidaciju političke moći. S druge strane, Šulc (Schulz 2011, 117–118) ipak ističe da izveštavanje usmereno samo na jednu političku stranu može uticati na kršenje normi objektivnosti u novinarstvu. Osnovna svrha kombinovanja ove teorije sa teorijom sekuritizacije u radu je analiziranje dominan-

tnih okvira tokom vanrednog stanja i u periodu nakon njegovog ukidanja, tokom predizborne kampanje. Ipak, pre same analize bitno je uočiti karakteristike izbornih kampanja u Srbiji.

KARAKTERISTIKE KAMPANJE

Neizostavna obeležja izbornih kampanja poslednjih godina u Srbiji, između ostalih, su: postojanje izbornog autoritarizma i vođenje funkcionerskih kampanja. Ovakvo vođenje kampanje omogućava zloupotrebe izbornog procesa i ostvarivanje kompetitivne prednosti vladajuće pozicije, čineći izbornu utakmicu neravnopravnom. Na ovaj način režim održava privid funkcionisanja demokratije u društvu. Za razliku od totalitarnih ili autoritarnih režima, kompetitivni autoritarizam formalno ima politički pluralizam i redovne izbore. Sa druge strane, ono što ga razlikuje od demokratskih sistema jeste činjenica da se izbori ne održavaju pod slobodnim i fer uslovima. Takmičarski autoritarizam ima tri karakteristike: sistematsko kršenje medijskih sloboda, izbore koji nisu poštteni i neravnopravnu političku utakmicu između vlasti i opozicije, odnosno „iskrivljen teren” (Vladisavljević 2020, 16). Tako nejednaki uslovi čine da se „pravila igre krše u tolikoj meri da je nadmetanje nepošteno, pa opozicione partije u izborni duel ulaze ozbiljno hendikepirane i sa značajno manjim šansama za pobjedu od predstavnika vlasti” (Vučićević 2010, 6).

Kovačević (2019) kao jednu od najvažnijih karakteristika vladavine Srpske napredne stranke u Srbiji navodi teško uočljivu razliku između vođenja političke kampanje i redovnog rada političkih funkcionera. Kao glavni uzrok tih isprepletenih procesa navodi ulogu medija koji daju veliku podršku vođenju funkcionerskih kampanja (Kovačević 2019, 153–154). Funkcionerska kampanja se, dakle, odnosi na zloupotrebu javnih funkcija tokom izborne kampanje i zato nije jednaka pojmu državnog marketinga koji se odnosi i na period izvan same kampanje (Kovačević 2019, 154). Kako ističe Kovačević, pozivajući se na druge autore (Minić i Nenadić 2017, 5), u analizama koje vrši Transparentnost Srbija ovaj termin označava „aktivnosti javnih funkcionera u predizbornom periodu, koja se prikazuje kao njihov redovan rad, a suštinski su deo političke promocije” (Kovačević 2019, 164).

Iako je funkcionerska kampanja bila prisutna od parlamentarnih izbora 1990. godine, poslednjih godina se, umesto njenog pada ili zaustavljanja, uočavaju intenzivnije zloupotrebe javnih resursa (Minić i Nenadić 2017, 28). Za specifičnu situaciju koja se dogodila proglašenjem vanrednog stanja usred izborne kampanje Transparentnost Srbija je uvela nov pojam „korona funkcionerska kampanja” (Transparentnost 2020). Ipak, predmet njihove analize nije upotreba bezbednosnih govornih činova vladajućih političkih

elita u cilju dobijanja političkih poena u predizbornoj kampanji, što će biti glavni doprinos ovog rada.

ANALIZA

Govorni čin kojim je izvršena sekuritizacija nastao je 15. marta na konferenciji za medije na kojoj je predsednik Srbije proglasio vanredno stanje u zemlji. Vanredno stanje je uticalo na prekid kampanje i pomeranje izbornog datuma, koje ne bi bilo moguće u uslovima normalne politike. Postoje mišljenja da je upravo odlaganje izbora bio okidač uvođenja vanrednog stanja u Srbiji, a ne nekih drugih rešenja.⁶ Dodatno, kao glavni referentni objekat koji treba zaštititi izdvojena je starosna grupa, iako su oboleli od drugih bolesti bili u istom riziku. Tako Aleksandar Vučić izjavljuje: „Moramo da čuvamo sve ali su oni pre svega meta ovog žestokog napada... Zatvara se život, da bismo sačuvali život. Da bismo sačuvali naše roditelje, da bismo sačuvali naše stare” (Vučić 2020). Ova činjenica posebno izaziva sumnju o zloupotrebi, jer, prema istraživanju Biroa za društvena istraživanja (BIRODI) iz aprila 2019. godine, većinu birača SNS čine stariji od 65 godina (Danas 2019).

Proglašenjem vanrednog stanja Vučić je postao glavni sekuritizujući akter, koncentrišući svu vlast u svojim rukama. Skupština se sastala tek 28. aprila, a dan kasnije usvojila odluku o proglašenju vanrednog stanja, kao i sve donete mere u međuvremenu. Tako je izvršna vlast bila bez parlamentarne kontrole 44 dana. Za razliku od Narodne skupštine koja se pozivala na nemogućnost sazivanja sednica, sudovi su funkcionisali čak i mimo zakona primenjujući suđenja preko skajpa (Bojović 2020, 6). Iako Ustav Srbije, u uslovima vanrednog stanja, dozvoljava odstupanje od ljudskih prava u obimu u kome je to neophodno (Ustav Republike Srbije, čl. 202), dovodi se u pitanje srazmernost preduzetih mera sa datom pretnjom, a time i etičnost ovakve sekuritizacije.

Ovako izvršena sekuritizacija odgovara Vuorijevom tipu sekuritizacije kojom se održava disciplina i „kontrolišu politički poredak i društvo”. Osnovni cilj ovakve sekuritizacije jeste naterati publiku na činjenje direktiva sekuritizujućeg aktera ili, s druge strane, zabrana činjenja nekih do tada uobičajenih radnji kako bi se odvrtila pretnja (Vuori 2008, 88). Kako je ovo autoritarniji oblik od ostalih, akter treba da ima određen legitimitet da bi dobio podršku za izdavanje radikalnih direktiva. Osim toga, sekuritizujući akter, pored autoriteta, treba da ima i adekvatan razlog za preduzimanje određenih mera (Vuori 2008, 89). Razlog je bio i više nego ubedljiv, po rečima predsednika „najveća opasnost za Srbiju i Evropu nakon Drugog svetskog rata”. Krajnji ishod ovakvih narativa bio je stvaranje atmosfere

6 Više o ovome u izveštaju Transparentnosti 19. marta 2020 (Transparentnost Srbija 2020).

straha i skrivanje stvarnih političkih interesa. Predsednik se osvrnuo i na druge tradicionalne i netradicionalne bezbednosne izazove i pretnje sa kojima se Srbija suočavala u bliskoj prošlosti, uporedivši ih sa pandemijskim izazovom. Na ovaj način je napravljena gradacija, a pandemija predstavljena kao najveći bezbednosni izazov do sada, koji je teži čak i od ratnog stanja u zemlji.

Novе vanredne okolnosti obeležili su između ostalog: policijski čas u trajanju od 84 sata, potpuna zabrana kretanja za lica starija od 65 godina (70 u seoskim sredinama), ograničeno kretanje za sva ostala lica tokom noći (najpre od 20.00 časova do 05.00 časova ujutru, a potom od 17.00 do 05.00 časova ujutru)... (Beogradski centar za ljudska prava 2020, 66). Beogradski centar za ljudska prava je sve ove mere označio neustavnim, jer ih je donelo Ministarstvo unutrašnjih poslova koje, po Ustavu Srbije, nema ovlašćenja za propisivanje vanrednih mera koje ograničavaju ljudska prava (2020, 65).

Razlog uvođenja ovih specijalnih mera bio je izazov koji je nevojnog karaktera, ipak preduzete mere su uključivale vojne snage koje su obezbeđivale društveni poredak.⁷ Time se dovodi u pitanje potreba, odnosno opravdanost nošenja automatskog naoružanja u zaštiti zdravstvene bezbednosti. Ovako predimenzionirana uloga vojnih snaga je još jedan od elemenata erozije demokratije. Nju možemo objasniti rezultatima istraživanja CESID-a (Cesid 2017, 34) koja su pokazala da vojska i policija godinama unazad predstavljaju institucije koje zavređuju najveći stepen poverenja građana Srbije (57%). Time je izvođenje vojske na ulice predstavljalo efikasan sekuritizujući potez.

Predstavljanje zdravlja kao bezbednosnog pitanja učinjeno je sekuritizujućim diskursom posebnim naglaskom na metafore rata: opaki protivnik, ofanziva, odbrana, bitka, junaci, pobeđe.⁸ Osnovni cilj ovakvih metafora bio je da se apstraktan pojam – pandemija, predstavi ciljnoj publici iskustvenim vezivanjem za rat devedesetih. Na ovaj način akter je uspeo „da prilagodi svoj jezik iskustvu publike” (Balzacq 2005, 184) u nastojanju da legitimise političku akciju za eliminisanje naznačene pretnje. Osnovni razlog ovakvog povezivanja je što „nijednu metaforu nije moguće shvatiti ili čak adekvatno reprezentovati nezavisno od njene iskustvene baze” (Lakoff, Johnson 1980 prema Silaški i dr. 2009, 55). Sekuritizaciju u Srbiji umnogome je olakšala dramatična situacija u Italiji, koja je poslužila

7 Detaljnije o ulozi vojske u pandemiji u tekstu Ejđusa (BCBP 2020).

8 Metafora rata u političkom diskursu Srbije nije novine i ona se uočava u nekoliko slučajeva. U situacijama u kojima je posredi borba protiv nekog društvenog zla sa negativnom konotacijom poput „rata protiv organizovanog kriminala”, neki koristan društveni cilj poput „borbe za slobodu” ili u konceptualizaciji „borbe između političkih partija” koje se bore za vlast (Silaški i drugi 2009, 40–41).

kao primer za zastrašivanje stanovništva. Time je legitimizovana upotreba neophodnih drastičnih mera, koje su predstavljene kao neminovne i bez alternative.

Atlagić podseća da taktika izazivanja „propagandnih efekata na kraći vremenski rok” nije novina, te se na ovu izbornu taktiku računalo i tokom kampanja za parlamentarne izbore 2012. i 2014. godine isticanjem pitanja o borbi protiv korupcije i organizovanog kriminala (Atlagić 2014, 30–31). Osnovni metod ovakve kampanje je predstavljanje sveprisutnog pitanja koje iziskuje konkretno i brzo rešavanje ali samo parcijalnim rešavanjem problema. Krajnji cilj jeste stvaranje „uverenja u spremnost i sposobnost lidera da reši problem” iako se to ne čini zaista (Atlagić 2014, 31). Ovakvim potezima lider stvara privid rešavanja jednog problema, što mu direktno omogućava povećanje rejtinga.

Završne reči predsednika sa ove konferencije su se najpre našle na bilbordu „Predaja nije, nikad nije bila i nikada neće biti opcija za Srbiju!⁹ Borićemo se i pobedićemo” (Vučić 2020). Kasnije se ovaj slogan naglašavao u intervjuima, gostovanjima i objavama na predsednikovim zvaničnim nalogima. Time je i započeta nezvanična kampanja protiv nevidljivog protivnika. U nastavku ću predstaviti analizu podeljenu u dva okvira, na osnovu dominantnih frejmova u posmatranom periodu. Tako prvi deo analize posmatra formirani okvir „rata protiv nevidljivog neprijatelja”, dok drugi deo analize podrazumeva formirani okvir pobeđe, odnosno „krize koju smo prošli”.

PRVI DEO KAMPANJE (15. MART – 6. MAJ)

Prvi deo kampanje predstavljen je kroz interpretacijski okvir „rata protiv nevidljivog protivnika”. Militarizovani okvir je stvoren učestalim ponavljanjem i asocijacijom na ratno iskustvo koje Entman (Entman 1993, 53) smatra jako važnim u procesu izgradnje okvira. Tome je doprinelo poređenje lekara i vojnika, kao i ratnih i pandemijskih okolnosti. Ovaj početni period obeležila su učestala obraćanja Vučića na konferencijama za novinare i nekoliko direktnih obraćanja naciji na kojima je saopštavao nove mere i objavljivao podatke o epidemiološkoj situaciji, što inače ne spada u nadležnost predsednika. Ovo je jedan od razloga koji Vuori navodi kao teškoću uočavanja sekuritizacije u nedemokratskim društvima, jer je teško odvojiti normalne političke aktivnosti od onih koje su obično van pravila igre u demokratskim zemljama (Vuori 2008, 26).

Polarizovani ratni narativ omogućio je podelu „mi–oni”. Protivnici režima nisu diskreditovani samo u zvaničnom predizbornom periodu,

9 Ovu krilaticu je predsednik koristio u više navrata uglavnom prilikom naglašavanja borbe za Kosovo, ipak najveći odjek imala je tokom zdravstvene krize (Istinomer 2020).

već i tokom vanrednog stanja. Time su ovi akteri targetirani kao neetički subjekti, jer im u političkoj borbi nije sveta ni borba za živote. Narativ kojim se označava opozicija je izrazito negativan, te je nemilosrdno optužena za „ubijanje 137 ljudi” tokom pandemije svinjskog gripa 2009. godine (Marković 2020b: 18 prema Mladenov-Jovanović 2020, 100). „Osnovni cilj negativne kampanje je diskreditovanje izbornih rivala i njihovih rezultata, neretko i fabrikovanjem poluistina i proizvođenjem tračeva 'prljavom kampanjom'” (Stojiljković 2014, 516). Naspram njih, predsednik u svojim govorima predstavlja svoju stranku kao branitelja naroda u ovom pandemijskom ratu. Komparacija sa ratnim stanjem poslužila je 19. marta kao objašnjenje građanima da je, za razliku od stvarnog rata, položaj tokom pandemije daleko ugodniji: sedenje kraj TV-a. Vučić pravi još jednu paralelu uočavajući i određene razlike: „Imate pravo u ratu da izađete na mesto na koje znate da će da padne bomba... Nemate pravo sada da izađete, time ugrožavate i druge ljude a ne samo sebe. Zato to pravo nemate” (Vučić 2020).

Do promene strategije u borbi protiv virusa došlo je 23. marta, kada je predsednik saopštio da država odlučno kreće u „ofanzivu” i sprema ozbiljne pakete ekonomske pomoći svojim građanima. Kao što tvrdi Entman, neizostavni deo frejminga je nuđenje određenog rešenja (Entman 1993, 52). Uz to, poseban naglasak je stavljen na najstarije građane zemlje, kojima se poručivalo da se njihove penzije neće smanjivati, čime je stvaran osećaj sigurnosti. Naglašavanjem starije populacije (glavnog glasačkog tela Srpske napredne stranke) kao mete napada zanemarene su ostale podjednako rizične grupe ljudi koji boluju od svojih primarnih bolesti. Atlagić smatra da „periodi dubokih kriza, atmosfere straha, nesigurnosti i neizvesnosti prizivaju jake 'vođe', 'reformatore', 'spasitelje’” (Atlagić 2014, 35). Posebno u Srbiji, zemlji koja ima bogato istorijsko iskustvo sa kultovima ličnosti i kulturom u kojoj politika „čvrste ruke” zavređuje visok stepen poverenja građana.¹⁰

Čak i na konstruktivne predloge opozicionih predstavnika da se starijima dozvoli izlazak iz kuće, makar u vreme policijskih časova, predsednik je reagovao burno, dodatnim zastrašivanjem građana. Ovde je iskoristio hiperbolu kako bi predstavio „ozbiljnost” situacije nabrajajući beogradska groblja i navodeći da će ona biti mala ukoliko se takvi predlozi slušaju.¹¹ Takvim pristupom predsednik je imao „win-win” situaciju. Ne samo što je sebe predstavio kao nekog ko jedini ima pravo rešenje, već je direktno optužio predstavnike opozicije da ugrožavaju opstanak referentnog objekta.

10 Prema istraživanju Cesida i Ipsos Stratedžik marketinga, više od polovine ispitanih građana (55%) smatra da je Srbiji potreban jak vođa, dok su tradicionalizam i konzervativizam najcenjenije vrednosti za 71% ispitanika (Cesid 2018).

11 Podsećanja radi, Srbija je u tom trenutku, 25. marta, imala 81 pozitivnog kovid pacijenta na dnevnom nivou (Ministarstvo zdravlja 2020).

Usledilo je obilaženje volontera koji pakuju pakete pomoći, koje je praćeno konferencijom za medije, te nalikuje predizbornoj kampanji (Beogradski centar za ljudska prava 2020, 59). Na istom obraćanju predsednik je potvrdio ne samo da je svestan da njegove reći izazivaju reakcije javnosti, već i da je to njegova namera: „Veoma sam srećan što se pojavio strah kod ljudi... Lekari mi kažu 'Što se više ljudi plaši više će da sede u kući'”. (Vučić 2020). Ali i izjave poput „Moramo da napravimo nešto da izgleda gore od Sajma” (Vučić 2020). Na kraju je načinjeno direktno povezivanje izbora sa pandemijom „Molim vas, ljudi, ostanite kod svojih kuća i slušajte svoju državu. Nema problema, posle toga glasajte za one koji su vam nudili lepši život i sa kojima bi vam možda bilo lakše” (Vučić 2020).

Naredni period obeležen je ukidanjem medijskih sloboda i pokušajima cenzure pod izgovorom tačnog informisanja građana tokom vanrednog stanja. Najpre je Vlada 28. marta usvojila Zaključak kojim se zabranjuje objavljivanje informacija koje nisu zvanične (Beogradski centar za ljudska prava 2020, 37–38). Sve ovo omogućilo je zloupotrebu i neobjektivno izveštavanje javnog mnjenja. Vrhunac se dogodio 2. aprila, kada je uhapšena novinarka Nova.rs Ana Lalić zbog uznemiravanja javnosti i nanošenja štete Kliničkom centru Vojvodine zbog informisanja o nedostacima opreme (Beogradski centar za ljudska prava 2020, 39). Kako je ovaj slučaj izazvao veliku pažnju javnosti, dan nakon hapšenja premijerka je povukla Zaključak, kako je izjavila, „na izričitu, direktnu molbu predsednika” (Nova.rs prema Pajvančić i drugi 2020, 44). Time je još jednom potvrđeno da je sva vlast koncentrisana u rukama predsednika, u ovom slučaju glavnog sekuritizujućeg aktera.

Zbog učestalih prigovora da konferencije treba prepustiti struci, a ne političarima, predsednik je umesto direktnih obraćanja preusmerio svoju kampanju na specijalne emisije posvećene Kovid-19 (bez novinara) koje su omogućile još veću manipulaciju (Transparentnost Srbija, 2020). Prvi takav intervju emitovan je 29. marta 2020. godine, u specijalnoj emisiji „Prva tema” na TV Prva kada Vučić prvi put najavljuje mogućnost dvadesetčetvoročasovnog policijskog časa i jednokratne ekonomske pomoći svim punoletnim licima. Korišćenje praktičnih ekonomskih poteza sa namenom da izazovu podršku birača su česta praksa nosilaca vlasti u Srbiji u predizbornim periodima (Stojiljković 2014, 516). Osim toga, Fiskalni savet, Vladino savetodavno telo je jednokratnu pomoć označio kao „lošu meru socijalne politike koja ne omogućava ni trajno ni značajno smanjenje nejednakosti i siromaštva” (Crta 2020, 5). Ovo dovodi u sumnju korišćenje novčanih sredstava kao zloupotrebe u cilju dobijanja veće izborne podrške. Na kraju predsednik koristi trenutnu situaciju, te se poziva na predstojeće izbore kao priliku na kojoj će narod moći da ga smeni ukoliko donete mere nisu dobre: „Ovo uradite zbog vaših života a onda donesite odluku kakvu

god želite. Recite loše se ponašao... On je kršio Ustav. Sve to kažite. Kažite olovkom i papirom, ali tad vam život neće biti ugrožen” (Vučić 2020).

Tipičan primer funkcionerske kampanje usledio je tokom posete Novom Pazaru i Nišu na kojima je predsednik uručivao zdravstvenu opremu (Transparentnost Srbija 2020). Odlaskom u ova žarišta korona virusa još jednom poslata slika hrabrog i požrtvovanog lidera. Tog 10. aprila je još jednom je iskoristio priliku za obračun sa političkim protivnicima u kontekstu pandemije optužujući ih da nisu napravili nijednu bolnicu u Srbiji, dodajući „Oni ništa drugo ne rade sem izliva mržnje. Hajde uradite nešto, bar da bude i kampanja” (Vučić 2020). Istog dana je vlast objavila da će se konferencije za medije kriznog štaba održavati bez prisustva medija, a da će se pitanja ubuduće slati mejlom (Beogradski centar za ljudska prava 2020, 39). Ova odluka je, bez sumnje, predstavljala još jedan vid gušenja medijskih sloboda.

Gotovo mesec dana od uvođenja vanrednog stanja, 14. aprila, predsednik je bio specijalni gost nacionalnog dnevnika RTS, čime je ovo bila i jedina tema informativnog programa. Najpre je isticana iskrenost u komunikaciji sa građanima kako bi se sačuvalo dobijeno poverenje: „Nismo kao neki koji prijavljuju da imaju više stradalih od ujeda ajkule nego od korone” (Vučić 2020). U ovom govoru predsednik podseća građane da je „neprijatelj virus, a ne onaj koji pokušava da se bori protiv virusa, da pomogne narodu” (Vučić 2020). Preminulog lekara dr Miodraga Lazića naziva „junakom ovog vremena”, jer je sa srpskim narodom bio na ratnim frontovima, a stradao na lekarskoj dužnosti, u ovom „pandemijskom ratu”. Još jednom je predsednik naglasio da mere koje sprovodi nisu političke: „Ništa vam nisam rekao ni politički, niti me zanima to. Jedino što me zanima to je kako možemo da pomognemo našim ljudima”. Ipak, završni govorni čin predsednika podseća na izborni govor „Predaja nije opcija... I pobedićemo ovo brže nego što mnogi misle. Za to nam je potrebna disciplina. Živela Srbija” (Vučić 2020). Paralela sa ratnim stanjem korišćena je i 18. aprila poređenjem vojnika i lekara, u emisiji „Vreme korone” na tv Pink: „Kao kad imate rat, najveći broj vojnika i policajaca će da pogine... Naravno da će lekari da preuzmu prvi udar” (Vučić 2020). Kao potvrdu da sprovodi dobru politiku u borbi protiv pandemije predsednik je navodio podršku koju dobija od predstavnika struke. U istoj emisiji je objasnio kako saraduje sa lekarskim timom: „Vi kažite šta treba da uradimo i mi ćemo to efikasno da sprovedemo u delo. I hvala im što priznaju da država efikasno radi... Mi smo gotovo sve bolnice renovirali, sve smo bolnice uredili” (Vučić 2020).

Vremenom je počela da se dovodi u pitanje uspešnost sekuritizacije. Prećutna saglasnost naroda zamenjena je akcijom „Digni glas: bukom protiv diktature”, kojom su građani nakon aplauza medicinskim radnicima, iskazivali bunt lupanjem o šerpe i zviždanjem zbog uvedenog policijskog časa (Danas 2020). Tako je stanovništvo tokom policijskih časova,

uz poštovanje svih propisanih mera, uspelo da iskaže protest i nezadovoljstvo. Ipak, kako su nezadovoljstvo iskazivali u stanovima, poštujući propisane mere, legitimitet je samo poljuljan, ali je on i dalje postojao. Sprovedene telefonske ankete, u periodu od 16. do 25. aprila, pokazale su da 58.8% anketiranih podržava mere policijskih časova i karantina (NSPM 2020).

Poslednje gostovanje u ovom periodu bilo je u „Oko specijalu” 29. aprila u kome je predsednik naglasio da će se nakon vanrednog stanja baviti isključivo predsedničkim poslom i da uopšte neće učestvovati u kampanji stranke koju vodi. Ipak, ova izjava se pokazala neistinitom. Ne samo što je bio glavna ličnost u većini predizbornih spotova, već je učestvovao i u onlajn mitinzima i specijalnim emisijama, iako on lično nije bio kandidat na izborima. Prema podacima agencije Nielsen Audience Measurement, većina ovih obraćanja se nalazi na listi najgledanijih emisija u prethodnoj godini (Danas 2020). Tako je glavni sekuritizujući akter ujedno i komunikator koji je formirao dominantne medijske okvire. Kako političku elitu ne možemo posmatrati odvojeno od medija, ovi frejmovi su bili dominantni i u svim medijima sa nacionalnom frekvencijom. Cesid (Cesid 2020) je ovaj period vanrednog stanja označio „kampanjom pre kampanje” zbog zloupotrebe javne funkcije zarad političke promocije.

S druge strane, prema podacima Ipsos Stratedžik marketinga (Ipsos SM) iz aprila meseca, 92% ispitanih građana imalo je poverenja u preduzete mere, dok je ekonomske mere podržavalo 88% građana (Danas 2020). Istraživanja su pokazala da je ovakva komunikacija sa građanima ipak bila efikasna. Samim tim, prekidanje vanrednog stanja i održavanje izbora u tom periodu je bilo očekivano, imajući u vidu da, kako Stojiljković (2014) tvrdi, predstavnici pozicije uvek biraju najpovoljniji trenutak za raspisivanje izbora (516).

DRUGI DEO KAMPANJE (6. MAJ – 21. JUN)

Dominantan okvir kojim je predstavljena pandemija u ovom periodu bio je radikalno drugačiji od formiranog okvira tokom vanrednog stanja. Za razliku od „rata protiv nevidljivog neprijatelja”, okvir kojim je predstavljen Kovid-19 u predizbornom periodu transformisan je u „krizu koju smo prošli”. Ovako nagla promena okvira dovela je do relativizacije pretnje i desekuritizacije Kovid-19, koji više nije predstavljan kao opasnost po život, već naša nova realnost. Narativ pobede primetan je već po ukidanju vanrednog stanja i predsednikovom prvom intervjuu 7. maja na Hepi TV, „Mi smo uspeli da sačuvamo živote starih i zbog toga nikad nismo slavili” (Vučić 2020). Iako nije napravljena proslava ovog uspeha, korišćen je svaki trenutak da se upravljanje krizom predstavi kao uspeh vladajuće stranke.

Jedna od specifičnosti ove predizborne kampanje jesu dva onlajn skupa liste „Aleksandar Vučić – Za našu decu”, kojim je kampanja koja je prekinuta u martu zvanično nastavljena. Prvi digitalni predizborni skup u istoriji Srbije sa nekoliko stotina građana održan je 15. maja. Simbolično, prvi skup je započet osvrtom na pandemijsko iskustvo, dok je drugi skup završen zahvaljivanjem lekarima na velikoj požrtvovanosti i spašenim životima. Da je pandemija uticala na predizbornu agendu bilo je jasno već predsednikovom najavom da će ova kampanja biti usmerena na zdravstvo, obrazovanje i investicije prvenstveno ka zdravstvu. Na kraju drugog skupa predsednik najavljuje kao jednu od ključnih mera beneficije i stambene povoljnosti koje će medicinski radnici imati u budućnosti kao zasluge za podnetu žrtvu (Vučić 2020).

Kulminacija ovog perioda se dogodila krajem maja, kada su penzionerima stigla pisma u kojima su sve zasluge za uspešne mere pripisane vladajućoj stranci (Cesid 2020). Ovaj postupak je izazvao oštru reakciju javnosti, iako ovo nije prvi put da se predsednik obrati najstarijim građanima ovim putem. Na početku pisma izražava se zahvalnost penzionerima na žrtvi koju su podneli „da bismo se izborili sa koronom”. Kao dokaz pobeđe i postignutih rezultata, u pismu se navodi da Srbija ima „jednu od najnižih stopa smrtnosti od korone u Evropi”.¹² Nakon toga ponovo slede elementi pozitivne kampanje u kojima su predstavljeni dosadašnji rezultati Srpske napredne stranke i novčani dodaci tokom pandemije od 100 evra i 4.000 dinara. I samo pismo poslužilo je za vođenje prljave kampanje protiv opozicije naglašavanjem da je decenijski rad svih starijih umalo bačen u vodu „zbog neodgovornog ponašanja onih koji su upravljali našom zemljom”. Na kraju, pismo potpisuje Aleksandar Vučić u svojstvu predsednika Srpske napredne stranke.

Na završnom obraćanju, 19. juna, predsednik je, uz zvuke trube i više-minutni aplauz i ovacije nekoliko stotina mladih ljudi, pobedonosno dočekan u prepunom studiju TV Pink. Uslovi u kojima je održan ovaj skup (zatvoreni prostor, veliki broj ljudi koji ne sede na distanci i mahom imaju skinute maske) odaju utisak krajnje bezbednih uslova za održavanje izbora. Završne minute predsednik je iskoristio da izrazi još jednom zahvalnost penzionerima jer su uspeali da istraju u epidemiološkim merama. Neizostavan je osvrt i na opoziciju, te koristi situaciju da podseti građane da su neodgovorne vlasti dovele do ambisa našu ekonomiju.

12 Ove podatke je demantovao Istinomer na osnovu podataka američkog univerziteta Džon Hopkins (Istinomer 2020).

ZLOUPOTREBA PANDEMIJE U PREDIZBORNIM SPOTOVIMA

Militarizovani diskursi i polarizovani narativi posebno su приметni u predizbornim spotovima SNS. Obični radnici, medicinske sestre i lekari, koji nose zaštitne maske pojavljuju se u 9 od 27 analiziranih predizbornih spotova vladajuće stranke iz maja i juna meseca¹³ noseći poruku da je vlastima veoma važna borba sa novom pandemijom. Osnovna promena u odnosu na martovsku predizbornu kampanju je promena agende u vezi sa temom borbe protiv korona virusa i njenog uticaja na ekonomiju naše zemlje.

Tipični spotovi koji direktno predstavljaju suočavanje sa virusom kao značajno bezbednosno pitanje i pobedu vladajuće partije su „Hajde da izađemo iz kuće” i „Za budućnost naše dece”. U njima se stanovništvo poziva na napuštanje kućne izolacije i glasanje za ljude koji će nam omogućiti, između ostalog, da „udahnemo svež vazduh”. Ovaj narativ je potpuno suprotan narativu iz vanrednog stanja kada se starije stanovništvo upozoravalo na kobnost njihovog izlaska. Tako je ova borba upoređena sa velikim istorijskim bitkama kao primerima tradicionalnih bezbednosnih pretnji korišćenjem arhivskih snimaka konjice iz Drugog svetskog rata. Dodatno, navedena je ekonomska katastrofa kao primer „ambisa” koji je Srbija za vreme vladavine SNS uspela da prebrodi. Primetne metafore u spotu su nevidljivi neprijatelj, pobeda i borba, „I pobeđujemo i pobićemo tog neprijatelja samo zato što je svako od nas borac”.

Poruke svih spotova su gotovo identične, pobedničke i liderske. U spotu pod nazivom „Da zajedno gradimo i napredujemo – za našu Srbiju”, korišćenjem retorike „Srbija pripada ljudima koji su se za nju borili”, prikazani su lekari u specijalnoj opremi koji pregledaju pacijenta, kao i naoružani pripadnik vojske Srbije koji nosi zaštitnu masku protiv virusa. Dok se u predizbornom spotu „Gradimo budućnost Srbije” kao pozitivan način predstavljanja stranke ponovo navodi da je „broj žrtava u Srbiji među najnižim u svetu”.

S druge strane, korona virus je, pored promocije vladajuće partije, upotrebljen i kao sredstvo diskreditovanja opozicionih lidera. U istom spotu su kao vođe opozicije predstavljeni Dragan Đilas, Boško Obradović, Vuk Jeremić i Zoran Lutovac, iako su ove ličnosti bojkotovale prošlogodišnje izbore. U pomenutom spotu opozicija je predstavljena kao faktor koji sabotira rad zdravstvenih radnika: „Vođe opozicije se samo žale i tako omalovažavaju rad i velika postignuća naših doktora i medicinskih

13 Reč je o predizbornim spotovima „Hajde da izađemo iz kuće”, „Nemojte ostati u prošlosti, glasajmo za budućnost”, „Imaćete posao to vam garantujem”, „Da zajedno gradimo i napredujemo”, „Budite uz svoju i svu decu Srbije”, „Za budućnost naše dece”, „Otkaza neće biti, plate se smanjivati neće”, „Nastavićemo da ulažemo u zdravstvo” i „Gradimo budućnost Srbije”.

sestara... Oni samo ometaju borbu protiv korona virusa, a mi se borimo svakog dana". Gotovo identična retorika primetna je u spotu „Budite uz svoju decu i svu decu Srbije” gde se stanovnici Republike Srbije predstavljaju kao ljudi „koji mogu da prežive i bombe i pandemiju i da ne odustaju”. S druge strane, kritičari ovakvog napornog rada države navode se kao ličnosti koje ne zavređuju poverenje građana.

Kulminacija ovih narativa i najveći stepen zloupotrebe pandemije u predizborne svrhe primetan je u spotu „Nastavićemo da ulažemo u zdravstvo” u kome prof. dr Teodora Beljić Živković u zdravstvenoj opremi otvoreno upućuje podršku vladajućoj stranci. Ona čak navodi predsednikovu iskrenu zabrinutost za ljudsku bezbednost: „To što smo postigli fantastične rezultate, bolje nego u Evropi, mene ubeđuje i da predsednik zaista misli o našem zdravlju i zato nemam dilemu”. Agencija za borbu protiv korupcije je po prijavi CRTE označila ovaj spot suprotnim Zakonu o finansiranju političkih aktivnosti, kojim se zabranjuje korišćenje javnih resursa u funkciji promocije političke stranke (NovaS 2020).

USPEŠNOST I ETIČNOST SEKURITIZACIJE

U takvom kontekstu održani su izbori 21. juna. Iako je izlaznost bila manja nego na prethodnim izborima, ove izbore obeležila je najubedljivija pobeda jedne političke partije od uvođenja višestranačja u Srbiji (Insajder 2020). Uprkos rekordnoj podršci na izborima, predsednikova politika sprečavanja pandemije je imala sve manju podršku naroda, iskazanu protestima i demonstracijama. Najpre su studenti organizovali proteste 2. jula povodom najave njihovog iseljavanja iz domova zbog širenja korona virusa. Nekoliko dana kasnije usledio je revolt građana koji je rezultirao upadom u parlament Srbije. Povod za masovne proteste bila je najava predsednika 7. jula za uvođenje policijskog časa zbog pogoršane epidemiološke situacije u zemlji (Slobodna Evropa 2020).

Svi ovi potezi izazvali su revolt građana zbog ponovne mogućnosti zatvaranja, sumnje u verodostojnost podataka o zaraženim i umrlim pacijentima od korone, kao i zloupotrebu pandemije u predizborne svrhe. Istraživači Birna (Balkan Investigative Reporting Network) su, upoređivanjem podataka zvaničnog državnog informacionog sistema Kovid-19 i zvaničnih saopštenja javnosti, uočili disproporciju u objavljenom broju umrlih lica (Insajder 2020). Time je dovedena sumnja u zvanične podatke o obolelim i umrlim pacijentima.

Politizovanost pandemije bila je očigledna kada je dr Kisić Tepavčević večiti derbi pred 15.000 gledalaca označila kao niskorizičan, dok je demonstracije građana označila visokorizičnim događajem (Kešetović 2020, 159). Rezultat ovih protesta bio je sukob demonstranata i policije, prekomerna upotreba sile, ali i gubljenje legitimiteta za uvođenje novog policijskog

časa. Kao posledicu toga, krizni štab je 9. jula doneo mere zabrane okupljanja više od 10 ljudi na zatvorenom i otvorenom prostoru (Danas 2020). Ovakve mere bile su dosta blaže od najavljenog zatvaranja i ograničenog kretanja. Time se jasno postavlja pitanje da li je vanredno stanje zaista bilo nužnost ili samo prilika za sekuritizaciju pandemije zarad ubiranja političke koristi?

Kritičari ovakvog gledišta bi mogli da tvrde da je virus oslabio u junu, što pokazuje procenat pozitivnih pacijenata na ukupan broj testiranih građana i da je ovo tumačenje zloupotrebe netačno. Međutim, to ne opravdava činjenicu da je samo uvođenje vanrednog stanja moglo da odloži izbore. Takođe, ova pretnja je predstavljena kao egzistencijalna samo u martu mesecu. Starijim građanima je ovaj virus bio objektivna opasnost ne samo na početku pandemije, već i tokom junskih izbora, ali i na vrhuncu pandemije u novembru. Uprkos tom riziku, tada su „imali pravo“ da izađu napolje. Osim toga, ekonomska pomoć je konstantno pružana starijem stanovništvu, koje ima primanja, odnosno penzije, iako su tokom pandemije mnogi stanovnici ostali bez posla.

Na taj način ovogodišnje parlamentarne izbore je obeležila naizmenična upotreba sekuritizacije i desekuritizacije pandemije tokom predizborne kampanje. Tako je zdravstveno pitanje izmeštano u polje bezbednosti, ali je poslužilo i kao instrument manipulacije u predizbornoj kampanji, koja je omogućila da se vladajuća elita proglasi zaslužnom za pobedu nad nevidljivim protivnikom jer unutrašnjeg protivnika na izborima nije bilo. Samim tim, preduzete mere nisu pratile razvoj zaraze, već dinamiku političkog procesa (predizborne, izborne i postizborne aktivnosti), čime su uticale na povećanje rejtinga vladajuće stranke (Kešetović 2020, 155).

Primenom elemenata uspešnosti sekuritizacije, koje je načinio Vejver, smatram da je reč o uspešnoj sekuritizaciji, o čemu svedoči trajanje vanrednog stanja pedeset dva dana, uz poštovanje višednevnih policijskih časova i svih propisanih epidemioloških mera. Kako se ovaj rad bavio posmatranjem sekuritizacije u funkciji predizborne kampanje, ona je poslužila svom inicijalnom cilju, stvaranju slike pobeđe protiv nevidljivog protivnika i dobrom izbornom rezultatu. Vremenom je poljuljana podrška naroda akcijom „Bukom protiv diktature“, ali su mere ipak poštovane. Dakle, ova sekuritizacija ispunjava sve kriterijume uspešnosti: gramatiku bezbednosti, socijalni kapital sekuritizujućeg aktera, istorijski kontekst i publiku koja novonastale mere prihvata.

Osim opisanih zloupotreba (zaobilaženje parlamenta i dominacija izvršne vlasti, „skajp suđenja“, gušenje medijskih sloboda, kršenje ljudskih prava), kriterijumi koje treba uzeti u obzir jesu kriterijumi etičnosti sekuritizacije koje je postavila Rita Flojd. Iako je virus apstraktan pojam, nesumnjivo je reč o objektivnoj bezbednosnoj pretnji koja postoji bez naše

subjektivne svesti o njenom postojanju. Ono što se dovodi u pitanje jeste legitimnost referentnog objekta koji treba zaštititi, kao i provera da li je bezbednosni odgovor (način na koji se štiti) ekvivalentan nastaloj pretnji. Pre svega, referentni objekat je dvostruk, jer je predsednik vanrednim stanjem proglasio ugroženom ne samo ljudsku (najviše strah za život najstarijih građana), već i nacionalnu bezbednost zbog mogućeg kolapsa zdravstvenog sistema.

Konstantnim naglašavanjem da su meta napada stari, iako podjednaku ugroženost imaju ljudi oboleli od primarnih bolesti, ukazuje da su poruke bile usmerene samo ka ciljnoj grupi glasača SNS. Uzimajući u obzir činjenicu da je osnovna vrednost koja se štitila fizički život, proglašenje pretnjom po nacionalnu bezbednost možemo smatrati preuveličavanjem, posebno imajući u vidu procenat smrtnosti od virusa. To dovodi do preispitivanja da li je zaista postojala nužnost uvođenja vanrednog stanja ili je ova mera upotrebljena isključivo zbog pomeranja izbornog datuma? Dodatna kontradiktornost jeste predsednikovo nepridržavanje merama, čime se njegovi govorni činovi ne podudaraju sa praksom.

Bezbednosni odgovor na pretnju, sa preduzetim merama zabrane kretanja i uvedenim policijskim časovima, čini se nesrazmernim. Opisani postupci nakon održanih izbora dokazuju nedoslednost u ponašanju sekuritizujućeg aktera čiji su postupci pratili izbornu dinamiku. S druge strane, dosadašnje iskustvo sa pandemijom i znatno blaže mere dovode u pitanje opravdanost martovskih mera, ali i iskrenu nameru sekuritizujućeg aktera. Time se, prema kriterijumima Rite Flojd, sekuritizacija pandemije tokom predizborne kampanje zaista pokazuje neetičnom. Uz to, netransparentan način proglašenja vanrednog stanje i izostanak objašnjenja za zanemarenu ulogu predstavničkog tela dodatno pokazuju da je reč o zloupotrebi.

ZAKLJUČAK

Polazeći od teorije sekuritizacije uz dodatak teorije uokviravanja, ovaj rad je nastojao da ispita uticaj koji su sekuritizujući diskursi, narativi o militarizaciji pandemije i formirani okviri u medijima imali na predizbornu kampanju u Srbiji. Kompleksnost ovih ciljeva iziskivala je proširivanje klasične teorije sekuritizacije korišćenjem literature o etičnosti sekuritizacije, sekuritizaciji u nedemokratskim društvima i literaturu koja uključuje u analizu publiku i kontekst u kome se odvija sekuritizacija. Krajnji cilj ovog rada bio je da pokaže da je sekuritizacija pandemije bila u funkciji promocije lidera i vladajuće političke partije u Srbiji, a ne stvarne brige za bezbednost građana.

Osim što je vladajuća stranka koristila monopol u medijima tokom vanrednog stanja za vođenje funkcionerske kampanje, zdravlje je postalo jedan od prioriteta izmenjenog političkog programa. Istovremeno, pred-

stavnici opozicije su predstavljani u negativnom kontekstu, uglavnom „prljavom kampanjom”. Rezultat toga viđen je na junskim izborima na kojima je Srpska napredna stranka zabeležila najveći broj dobijenih glasova od dolaska na vlast 2012. godine. Time je povećan rejting potvrdio da lideri u nedemokratskim društvima često koriste krizne situacije kako bi povećali svoj uticaj i popularnost.

Sekuritizacija pandemije i uvođenje vanrednog stanja bio je jedini način da se zakonski pomere izbori. Iz tog razloga glavni argument je da je sekuritizacija načinjena kako bi se postigao kratkoročni efekat u borbi sa pandemijom i proglasila pobjeda nad nevidljivim protivnikom. S obzirom na to da je, u tom slučaju, motiv sekuritizacije ispunjen, ona je bila efikasna. Osim toga, analizom je pokazano da je referentni objekat nelegitiman i da preduzete mere nisu srazmerne nastaloj pretnji. Svi ovi zaključci pokazuju da, pored delotvornosti koncepta sekuritizacije u mobilizaciji resursa u kratkom vremenskom roku, ona može vrlo lako da se zloupotrebi za ubiranje političke koristi. Na kraju, kako smo tokom pandemije imali izbore u različitim političkim sistemima, ovo može biti dobar podstrek za neka buduća komparativna istraživanja i radove na temu: na koji način su razne vlade koristile sekuritizaciju i uokviravanje pandemije u predizbornim kampanjama?

LITERATURA

- Ajzenhamer, Vladimir and Vanja Rokvić. „Kada publika postane sekuritizujući akter: Promena bezbednosne paradigme u vreme pandemije COVID-19”. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja* 59, 219 (2021): 55–87.
- Atlagić, Siniša. 2014. „Kampanja pred vanredne parlamentarne izbore u Srbiji 2014: Teme u funkciji promocije lidera”. *Politički život*, 11: 29–35.
- Balzacq, Thierry. 2005. “The three faces of securitization: Political agency, audience and context”. *European journal of international relations*, 11, no. 2: 171–201.
- Buzan, Barry, Ole Wæver, and Jaap De Wilde. 1998. *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- Bogdanović, Milenko, Ivan Skadrić, Tatjana Atanasijević, Oliver Stojković, Vesna Popović, Slobodan Savić, Zoran Mihailović, Bojana Radnić, Tijana Durmić, Irina Damjanjuk, Sanja Despotović and Aleksanda Barac. 2021. “Postmortem histopathological and molecular 2 analyses of the very first documented Covid-19- 3 related death in Europe”. *Frontiers in Medicine*, 8, 90.
- Bjelajac, Željko and Aleksandar Filipović. 2020. “Lack of security culture in facing the COVID-19 pandemic”. *The Culture of Polis*, 383–399.
- Ejdus, Filip. 2012. *Međunarodna bezbednost: teorije, sektori i nivoi*. Beograd: Službeni glasnik.

- Entman, Robert M. 1993. "Framing: Toward clarification of a fractured paradigm". *Journal of communication* 43, 4: 51–58.
- Bojović, Miša. 2020. „Boluju li institucije u Srbiji od sindroma vanrednog stanja”. CRTA Transition online. <https://crt.rs/analiza-boluju-li-institucije-u-srbiji-od-sindroma-vanrednog-stanja/> (posećeno 4.2.2021).
- Floyd, Rita. 2011. "Can securitization theory be used in normative analysis? Towards a just securitization theory". *Security Dialogue*, 42(4–5): 427–439.
- Hansen, Lene. 2013. *Security as practice: discourse analysis and the Bosnian war*. Routledge.
- Kešetović, Želimir. 2020. "Crisis communication in the COVID-19 pandemic in the Republic of Serbia—between Hippocrates and Machiaveli". *The Culture of Politics*, 27 (2020): 151–165.
- Kovačević, Despot. 2019. „Uloga medija u slobodnim i poštenim izborima – problem 'funkcionerske kampanje' u Srbiji". *CM Komunikacija i mediji* 14, no. 46 (2019): 153–182.
- Jevtović, Zoran B., and Predrag Đ. Bajić. 2020. "The image of COVID-19 in the Serbian daily newspapers". *Sociološki pregled* 54, no. 3 (2020): 534–559.
- Jović, Dejan. 2020. „Pandemijska kriza i njeni izazovi za studije bezbednosti". *Sociološki pregled*, 54, 3: 471–97. DOI.org (Crossref), <https://doi.org/10.5937/so-cpreg54-28537>.
- Jovanović, Srđan Mladenov. 2020. "Discursive governmental and media response to COVID-19: the case of Serbia". *Society Register*, 4, 2: 95–108.
- Minić, Zlatko i Nemanja Nenadić. 2017. *Funkcionerska kampanja kao vid zloupotrebe javnih resursa – opis problema i moguća rešenja*. Beograd: Transparenčnost Srbija.
- Milutinović, Irina. „Politička instrumentalizacija medijskog diskursa o pandemiji kovida 19 u Srbiji: izveštavanje i neki normativni aspekti". *Political perspectives: journal for political research*, 10.2–3(2020): 27–50.
- Pajvančić, Marijana, Petrušić Nevena, Nikolin Sanja, Vladisavljević Aleksandra i Višnja Bačanović. 2020. „Rodna analiza odgovora na COVID-19 u Republici Srbiji". *Misija OEBS-a u Srbiji i Ženska platforma za razvoj Srbije 2014–2020*.
- Rokvić, Vanja. 2020. „Bezbednost u doba pandemija". *Čovek, prostor, tehnologija, ideje: međunarodna bezbednost u trećoj dekadi 21. veka*. 65–97
- Silaški, Nadežda, Tatjana Đurović i Biljana Radić-Bojanić. 2009. *Javni diskurs Srbije – kognitivističko-kritička studija*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Stojiljković, Zoran. 2014. *Politička sociologija savremenog društva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Schulz, Winfried. 2011. „Mediji u predizbornoj kampanji”. *Menadžment političke komunikacije*, 85–159.
- Wæver, Ole. 1995. “Securitization and Desecuritization”. In ed. Ronnie D. Lipschutz, *On Security*, 46–87.
- Vuori, Juha A. 2008. “Illocutionary logic and strands of securitization: Applying the theory of securitization to the study of non-democratic political orders”. *European journal of international relations*, 14, 1: 65–99.
- Vultee, Fred. 2010. “Securitization as a media frame”. *Securitization theory: How security problems emerge and dissolve: 77–93*.
- Vladisavljević, Nebojša. 2020. „Izbori, demokratija i takmičarski autoritarizam u Srbiji (1990–2020)”. U Jovanović, Milan. & Vučićević, Dušan. *Izbori u Srbiji 1990–2020*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vučičević, Dušan. 2010. „Demokratizacija kroz izbore – izborni autoritarizam u Srbiji”. *Politička revija*, 26, 4: 1–28.
- Ustav Republike Srbije. 2006. *Službeni glasnik RS*, br. 98/2006.

INTERNET IZVORI

- Beogradski centar za ljudska prava 2020. „Ljudska prava u Srbiji januar – jun 2020”. <http://www.bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2014/01/Ljudska-prava-u-Srbiji-1-VI-2020.pdf> (pristupljeno 04.02.2020).
- BCBP 2020. „Pandemijske lekcije za politiku i sistem odbrane Republike Srbije”. <https://bezbednost.org/publikacija/pandemijske-lekcije-za-politiku-i-sistem-odbrane-republike-srbije/> (pristupljeno 20.01.2021).
- CeSID 2017. „Politički aktivizam građana Srbije”. <http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2017/06/POLITI%C4%8CKI-AKTIVIZAM-GRA%C4%90ANA-SRBIIJE-2017.pdf> (pristupljeno 5.2.2021).
- CeSID 2018. „Oko izbora”. <http://www.cesid.rs/wp-content/uploads/2018/09/Oko-izbora-20.pdf> (pristupljeno 8.2.2021).
- CeSID 2020. „Preliminarni izveštaj posmatračke misije Centra za slobodne izbore i demokratiju”. <http://www.cesid.rs/izbori-2018/preliminarni-izvestaj-cesid-ove-posmatracke-misije/> (pristupljeno 09.01.2021).
- CRTA 2020. „Izbori 2020 – Kampanja pre kampanje”. Beograd. <https://crt.rs/izbori-2020-kampanja-pre-kampanje/> (pristupljeno 15.12.2020).
- Danas 2020. „U delovima Beograda 'buka protiv diktature' glasnija od aplauza”. <https://www.danas.rs/politika/u-mnogim-delovima-buka-protiv-diktature-glasnija-od-aplauza/> (pristupljeno 05.01.2021).
- Danas 2020. „IPSOS U državne mere povodom korona virusa ima poverenje 92 odsto građana”. <https://www.danas.rs/drustvo/ipsos-u-mere-povodom-korona-virusa-ima-poverenje-92-odsto-gradjana/> (pristupljeno 06.01.2021).

- Danas 2020. „Frans pres: Derbi u Beogradu najveće okupljanje u Evropi od ukidanja restrikcija”. <https://www.danas.rs/drustvo/frans-pres-derbi-u-beogradu-najvece-okupljanje-u-evropi-od-ukidanja-restrikcija/> (pristupljeno 09.01.2021).
- Danas 2020. „Bez policijskog sata, zabrana okupljanja za više od 10 ljudi, skraćeno vreme objekata do 21 sat”. <https://www.danas.rs/drustvo/bez-policijskog-sata-zabrana-okupljanja-za-vise-od-10-ljudi-skraceno-vreme-objekata-do-21-sat/> (pristupljeno 06.01.2021).
- Danas 2019. „Uz SNS samo 7,7 posto visokoobrazovanih”. <https://www.danas.rs/drustvo/uz-sns-samo-77-posto-visokoobrazovanih/> (pristupljeno 15.01.2021).
- Danas 2020. „RIK objavio konačne rezultate parlamentarnih izbora”. <https://www.danas.rs/politika/izbori-2020/rik-za-sns-6065-odsto-biraca/> (pristupljeno 15.01.2021).
- Direktno 2020. „Vučiću, pa zar kampanja i u vanrednom stanju”. <https://direktno.rs/politika/259940/vucicu-pa-zar-kampanja-i-u-vanrednom-stanju-video.html> (pristupljeno 03.01.2021).
- Freedom House 2020. “Nations in transit: Serbia”. <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2020> (pristupljeno 21.12.2020).
- Insajder 2020. „Birni: podaci o broju zaraženih i preminulih od korona virusa dostavljeni Vladi veći od onih koji su građanima svakodnevno saopštavani”. <https://insajder.net/sr/sajt/vazno/19070/> (pristupljeno 01.02.2021).
- Istinomer 2020. „Istine, neistine i zloupotrebe Vučićevog pisma penzionerima”. <https://www.istinomer.rs/analize/istine-neistine-i-zloupotrebe-vucicevog-pisma-penzionerima/> (pristupljeno 15.01.2021).
- Istinomer 2020. „Imamo jednu od najnižih stopa smrtnosti od korone u Evropi”. <https://www.istinomer.rs/izjava/imamo-jednu-od-najnizih-stop-smrtnosti-od-korone-u-evropi/> (pristupljeno 15.01.2021).
- Istinomer 2017. „Na svakim izborima Vučić dobijao sve više glasova”. https://www.istinomer.rs/izjava/na-svakim-izborima-vucic-dobijao-sve-vise-glasova/?fbclid=IwAR1pN3vDzO_EAtV1SZYYT5SZ-oDtc1xzwKLMIsqR9d35ezr3aIORxGDUM8k (pristupljeno 15.01.2021).
- Istinomer 2020. „Predaja nije opcija”. <https://www.istinomer.rs/analize/predaja-nije-opcija-predsednikova-krilatica-za-citanke/> (pristupljeno 15.01.2021).
- Ministarstvo zdravlja 2020. <https://www.zdravlje.gov.rs/vest/346757/informacije-o-novom-korona-virusu-2503-u-15-casova.php> (pristupljeno 15.01.2021).
- Nova srpska politička misao 2020. „NSPM: Više od polovine građana za uvedene mere, dve trećine za odlaganje izbora”. <http://www.nspm.rs/hronika/nspm-vise-od-polovine-gradjana-za-uedene-mere-dve-trecine-za-odlaganje-izbora-a-u-zvanicne-izvestaje-o-broju-obolelih-i-umrlih-veruje-nesto-manje-od-40-odsto.html?alphabet=1> (pristupljeno 01.02.2021).

NovaS 2020. „CRTA: SNS prekršila zakon zbog spota u KBC Zvezdara”. <https://nova.rs/vesti/politika/crta-sns-prekrasila-zakon-zbog-spota-u-kbc-zvezdara/?ref=fb-nova> (pristupljeno 07.01.2021).

Radio Slobodna Evropa 2020. „Šta do sada znamo o protestima u Srbiji”. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-sta-do-sada-znamo-o-protestima/30716515.html> (pristupljeno 04.01.2021).

Srpska napredna stranka 2020. „Nastavićemo da ulažemo u zdravstvo”. https://www.youtube.com/watch?v=DpD-NPGXn4Y&ab_channel=%D0%A1%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0 (pristupljeno 26.12.2020).

Srpska napredna stranka 2020. „Da zajedno gradimo i napredujemo – za našu Srbiju!” https://www.youtube.com/watch?v=u4BRyqARmoM&ab_channel=%D0%A1%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0 (pristupljeno 05.01.2021).

Srpska napredna stranka 2020. „Gradimo budućnost Srbije”. https://www.youtube.com/watch?v=CdyaiVcy36g&ab_channel=%D0%A1%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0 (pristupljeno 05.01.2021).

Srpska napredna stranka 2020. „Hajde da izađemo iz kuće”. 2020. YouTube Video. https://www.youtube.com/watch?v=oWrZPXoW-xM&ab_channel=%D0%A1%D1%80%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0 (pristupljeno 05.01.2021).

Srpska napredna stranka 2020. „Budite uz svoju i svu decu Srbije”. 2020. YouTube Video. https://www.youtube.com/watch?v=tUEa3D3ozE8&ab_channel=%D0%A1%D0%9D%D0%A1%D0%91%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4 (pristupljeno 05.01.2021).

Transparentnost Srbija 2020. „Izbori u doba vanrednog stanja”. <https://transparentnost.org.rs/index.php/sr/aktivnosti-2/pod-lupom/11210-izbori-u-doba-vanrednog-stanja> (pristupljeno 09.01.2021).

Vučić, Aleksandar. „Vučić saopštava odluku o uvođenju vanrednog stanja”. Kurir, 15.03.2020. https://www.youtube.com/watch?v=IU49MaDnEFs&ab_channel=Kurir (pristupljeno 21.12.2020).

Vučić, Aleksandar. „Uživo iz Palate Srbija: Konferencija za medije predsednika Vučića”. Alo.RS, 19.03.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=gH9olnQn-TMU> (pristupljeno 08.02.2021).

Vučić, Aleksandar. „Masovno testiranje, vreme da krenemo u ofanzivu”. Aleksandar Vučić, 23.03.2020. <https://www.youtube.com/watch?fbclid=IwAR3Yt2Drl->

- pxS82MWEIRZs6tETMAHX-uHdin-rS-dYUKo5oXbioanKiteDUY&v=XwcoK-T5zCjc&feature=youtu.be (pristupljeno 04.02.2021).
- Vučić, Aleksandar. „Obraćanje predsednika Srbije nakon obilaska volontera u Areni”. Tanjug, 25.03.2020. https://www.youtube.com/watch?v=Wew3jsL-CqPs&t=1346s&ab_channel=TanjugNewsAgencyofficial (pristupljeno 10.01.2021).
- Vučić, Aleksandar. „Prva tema – Predsednik Srbije Aleksandar Vučić – Nedelja 29. mart”. Prva TV, 29.03.2020. https://www.youtube.com/watch?v=I4MGRI-LI-bs&ab_channel=PRVA (pristupljeno 21.12.2020).
- Vučić, Aleksandar. „Napadima na moju decu pokušavaju da me emotivno slome, to im je jedino preostalo”. Aleksandar Vučić. https://www.youtube.com/watch?v=kgzKicLklig&ab_channel=%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%Bo%D0%BD%D0%B4%D0%Bo%D1%80%D0%92%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%9B (pristupljeno 21.12.2020).
- Vučić, Aleksandar. „Upitnik: Gost Aleksandar Vučić”. RTS, 07.04.2020. https://www.youtube.com/watch?v=xWAogW_yXAM&ab_channel=RTSUpitnik-Zvani%C4%8Dnikanal (pristupljeno 21.12.2020).
- Vučić, Aleksandar. „Protivnici žele da me politički izoluju”. Slobodna televizija. https://www.youtube.com/watch?v=CGyNg1fsP2o&ab_channel=SlobodnaTelevizija (pristupljeno 21.12.2020).
- Vučić, Aleksandar. „Pobedićemo, podržavam lekare, razgovaraću ponovo s patrijarhom”. RTS. https://www.youtube.com/watch?v=N6JliAxKPgo&ab_channel=RTSSajt-Zvani%C4%8Dnikanal (pristupljeno 21.12.2020).
- Vučić, Aleksandar. „Vreme korone”. Aleksandar Vučić, 19.04.2020. https://www.youtube.com/watch?v=hHA5-2lnD9Q&ab_channel=%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%Bo%D0%BD%D0%B4%D0%Bo%D1%80%D0%92%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%9B (pristupljeno 25.12.2020).
- Vučić, Aleksandar. „Okolo: Specijal – Gost Aleksandar Vučić”. RTS, 29.04.2020. https://www.youtube.com/watch?v=KsMKHaLBK3g&ab_channel=RTSOko-Zvani%C4%8Dnikanal (pristupljeno 24.12.2020).
- Vučić, Aleksandar. „Ćirilica – Predsednik Vučić o pandemiji C-19, pretnjama opozicije i izborima!” Ćirilica TV HAPPY. 07.05.2020. https://www.youtube.com/watch?v=LXIQFF8YPZl&ab_channel=CirilicaTVHAPPY (pristupljeno 22.12.2020).
- Vučić, Aleksandar. „SNS organizovala prvi predizborni online miting u Srbiji.” Aleksandar Čupić. 16.05.2020. https://www.youtube.com/watch?v=R-SKqVFOqIzs&ab_channel=Aleksandar%C4%8Cupic%C4%87 (pristupljeno 25.12.2020).
- Vučić, Aleksandar. „Drugi onlajn skup liste Aleksandar Vučić – za našu decu”. Aleksandar Vučić. https://www.youtube.com/watch?v=8kndAQtzsQo&ab_channel=%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%Bo%D0%BD%D0%B4%D0%Bo%D1%80%D0%92%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%9B (pristupljeno 25.12.2020).

Vučić, Aleksandar. „Završno obraćanje Aleksandra Vučića pred izbore 2020”. RTV Pink, 19.06.2020. https://www.youtube.com/watch?v=zvJIYmRz1I&t=32s&ab_channel=RTVPinkOfficial (pristupljeno 26.12.2020).

SECURITIZATION OF THE COVID-19 PANDEMIC DURING 2020 ELECTORAL CAMPAIGN IN SERBIA

The subject of this paper is the use of the securitization of the pandemic by the ruling political elites for the purpose of acquiring political points in the election campaign in Serbia in 2020, as well as the consequences of the process. Thus, the analysis offers a different perspective for observing the manipulation during the campaign of the bureaucrats by using analytical framework of the securitization theory, with the addition of framing theory. In that way, from the analytical point of view, one will process all the basic elements of the securitization of the pandemic, while the normative part will serve to examine the ethics, respecting the justification of the securitization. By applying the discourse analysis, a conclusion was reached that securitization of the pandemic was in the function of promoting the leaders and ruling political party in Serbia and not the actual fight for the safety of citizens.

KEYWORDS: war, invisible enemy, opposition, electoral campaign, pandemic, Covid-19.

PRIKAZI

RUDI RIZMAN, *DRUŽBA IN POLITIKA V ČASU
RETROTOPIJE*, TEME IZ POLITIČNE SOCIOLOGIJE
FILOZOFSKA FAKULTETA UNIVERZE V LJUBLJANI,
2020. (STR. 359)

Rijetke su knjige koje predstavljaju društvenu i političku misao javnih intelektualaca iz regije. Još su rjeđe one koje hvale veliki intelektualni autoriteti suvremenog doba poput Noama Chomskog. Upravo njegovim riječima, radi o knjizi eseja o politici koji ukazuju na glavne uzroke krize suvremene politike. Knjigu su pohvalno ocijenili i drugi ugledni intelektualci – Stefano Bianchini, Erika Hariss, Rhoda E. Howard-Hasmman, te Slavko Splichal, koji je knjizi napisao i informativni predgovor. Svi oni nalaze riječi pohvale za javni angažman autora knjige, slovenskog sociologa Rudija Rizmana, kojeg odlikuje kritička misao utemeljena na jasno definiranim pojmovima, sjajnom poznavanju socijalne i političke teorije, pa i prijeko potrebnoj građanskoj hrabrosti da se o suvremenim problemima zauzme jasan stav. Rudi Rizman je to pokazao ne samo svojim profesionalnim radom na uglednim sveučilištima svijeta, poput matične Ljubljane, zatim Harvarda, MIT-a, Barcelone, Pariza, Praga itd., nego i svojim radom u Međunarodnom Russelovu sudu, kao i u Odboru Jean-Paul Sartre za dodjelu alternativnih Nobelovih nagrada. Svoja promišljanja o aktualnim društvenim i političkim problemima Rudi Rizman je imao potrebu podijeliti s javnošću u obliku eseja koje je objavljivao u uglednim slovenskim novinama. Ova knjiga predstavlja, dakle, sistematiziranu i znanstvenim aparatom opremljenu zbirku tih eseja.

U središtu Rizmanova interesa je fenomen neoliberalizma, koji se razmatra kroz demokratsku teoriju, kroz teoriju morala, pomoću analiza djelovanja institucija Europske unije, te kroz nježne, lucidne nekrologe kojim se predstavljaju misli preminulih intelektualki i intelektualaca. Eseji pokazuju veliko znanje autora i njegovu sposobnost da na osnovu recentnih znanstvenih radova ukaže na samu bit istraživanog fenomena, donoseći podatke koji nedvojbeno podupiru glavnu tezu. U duhovnom smislu iz eseja kao da zrači neke smirena snaga. Ona valjda proizlazi iz upućenosti u izloženu materiju i velikog autorovog iskustva, te prihva-

ćanja načela da nam, usprkos svemu, ne preostaje drugo „nego da govorimo i pišemo”.

U analizi neoliberalizma autor sociologijske i politologijske pojmove primjenjuje na događanja koja su uzrokovana tom ideologijom. Jasno je pokazao da neoliberalizam nije isključivo ekonomska doktrina nego da se prije svega radi o političkoj ideologiji koja fanatično, slijepa za realitet, brani svoje dogme o svemoći tržišta.

Najprije je pokazao kako je neoliberalizam napao državu blagostanja utemeljenu na velikom konsenzusu između konzervativaca (pučana) i socijaldemokrata nastalome nakon Drugoga svjetskog rata. Logiku neoliberalnog napada na ideje socijalne države, zajedništvo i solidarnost, koja je u njezinu temelju, ilustrirao je citatom propovjednika neoliberalnih dogmi Milтона Fridmana, koji zastupa stav da su u doba krize „aktivnosti ovisne o ideji” koja se tada ispostavi kao dominantna. To je bio neoliberalizam koji je preko Reagana i Thatcher zavladao politikom SAD-a i Velike Britanije, te se agresivno nastojao proširiti svijetom. Ta ideologija tržišnog fundamentalizma, koja smatra da je tržište „perpetuum mobile”, ili da „market knows everything”, iako izvorno konzervativni proizvod, zahvatila je i stranke i politike lijevog centra. Međunarodne ekonomske institucije i političke elite velikih nacionalnih država prihvatile su ideje privatizacije javnog dobra i načela fiskalne discipline. Čak i kada su se htjele tome oduprijeti, države s periferije, poput Grčke, u tome nisu uspjele. Pokazalo se da je politička volja grčkog naroda, njegova suverenost, znatno slabija od moći financijskih institucija i drugih članica Europske unije predvođenih Njemačkom. Takva strogost se nije pokazala prema bankama nakon krize 2008. – njih je politička elita bez zadržke spašavala javnim novcem. Bit te neoliberalne politike autor je pokazao donoseći podatke Thomasa Pikettyja koji je pokazao da porezi za korporacije u SAD-u, Njemačkoj, Britaniji i Francuskoj padaju, te da su s devedeset posto pali na 35 posto. Također navodi da je Trump poreze za korporacije dalje smanjivao, pa tako Apple plaća porez od 17%, Alphabet (Google) 16%, a Facebook nevjerovatnih 3,8%. U knjizi se donose i drugi primjeri. Danska i Švedska, kao države s najmanjom nejednakosti dohotka, za socijalnu državu izdvajaju 28 i 31 posto društvenog dohotka, dok neoliberalna Velika Britanija izdvaja 20 posto. Istovremeno, Danska 35 posto svog bruto nacionalnog dohotka, a Švedska čak 40 posto stječu izvozom, dok Britanija izvozom stekne samo 17 posto BDP-a. U Njemačkoj, gdje se socijalna država još uvijek relativno dobro drži, plaće u razdoblju od 2014. do 2016. povećale su se za toliko koliko su plaće u SAD-u povećane u cijelom razdoblju od 1979. godine. Rizman smatra da je to posljedica neoliberalne ideologije koje državu smatra štetnom, štoviše, smatra da zapravo trebaju vladati korporacije. Autor je odlično pokazao kako je svrha sporazuma o slobodnoj

trgovini između EU-a i SAD-a, TITIP, bila da se omogući da korporacije nametnu svoju volju nacionalnim državama. Zahvaljujući okolnosti da je Trump odbio TITIP, Rizman sjajno ironizira stav slovenskoga konzervativnog političara Lojze Peterlea, koji je protivljenje TITIP-u, u svojoj ideološkoj borniranosti, proglasio „antiamerikanizmom”. Rekao bih da je autor ovdje pokazao blagost svog karaktera, tu smirenu snagu koju sam već prije spomenuo, pa zato nije išao do kraja u rastvaranju dubine praznine Peterleova stava. No, njegovoj pažnji nije promakla psihološka konzekvenca neoliberalizma, koji slavi tržišno uspješne a ponižava one koji nisu uspjeli, uništavajući im time svaku ljudsku vrijednost i dostojanstvo. Odlično je primijetio da u korijenima populizma nisu ekonomski problemi, nego prije svega ponižavanje ljudi, koji ne samo da žive teško nego ih se i psihički uništava kao gubitnike. Zanimljivo je da sličnu tezu u svojoj najnovijoj knjizi zastupa Fukuyama koji dobro vidi da je bit politike borba za ljudsko dostojanstvo. Neoliberalizam, naglašava Rizman, uništavajući dostojanstvo naroda uništava politiku. Sve teze koje govore o tome da nam ne treba politika nego da nama trebaju upravljati menadžeri, da se država treba voditi kao poduzeće i tome slične, ne napadaju samo politiku nego i samu demokraciju. To dovodi do bijesa, protesta i daje vjetar u jedra radikalnoj desnici. Kao koristan lakmusov papir za stanje demokracije Rizman nam nudi teoriju Juana Linza, koji tvrdi da demokracija nazaduje ako se odbacuju demokratska pravila, ako se političkom protivniku odriče legitimnost, ako se tolerira ili zagovara nasilje, te ako se negiraju državljanska prava protivnicima i medijima. Sve navedene elemente Rizman vidi u Trumpovoj vladavini. Na njih je uvjerljivo ukazao u nekoliko eseja znakovitih naslova i podnaslova: „Vadavina talentiranog šarlatana”, „Uloga financijalizirane ekonomije”, „Revizija konzervativizma”, „Interesne sfere”, „Militarizacija”, „Faustovska kalkulacija”, itd. Iza ovih naslova autor pokazuje kako su vojni kompleks i neprekidni ratovi nerazdvojni dio američke vanjske politike, a vladavina oligarha bit američke unutarnje politike. Tezu je uvjerljivo dokazao na nekoliko primjera. Ovdje bih izdvojio njegovu analizu uzroka poraza Hillary Clinton i uspona Donalda Trumpa. Rizman je pokazao da se Trump, iako spada u oligarhe, uspio prikazati kao onaj koji razumije brige malog čovjeka, dok je Hillary Clinton ostala u javnosti „zarobljena” slikom članice elite koja o ljudima ne vodi nikakvu brigu. Rizman je također ukazao kako je strah pred činjenicom da bijeli, anglosaksonski protestanti postaju manjina u svojoj zemlji okrenuo ove društvene slojeve prema Trumpu. U dokazivanju svoje teze Rizman koristi teoriju Samuela Huntingtona – taj vrijedan postupak uvažavanja i diskusije s argumentima uglednih teoretičara društva i politike poput Zygmunta Baumana, Noama Chomskog, Youvala Noaha Hararija, Paula Krugmana, Branka Milanovića, Thomasa Prikettyja, Jana Zielonke, prisutan je u cijeloj knjizi. To nam omogućuje

da se sretnemo s gotovo svim glavnim tumačenjima društva, ekonomije i politike našeg vremena, pa knjiga predstavlja i svojevrsnu povijest suvremenih političkih ideja.

Rizman odlično prikazuje i suvremeni demokratski deficit Europske unije. Pozivajući se na francuskog državnika Pierre Mendesa-Francea zaključio je da europskoj demokraciji prijete opasnosti iz dva smjera, prvo, od tendencije uspostavljanje autoritarnih poredaka u državama članicama, i drugo, od potpunog prenošenja odlučivanja na nadnacionalnu razinu. Dobro je to istaknuti, jer nema dvojbe da je povijesno i institucionalno gledano demokracija politički poredak koji je osmišljen za nacionalne države. U razmatranjima politike u Europskoj uniji autor donosi vrlo zanimljive podatke. Ustanovio je, na primjer, da je administracija EU sa svojih 15 tisuća članova, iako izgleda ogromna, zapravo četiri puta manja od administracije Hamburga. Napomenuo bih da je Hamburg najbogatiji grad Europe. Na propitivanje neoliberalnih dogmi o prevelikom javnom sektoru može potaknuti i podatak da Danska sa pet i pol milijuna stanovnika ima oko dva puta više zaposlenih u javnom sektoru od Hrvatske, koja ima četiri i pol milijuna stanovnika. Dakle, problem efikasnosti javne uprave često uopće nije u broju službenika, nego u tome što moraju provoditi loše zakone. Štoviše, obzirom na izrazito visoki dohodak Danske i Hamburga, broj javnih službenika i bogatstva neke zajednice treba dovesti u međusobnu vezu te promisliti o jednostavnoj formuli: više javnih službenika znači više javnog dobra, dakle, više bogatstva za svakog građanina. Naravno, Rizman vidi i uvjerljivo ukazuje na vezu između ideje javnog dobra, djelotvorne administracije i razvoja demokracija. Svoju tezu podupire dobrim primjerima i razmišljanjima uglednih politologa i sociologa.

Autorova kritika je usmjerena i na načela po kojima funkcionira današnja znanstvena zajednica. Istaknuo je kako su se neoliberalna načela tržišta počela primjenjivati i na univerzitetima, pa, zahvaljujući oportunistima i promijeni sustava vrijednosti samih znanstvenika i ministarstva znanosti i obrazovanja nacionalnih država, privatne monopolističke korporacije odlučuju o napredovanju znanstvenika. Tako, na primjer, nizozemski izdavački div Elsevier objavljuje četvrtinu svih znanstvenih članaka na svijetu. Navodi i komunikološko istraživanje Brooke Erin Duffy i Jeffersona D. Pooleya koji pokazuju kako je platforma Academia.edu, koja služi samoreklamiranju znanstvenica i znanstvenika, postala neka vrsta Facebook-a za intelektualce, koji na tim stranicama skupljaju sljedbenike i citate. Naravno, tako se postiže da nečija citiranost ovisi o broju 'academia' prijatelja i pratitelja, odnosno o tome koliko je netko „umrežen”. Tehnika funkcionira kao ideologija. Naizgled, danas i nije moguće drugačije, ali iza takvog stanja, pokazuje Rizman, krije se ideja nametanja tržišne logike i sprječavanja razvoja fundamentalnih istraživanja društveno-humanističkih znanosti, koja bi vjerojatno

mogla ponuditi sliku drugačijeg društva. Naime, neoliberalna logika tvrdi da je jedino moguće društvo društvo sebičnih individua koje su u neprekidnom međusobnom natjecanju. Tako da za objavljivanje znanstvenih članaka u časopisima koji su u vlasništvu korporacija, a koji su napisani zahvaljujući javnim sredstvima, univerziteti moraju trošiti velik novac. Britanska su sveučilišta tako 2016. godine u tu svrhu potrošila oko 200 milijuna eura, a državni univerziteti u Kaliforniji iste su godine potrošili više od 10 milijuna eura. „Uspješnost” časopisa i članaka koji su u njima objavljeni mjeri se tzv. *impact*-faktorima, iako su oni prvobitno zamišljeni da služe kao orijentacija bibliotekarima prilikom naručivanja časopisa. Neoliberalna logika i jest da se mjeri baš sve, pa i ono što je teško izmjeriti. To mjeriteljstvo, pokazuje Rizman, vodi k tomu da se zanemaruju fundamentalna istraživanja. U dokazivanju navedene teze autor se uvjerljivo koristi istraživanjima izraelskog politologa Davida M. Riccija, koji kritizira krajnju specijalizaciju koja dovodi do toga da se od detalja ne vidi cjelina i da se gubi sama svrha istraživanja društvenih znanosti. Svoje uvide osnažio je i klasičnim argumentima Emilea Durkheima, Maxa Webera i Friedricha Nietzschea, koji su ustanovili da pretjerana profesionalizacija i naizgled velika metodološka sofisticiranost društvene znanosti odvodi od rasprava o temeljnoj društvenoj strukturi i njezinim etičkim imperativima.

Naime, izgleda da neoliberalizam stvara društvo u kojem se stalno napada dostojanstvo onih koji slabije prolaze u tržišnom nadmetanju. Rizman stoga postavlja ključno etičko pitanje: uspjeh je dobar i lijep, ali što ćemo s onima koji nisu uspjeli? Zar su svi oni naprosto lijeni zabušanti? Nije li i njihovo ljudsko dostojanstvo nepovredivo? Ili se na njih trebaju odnositi neka druga pravila? Vrijedno je postaviti takva etička pitanja. Uostalom, njihovo postavljanje je temelj odgovornoga javnog djelovanja. Tu odgovornost Rudi Rizman je hrabro preuzeo. Štoviše, utemeljio ju je na velikom znanju; znanju koje počiva na premisi da moramo učiti jedni od drugih. Sjećanje na ljude od koji se isplati učiti je nit koja se provlači kroz cijelu knjigu. Donose se nekrolozi velikim misliocima našeg vremena, uvijek humani, topli, s jasnim isticanjem biti nečije misli, često sa zanimljivim detaljima iz zajedničkih susreta. Oproštajne riječi su posvećene Alešu Debeljaku, Leonidasu Donskisu, Zygmuntu Baumanu, Ágnes Heller, Antonyju D. Smithu, Umbertu Ecu, Benedictu Andersonu. Preciznom rekonstrukcijom ključnih pojmova i ideja njezine političke filozofije ističe se posmrtno slovo Ágnes Heller, i ono je, s nekoliko izrazito zanimljivih detalja zajedničkih druženja, posvećeno „posljednjem čovjeku renesanse”, Umbertu Ecu.

U zaključku Rizman je istaknuo kako je potrebno ponovo afirmirati politiku. Naime, on politiku određuje kao djelatnost čiji je izvorni prostor država, a samo nas država i njezine institucije mogu zaštititi od nemilo-

srdnih iracionalnih zakona tržišta. Riječju, Rizmanova knjiga vraća vjeru u ideju društveno odgovornog pisanja i govorenja. Uostalom, jedino se tako možemo suprotstaviti neoliberalnim ideološkim dogmama, koje odbacuju politički poredak Danske i, recimo, Švedske jer navodno nije dovoljno prožet slobodnim tržištem. Kada se kaže da u tim zemljama ljudi žive dugo, da imaju dobru zdravstvenu skrb, da je stopa kriminala vrlo mala, neoliberali i neokonzervativci će samo nervozno otpuhnuti i mahnuti rukom. Zanimajući tako da, zapravo, tvrde da je bolje biti mrtav nego živ, bolestan nego zdrav, opljačkan nego siguran, sve to za njih nije važno; važno je jedino „slobodno tržište”.

Zaključno treba istaknuti da je kvalitet knjige doprinio predgovor Slavka Splichala, kao i minijatura, ali sjajna studija Donovana Pavlineca koja tumači sliku *Splav Meduze* Theodora Gericaulta, koja se nalazi na naslovnici. Nakon čitanja knjige, a ono je zbog jasne misli i dobrog stila, uz dodatni trud, moguće i čitateljima koji nisu izvorni govornici slovenskog jezika, ostajete pod dojmom velikog autorova znanja, informirani o najnovijim političkim teorijama, ali i s nešto gorčine nakon upoznavanja s iracionalnom stranom neoliberalizma. Pa ipak, ostaje poticajna misao da javni govor i pisanje usprkos svemu imaju smisla. Knjiga Rudi Rizman to dokazuje na najbolji mogući način.

Tihomir Cipek

Redovni profesor Fakulteta političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu

UPUTE SURADNICIMA

(HRVATSKA REDAKCIJA)

Rukopisi se podnose redakciji preko portala: <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/politicke-perspektive/about/submissions>, ili elektroničkom poštom kao Word dokument na adresu perspektive@fpn.bg.ac.rs ili perspektive@fpzg.hr. Poželjno je priložiti anoniman rukopis (bez informacija o pošiljatelju), a u zasebnom elektroničkom dokumentu naslov teksta, ime i prezime (svih) autora i naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen, ključne riječi i kontakt (adresa, elektronička pošta, telefon i faks). Sažetak (do 120 riječi) mora jasno naznačiti narav razmatranog intelektualnog problema, korišteni postupak ili argument i zaključke autora. Poželjna je dužina izvornog znanstvenog članka 6000 ili 8000 riječi (42000–56000 slovnih znakova s razmacima), uključujući bibliografiju i napomene. Prije slanja osvrta i recenzija neophodno se konzultirati s redakcijom.

STIL PISANJA REFERENCI I NAVOĐENJA IZVORA:

Reference se pišu u tekstu na sljedeći način: (Dahl 1989, 45); (Geddes 1999, 134–43); (Linz 1975)

BIBLIOGRAFIJA NA KRAJU TEKSTA SE NAVODI NA SLJEDEĆI NAČIN:

KNJIGE: Dahl, Robert. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

TEKSTOVI U ČASOPISU: Geddes, Barbara. 1999. "What Do We Know About Democratization After Twenty Years?" *Annual Review of Political Science*, 27 (March): 115–44.

TEKSTOVI U ZBORNICIMA: Linz, Juan J. 1975. "Totalitarian and Authoritarian Regimes". In ed. Nelson Polsby and Fred Greenstein. *Handbook of Political Science*. Reading, MA: Addison-Wesley.

UPUTSTVO SARADNICIMA

(SRPSKA REDAKCIJA)

Rukopisi se podnose redakciji preko portala: <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/politicke-perspektive/about/submissions>, ili elektronskom poštom kao Word fajl na adresu perspektive@fpn.bg.ac.rs ili perspektive@fpzg.hr. Poželjno je priložiti anonimnan rukopis (bez informacija koje mogu identifikovati pošiljaoca), a u odvojenom fajlu posebnu stranu s naslovom teksta, imenom i prezimenom (svih) autora i nazivom ustanove u kojoj je autor zaposlen, ključnim rečima i kontakt informacijama (adresa, elektronska pošta, telefon i faks). Apstrakt (do 120 reči) mora jasno naznačiti prirodu intelektualnog problema koji se razmatra, upotrebljeni metod ili argument i zaključke autora. Poželjna dužina za izvorni naučni članak jeste od 6.000 do 8.000 reči (app. 42.000–56.000 slovnih znakova s razmacima), uključujući bibliografiju i napomene. Redakcija zadržava pravo da tekstove koji ne zadovoljavaju standarde ne uzme u razmatranje. Prikaze knjiga treba pripremiti na isti način, dužine do 700 reči (app. 5.000 slovnih znakova s razmacima). Pre slanja osvrta i drugih vrsta tekstova konsultovati se s redakcijom.

STIL PISANJA REFERENCI I NAVOĐENJA IZVORA:

Reference se pišu u tekstu na sledeći način: (Dahl 1989, 45); (Geddes 1999, 134–43); (Linz 1975)

BIBLIOGRAFIJA NA KRAJU TEKSTA SE NAVODI NA SLEDEĆI NAČIN:

KNJIGE: Dahl, Robert. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

TEKSTOVI U ČASOPISU: Geddes, Barbara. 1999. "What Do We Know About Democratization After Twenty Years?" *Annual Review of Political Science*, 27 (March): 115–44.

TEKSTOVI U ZBORNICIMA: Linz, Juan J. 1975. "Totalitarian and Authoritarian Regimes". In ed. Nelson Polsby and Fred Greenstein. *Handbook of Political Science*. Reading, MA: Addison-Wesley.

